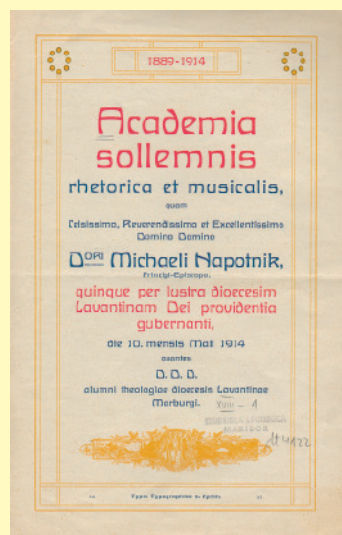

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

4

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

LETNIK 87
NOVA VRSTA 52

STR.
1-124

2016

Na naslovnici je gradivo iz Zbirke drobnih tiskov Enote za domoznanstvo in
posebne zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič):
Marburg a. Dr. [Slikovno gradivo] / Aufnahme u. Verlag Franz Knollmüller =
Domplatz. – Graz: Franz Knollmüller, 1915, ZDT RZ 1 in 220904697
Academia Sollemnis, ZDT dt XVIII-1 dt 4122

Revija je v polnem besedilu dostopna – *Full text sources availability*:
Sistory (<http://www.sistory.si>), EBSCOhost Historical Abstracts with Full Text, ProQuest

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Letnik 87 – Nova vrsta 52
4. zvezek 2016

Review for History and Ethnography

Year 87 – New Series 52
Volume 4, 2016

Maribor
2016

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Izr. prof. dr. Marjeta Ciglencečki

Red. prof. dr. Darko Darovec

Dr. Jerneja Ferlež

Miroslava Grašič, prof.

Red. prof. dr. Marko Jesenšek

Doc. dr. Tone Ravnikar

Red. prof. dr. Franc Rozman

Dr. Vlasta Stavbar

Doc. dr. Igor Žiberna

Dr. Marjan Žnidarič

Mag. dr. Theodor Domej, Avstrija

Prof. dr. Dragutin Feletar, Hrvaška

Dr. Peter Wiesflecker, Avstrija

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospeljna 10

SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Pomočnica urednice – *Editor's Assistant*

Urška Zupan

zupanur@gmail.com

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Agencije za raziskovalno dejavnost RS.
Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research Agency.

Kazalo – Contents

RAZPRAVE – STUDIES

- Dejan Kac, *Mariborski železniški most 1846–1866–2016*
(The Maribor Railway Bridge 1846-1866-2016) 5
- Tin Mudražija, *Pionirska vloga Nemcev pri organiziranem igranju nogometa v Mariboru in mariborsko-nemški nogometni klubi*
(The Pioneering Role of Germans in Organized Football and German Football Clubs in Maribor)..... 21
- Irena Mavrič-Žižek, *Kulturno življenje na Ptujju med okupacijo*
(The Cultural Life in Ptuj during the Occupation) 38
- Irena Mavrič-Žižek, *Okupatorjevo šolstvo v ptujskem okrožju 1941–1945* (The Educational System of the Occupying Forces in the Ptuj District in the period between 1941 and 1945) 63
- Franci Pivec, *Vekoslav Grmič za življenje brez strahu*
(Vekoslav Grmič for Life without Fear)..... 85

POGLEDI – PERSPECTIVES

- Marjan Žnidarič, *Škof Grmič in NOB. Odnos katoliškega škofa in teologa do slovenskega osvobodilnega boja v letih 1941–1945* 97

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

- Nina Ditmajer, *Marko Jesenšek: Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika* 109
- Marjan Toš, *Prišo je glas – Prekmurci v vojni 1914–1918* 118

Mariborski železniški most 1846–1866–2016

Dejan Kac*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 624.21:625.1(497.4Maribor)

Dejan Kac: Mariborski železniški most 1846–1866–2016. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 4, str. 5–20

V prispevku¹ je obravnavan mariborski železniški most kot premostitveni objekt preko Drave na progi Južne železnice. Železniški most kot spomenik tehniške dediščine zrcali gospodarski razvoj in je hkrati nosilec zgodovinskega sporočila o znanju in tehnični kulturi 19. stoletja.

Ključne besede: Južna železnica, izgradnja, most, konstrukcija, druga svetovna vojna, tehniška dediščina, Maribor, 19.–20. stoletje

1.01 Original Scientific Article
UDC 624.21:625.1(497.4Maribor)

Dejan Kac: The Maribor Railway Bridge 1846-1866-2016. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 4, pp. 5–20

The treatise presents the Maribor railway bridge as a bridging object over the Drava River on the Southern Railway line. The railway bridge as a monument of technical heritage reflects the economic development and at the same time carries the historic message of the 19th century knowledge and technical culture.

Key words: Southern Railway, building, bridge, construction, World War II., technical heritage, Maribor, 19th century, 20th century

* Dejan Kac, prof. zgodovine in geografije, samostojni bibliotekar, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor, dejan.kac@um.si

¹ Zapis ob istoimenski razstavi v Knjižnem in Likovnem razstavišču Univerzitetne knjižnice Maribor, 8. marec – 11. april 2016, posvečena 150-letnici obstoječega jeklenega železniškega in 170-letnici prvotnega lesenega mostu.

JUŽNA ŽELEZNICA

»Najnovejši in najbolj veličastni dogodek, ki je zaznamoval Maribor in ki bo odslej najbrž bistveno vplival na njegov življenjski utrip, pa je Južna železnica, ki se dotika njegovega obrobja; ... Tako se je zdaj Maribor, ki je bil poprej dan potovanja daleč od Gradca in prav toliko od Celja, k vsakemu izmed teh krajev približal na pičli dve uri; v vsakega izmed njiju bomo v prihodnosti, ko bo stekel promet, lahko potovali dvakrat na dan in bomo tako prav tolikokrat povezani z Dunajem in Trstom«. ² Tako preroško zapiše kronist Rudolf G. Puff leta 1846 v zaključku svoje monografije o Mariboru. Prav izgradnja Južne železnice in nekoliko kasneje Koroške železnice (1863) je odločilno vplivala na vsestranski razvoj mesta ob Dravi, še pred prihodom prvega vlaka v mesto. O samih gradbenih podvigih graditeljev na trasi Južne železnice med Gradcem in Celjem poroča kronist Puff in predstavi gradnjo železniškega mostu preko Drave.

Prvi načrt železniške povezave med avstrijsko prestolnico in morjem je leta 1830 pripravil profesor mineralogije in blagoznanstva na dunajskem politehničnem inštitutu Franz Xaver Riepl³. Pri načrtih za gradnjo južne železnice pa ga je leta 1835 prehitel dunajski tekmeč in ravnatelj ene tedaj največjih avstrijskih bank Simon Georg Sina, ki je, še preden je imel dunajski baron Rothschild koncesijo za severno železnico v svojih rokah, zaprosil za privilegij za gradnjo železnice proti jugu.⁴ Ko je leta 1836 javnost na Slovenskem izvedela, da bo država gradila progo Dunaj – Trst, so načrtovani projekt tudi v slovenskih deželah enoglasno podprli.⁵ Predsednik Kranjske kmetijske družbe grof Lichtenberg je na seji kranjskih deželnih stanov 19. septembra leta 1836 dejal, da »nastopa nova doba, ko bo treba od cest preiti na železnice, ki jih gonijo stroji z bajno hitrostjo«. ⁶ Za gradnjo železnice preko Štajerske so se vneto zavzemali v graškem krogu nadvojvode Janeza, kjer so odločno zavračali zamisli, da bi progo od Dunaja proti jugu in Trstu – zaradi prestrimih pobočij Semmeringa – speljali prek Ogrske. Takšna odločitev bi imela, so ugotavljali, katastrofalne posledice za štajersko gospodarstvo in posebej železarstvo, brez katerega bi bila Štajerska v »finančnem oziru enaka ničli«. Nadvojvoda Janez in njegovi bližnji sodelavci so leta 1836 za novo prometno zvezo med Dunajem in Trstom navduševali za gospodarski razvoj odgovorne in zavzete može na Kranjskem, Koroškem in v Trstu in jih pozivali naj projekt

² Puff, Maribor, str. 289.

³ Franz Xaver Riepl, geolog, železniški inženir, metalurg (29. 11. 1790, Gradec – 25. 4. 1857 Dunaj).

⁴ Vodopivec, Južna železnica in industrializacija, str. 59.

⁵ Cvirn, Studen, »Ko vihar dirjajo hlaponi«, str. 8.

⁶ Mohorič, Zgodovina železnic na Slovenskem, 10.

z vsemi močmi podprejo. Tako so se povezali tudi s tržaškimi trgovci, ki so spomladi leta 1836 poslali na Dunaj svoje predstavnike in jih pooblastili, naj se pri cesarju Ferdinandu zavzamejo za železniško zvezo med Trstom in Dunajem prek Štajerske.⁷ Avstrijska država je konec leta 1841 z dvornim dekretom sklenila, da bo v lastni režiji zgradila železnico na sever do meje s Saško in na jug do pristaniškega mesta Trst.⁸

Če so se npr. pri odločitvi, da bo proga – kljub velikim stroškom in težavam – tekla prek Semmeringa in Štajerske, še prislunili štajerskim železarjem in podjetnikom, zbranim okoli nadvojvode Janeza, so pri določanju trase na slovenskem ozemlju večinoma prevladala finančna in gradbeno-tehnična merila. Južna železnica je bila od Maribora do Trsta projektirana kot tranzitna proga, ki mora po najkrajši možni poti in kar se da hitro doseči Trst. Ideja Dunaj povezati z železnico je z dokončanjem proge Wien-Gloggnitz maja leta 1842 postala resničnost. Pol leta kasneje so bila dela na progi od Mürzzuschlaga do Gradca že v polnem teku in dokončana 21. oktobra 1844. 1. septembra 1843 se začnejo dela na odseku železniške proge Gradec – Celje, ki jih je vodil gradbeni inšpektor Philipp Bolze. Celotna trasa nove železnice je postala neprekinjeno gradbišče, ki se je pomikalo proti jugu. Tako so tiri dosegli tudi naše ozemlje. Železnica od Gradca preko Maribora do Celja je znana kot najstarejša železniška proga v Sloveniji, čeprav so že prej obstajale železnice, a v omejenem obsegu. Začele so se prve polemike o trasi proge med Gradcem in Celjem. Prvotno so razpravljali o dveh trasah, in sicer o današnji, obstoječi, in o drugi varianti, ki bi se v bližini Špilja (Spielfeld) odcepila od obstoječe trase in bi sledila dolini reke Pesnice jugovzhodno v smeri Ptuja. Po premostitvi Drave pri Ptujju bi se pri Poljčanah priključila na obstoječo traso. Izbrana je bila krajša (132 km) in tehnološko manj zahtevna trasa.⁹

MARIBOR V PRVI POLOVICI 19. STOLETJA

V prvi tretjini 19. stoletja je bil Maribor povprečno podeželsko mesto, ki so ga izoblikovali srednjeveški urbani normativi, gradbeno prirejeni meščanskim, trgovskim in obrtnim potrebam, vendar so se v njem že začeli nakazovati tudi razvojni nastavki, povezani zlasti z vedno živahnejšo trgovino in prometom, ki jima je sredi stoletja prav železnica odprla dotlej neslutene razvojne možnosti. Čeprav je mesto začenjalo siliti iz svojega v srednjem veku načrtanega oklepa že konec 18. stoletja, je proces urbanizacije dobil nove impulze v

⁷ Vodopivec, *Južna železnica in industrializacija*, str. 57–58.

⁸ Bogić, *Pregled razvoja železniškega omrežja v Sloveniji in okolici*, str. 6.

⁹ Brate, *Von Graz südwärts nach Laibach*, str. 52.

dvajsetih letih 19. stoletja. Takrat so začeli z rušenjem obrambnih stolpov in delom obzidja, vključno z mestnimi vrati ter zasipavanjem delov obrambnega jarka. Še na katastrski karti iz leta 1824–25 je bilo mesto Maribor bolj ali manj ujeto v sicer nekoliko načeti »podedovani obzidni okvir«, ter predmestja, ki so bila še skromna.¹⁰ Leta 1845 se je Mariboru, ki leži skoraj na polovici poti med Dunajem in Trstom, približevala železna cesta, ki je v nekaj letih povezala prestolnico avstro-ogrške monarhije s pristaniškim mestom in bi se z njeno gradnjo uresničila velika pričakovanja. Pozornost nam vzbudi vest, ki so jo 17. 9. 1845 prinesle *Kmetijske in rokodelske novice*. V novici Glas iz Štajerskega Caf¹¹ zapiše: »Mi Slovenci posebno v Marburžkem okrāju na Štajerskem imamo slabo letino: nesrečne ujime so sternini in vinski tèrti hudo zadévale. Zerno, kar ga je toča še pustila, je vse puhlo; tude dosta in dobrega vina se ne smémo nadjati, kér je večidél vreme zoperno – noči hladne, bi rekel mèrzle ... Veséli pak vendar hodimo železne ceste gledat, kakó od Marburga na ravnost proti Celju hitijo pród voziti, dobove klade in želézne žlebove polágati in votlinjake v hribovem drobu dolbsti – kér se zaupljivo zanášamo, da bo nam ona – želézna cesta – nekeda ujimske pogréške ednega kraja z obilnostjo iz drugih krajev popravljala. Bog daj! da bi hlapón že skoro na Slovensko prisopihal! da bi se berž v ljubo Ljubljano vozili.«¹² Ko je železniška proga dospela do Maribora leta 1846, je bil Maribor še majhno, nerazvito mesto, katerega obseg je po profesorju Puffu obsegal samo 2550 korakov, tako da ga je pešec lahko obšel v slabe pol ure. Maribor je imel leta 1846 3424 prebivalcev, od tega 2200 domačih in 1224 tujcev.¹³ V zadnjem desetletju predmarca se je število hiš v mestu vsako leto namnožilo za 6 do 8 %, poleg tega pa so se začela polniti tudi predmestja. Leta 1846 je bilo v mestu 246 hiš, v predmestjih pa še nekajkrat toliko: v Graškem predmestju okoli 100, v Koroškem 67 in v Magdalenskem 66. Čeprav so bila predmestja še vedno prevladujoče zelena,¹⁴ in so se od glavnega kolodvora proti mestu razprostirala žitna polja, in najbližja gostilna pri kolodvoru, kjer je stal pozneje hotel Meran, je bil še pritlična in s slamo krita stavba, na grajskem trgu pa so stali leseni hlevi konjušnice.¹⁵ Do otvoritve železnice je dajal glavno trgovsko moč promet po Dravi, kjer se je na njenem levem bregu razvijala živahna kupčija z lesom iz pohorskih gozdov, železom iz Koroške, svincem iz Mežice, cinkovo rudo, kot tudi z izdelki pohorskih

¹⁰ Puff, Maribor, str. 297–298.

¹¹ Oroslav Caf, jezikoslovec (13. 4. 1814, Rečica pri Sv. Trojici v Slov. goricah – 3. 7. 1874, Ptuj).

¹² Ilich Klančnik, (Foto)portret mariborskega železniškega mostu, str. 11. Oroslav Caf, *Kmetijske in rokodelske novice*, let. 3, št. 38, 17. 9. 1845, str. 151.

¹³ Janez Cvirn, Oris zgodovine Maribora 1750–1850, str. 336.

¹⁴ Prav tam, str. 337.

¹⁵ Mohorič, *Zgodovina železnic na Slovenskem*, str. 16.

glažut.¹⁶ Maribor je bil v tem času predvsem pomembno dravsko pristanišče, kjer je na Lentu pristalo od 700 do 800 šajk ter okoli 1200 splavov. Vodni promet se je skoncentriral v glavnem na štiri poletne mesece, ki so bili za plovo po Dravi najugodnejši. Križišče trgovskih poti, ki je v Mariboru, potekalo iz vseh smeri neba, je z izgradnjo železnice občutno pridobilo na veljavi. Do izgradnje koroške železniške proge leta 1863 so vse blago, ki je bilo pripeljano po vodi, prekladali v Mariboru na železnico in od tod pošiljali naprej.¹⁷

LESENI ŽELEZNIŠKI MOST

Celotna trasa nove železnice je postala neprekinjeno gradbišče, ki se je pomikalo proti jugu.¹⁸ Trasiranje proge od Gradca do Celja je od leta 1837 vodil inženir Theodor Blumfeld. Gradbena dela sta prevzela brata Anton in Feliks Talachini.¹⁹ Od 14. 8. 1845 so gradbena dela potekala pod nadzorstvom Carla Ghega^{20, 21} Trasiranje se je zaključilo leta 1842, progo pa so začeli graditi naslednje leto.²² 21. oktobra 1844 je bila odprta proga Južne državne železnice (»K. k. Südliche Staatsbahn« – SStB) Mürzzuschlag (južno vznožje Semmeringa) – Gradec.

1. junija 1844 so začeli na vzhodnem obrobju Maribora, kjer je Drava široka približno 190 metrov, začeli graditi železniški most preko Drave.²³ O sami gradnji predora in železniškega mostu so v začetku leta 1845 poročale Novice: »(Na železni cesti pri Marburgu) delavci skozi zimo neprenehoma delajo, kjer bode zidavska umetnost dva velika in morebiti nar imenitniši dela cele teržaške železne ceste, to je: 182 sežnov dolgo podzemeljsko pot (Tunnel), in velki most čez Dravo ...«²⁴ 1. marca 1845 so postavili temeljni kamen za železniški most.²⁵ Gradnjo, ocenjeno na 118.500 goldinarjev, je prevzel pl. Karl von Formacher, poštni mojster v Slovenski Bistrici. Tesarska dela pri gradnji mostu je vodil tesarski mojster Zager. Ključavničarska dela je opravil

¹⁶ Brate, Von Graz südwärts nach Laibach, str. 52; Mohorič, *Zgodovina železnic na Slovenskem*, str. 16.

¹⁷ Mohorič, *Zgodovina železnic na Slovenskem*, str. 16.

¹⁸ Košir, Bogič, *Železniška proga Šentilj – Zidani Most*, str. 104.

¹⁹ Orožen, *Celska kronika*, 1854, str. 199.

²⁰ Carl von Ghega (10. 1. 1802, Benetke – 16. 3. 1860, Dunaj), gradbeni inženir.

²¹ Geschichte der Eisenbahnen, 1. zv., 1 del, str. 248.

²² Curk, Slovenještajerski trgi in mesta v 19. stoletju, str. 218.

²³ Košir, Bogič, *Železniška proga Šentilj – Zidani Most*, str. 104.

²⁴ *Kmetijske in rokodelske novice*, let. 3, št. 4, 22. 1. 1845, str. 16. 1 seženj = 1,896 m, 1 čevelj = 31,6 cm.

²⁵ Košir, Bogič, *Železniška proga Šentilj – Zidani Most*, str. 104; Mohorič, *Zgodovina železnic na Slovenskem*, str. 18.

Dunajčan Brühl, mizarska mariborski mojster Ferdinand Sirk, pleskarska pa Mariborčan Reiter.²⁶

Slika 1: Mesto z jugovzhoda, Nicolas-Marie-Joseph Chapuy, 1856 V: A. Mandl, Die Staatsbahn von Wien bis Triest mit ihren Umgebungen geschildert: mit 30 Original-Ansichten in Stahlstich, 1856, str. 187.

Po 22 mesecih so bila dela končana 4. aprila 1846. Na mostu je delalo 200 delavcev. Načrt zanj je izdelal Carl Ghega. Most ameriške konstrukcije Howe je bil dolg 209 metrov.²⁷ Konstrukcijo Howe je pred tem uporabil čez rečico Sulm (desni pritok Mure) pri Ehrenhausnu/ Ernovžu in sta bili prvi konstrukciji ameriškega sistema na evropskih tleh. Ogromna lesena konstrukcija mostu čez Dravo, dolga 190 metrov in visoka 5,7 metra, je bila izdelana iz macesnovega lesa, ki so ga pripeljali iz Koroške. Z obema lokoma viadukta na bregovih je most, katerega stroški so bili ocenjeni na 182.299 goldinarjev, dolg 132,6 sežnja (251,4 m), kamen izvira iz kamnolomov v okolici Maribora, obloga pa s Plača.²⁸ Opornika v sredini struge sta bila 36,38 m narazen, zgrajena iz sekanega kamna in sta zdržala največji stoletni povodnji leta 1851 in 1874 brez vsake škode.²⁹

Pri gradnji opornikov, ki so sloneli na pet metrov dolgih pilotih, so že uporabili beton. Skupaj je bilo porabljenih 21.000 kubičnih metrov lesa, 36.000

²⁶ Puff, Maribor, str. 81.

²⁷ Košir, Bogič, *Železniška proga Šentilj-Zidani Most*, str. 104.

²⁸ Puff, Maribor, str. 82.

²⁹ Mohorič, *Zgodovina železnic na Slovenskem*, Ljubljana, 1968, str. 18.

kubičnih metrov kamena in le 85 ton jekla. Most je bil zgrajen za dvotirno progo. Tira sta bila položena na predalčno konstrukcijo. Pod mostom je bila plavalna šola, namenjena vojakom iz mariborske vojašnice. Mostu se je moral umakniti ladijski mlin, ki je bil v lasti družine Babitsch iz Magdalenskega predmestja.³⁰

Železniški most v Mariboru je postal največja znamenitost mesta. Rudolf Puff ga je v svoji monografiji takole predstavil: »Na koncu južnega nasipa pridemo do železniškega mostu. Sestoji iz 3 mostnih polj, vsako je 7 sežnjev 2 čevlja široko in 10 sežnjev dolgo, tako da je z obrežnima stebroma, od katerih je vsak 5 sežnjev 3 čevlje dolg in 8 sežnjev širok, ves most dolg 88 sežnjev 4 čevlje. Na začetku in na koncu je opečni lok z razponom 5 sežnjev. Pod lokom na levem bregu je pot v Melje, na desnem pa proti Brezju. Zgornji del mostu je ameriške konstrukcije, visoke več kot 3 sežnje. Gre za leseno mrežo, utrjeno z vijaki, po načrtih g. pl. Ghege. Niveleta mostu nad najvišjim stanjem vode je 10 sežnjev.«³¹

Carl Ghega je s »tesnobo v srcu« opazoval, kako so odstranjevali podpornike »drznega mostu«, kot ga imenuje kronist Rudolf Gustav Puff, ki zapiše: »7. aprila so v navzočnosti gospoda c. k. svetnika pl. Ghega odstranili podpornike drznega mostu čez Dravo«³² in prva lokomotiva, ki je 27. aprila 1846 peljala čez most, je bila lokomotiva Ocean. Pripeljala je iz Celja, kjer je bila sestavljena. Na lokomotivi je bil tudi Ghega, ki je tega dne 27. aprila 1846 prisostvoval prvi vožnji lokomotive Ocean čez most. O tem dogodku (13. maja) Kmetijske in rokodelske Novice zapišejo: »Perpravljeni so že trije hlaponi, kateri imajo imena: Ocean, Grossglockner in Idria. 27. dan pretečeniga mesca je vikši ogleda cesarsko kraljeve železnice Dr. Ghega prvo poskušnjo s hlaponom storil in se od Marburga v Celje nazaj v dveh urah in 45 minutah perpeljal. Ko vihar dirjajo hlaponi do Marburga in nazaj; v Gradec nas bodo perhodnji mesec vozili.«³³

Iz Gradca je prva preizkusna vožnja do Celja krenila 18. maja 1846. S tem vlakom sta se popeljala predsednik Dvorne komore na Dunaju baron Karl von Kübeck in deželni guverner grof Wickenburg. 2. junija 1846 je med otvortveno vožnjo na slovenska tla tudi v Maribor pripeljal prvi potniški vlak. S tem so slavnostno odprli 133 km dolgo dvotirno železniško progo od Gradca do Celja. Na mariborsko železniško postajo, zgrajeno in odprto kot prvo na slovenskih tleh, je prve potnike pripeljala lokomotiva Aussee / Osoje v paru z lokomotivo Drau /Drava, ki je nadomestila prvotno predvideno lokomotivo

³⁰ Mladen Bogič, Marko Košir, *Železniški mostovi v Sloveniji: ob 150-letnici mostu*, str. 13.

³¹ Puff, Maribor, str. 81.

³² Prav tam, str. 289.

³³ *Kmetijske in rokodelske novice*, let. 4, št. 16, 13. 5. 1846, str. 76.

Strassengel zaradi napake. Lokomotive so bile izdelane v Strojni tovarni železnice Gloggnitz – Wien na Dunaju.³⁴

JEKLENI ŽELEZNIŠKI MOST

V dvajsetih letih je dvotirni leseni most postal dotrajan: lesena konstrukcija je začela propadati, v zidanih delih so nastale poškodbe in temelji so postali nezanesljivi, predvsem zaradi povečanja teže vozil. Leta 1863 je uprava Južnih železnic dogradila progo (Koroške ali dravske proge) do Celovca in na Studencih vzpostavila Centralne delavnice Južnih železnic (1863–1866) s kurilnico. Promet proti Studencem in Koroški je zahteval tretji tir, zato se je uprava družbe Južna železnica odločila, da bo po lastnih načrtih v manj kot dveh letih zgradila nov most. Načrt zanj je izdelal Karl Etzel,³⁵ gradbeni direktor družbe Južnih železnic. Načrt je sprejel tudi upravni odbor družbe in do realizacije projekta je prišlo novembra 1863.³⁶

Slika 2: Železniški most, Maribor, Zbirka drobnih tiskov UKM.

³⁴ *Kmetijske in rokodelske novice*, let. 3, št. 4, 22. 1. 1845, str. 16. *Geschichte der Eisenbahnen*, 1. zv., 1. del, str. 248.

³⁵ Karl von Etzel, (6. 1. 1812 Heilbronn – 2. 5. 1865 Kimmelbach pri Linzu) arhitekt, direktor družbe Južne železnice.

³⁶ *Marburger Zeitung*, 11. 2. 1866, str. 2a.

Leta 1864 so začeli ob sočasnem snemanju starega graditi nov jekleni most. Od sredine petdesetih let 19. stoletja se je les kot gradbeni material mostov na glavnih progah vse bolj umikal.³⁷ Most so gradili tako, da prometa niso ustavili.³⁸ Zato so v šestih zimskih mesecih zgradili pomožni most in ga predali v promet sredi junija 1864.

Prvič je bil v avstrijski polovici države postavljen železniški most ločne konstrukcije. Sestavljen je iz treh jeklenih ločnih razponov po 57 m, ki se opirajo na dva obrežna in dva rečna opornika. Višina lokov je znašala 11,3 m.³⁹ Nivo tračnic je za 7 čevljev višji kot pri starem lesenem mostu in je segal približno 65 čevljev nad srednjo gladino reke. Razpetina celotnega mostu je znašala 530 čevljev, skupna dolžina mostu pa 730 čevljev.⁴⁰ Leseno konstrukcijo so zamenjali za elegantno in širšo triločno kovinsko konstrukcijo na kamnitih podpornikih. Most je veljal za največji in najlepši rečni železniški most v Habsburški monarhiji.⁴¹

Gradbena dela je v celoti, razen kovinske konstrukcije, izvedla družba Južnih železnic v lastni režiji ter jih dokončala prej kot v dveh letih kljub dvema ostrima zimama in pogostim naraslim vodam. Stroški predračuna za izgradnjo objekta so bili ocenjeni na 1.260.000 goldinarjev, medtem ko dejanski stroški niso presegli vsote milijon goldinarjev.⁴² 15. februarja 1866 so izvedli obremenilni preizkus v navzočnosti predstavnikov ministrstva za trgovino in obrt družbe Južna železnica ter direktorja Rotschildove Železarne Vitkovice/Witkowitz⁴³ iz Ostrave na Češkem, ki je izvedla gradnjo železne konstrukcije. Obremenilni preizkus so opravili trije vlaki, sestavljeni iz štirih najtežjih lokomotiv, ki so pokrili tri tire nad enim lokom in so tako pri teži 1000 do 1200 stotov vsake lokomotive obremenili eno polje s kolosalno težo 12.000 do 14.000 stotov. »Veličastni most, dostojen spomenik preminulemu projektantu, višjemu svetniku Etzlu, ponos vseh pri gradnji udeleženih inženirjev, prelepi okras našega mesta, je sijajno prestal tudi ta preizkus in bil 16. t. m. predan prometu. Do zdaj vozijo na njem samo vlaki na in s Koroške, vendar naj bi po njem v najkrajšem času vozili tudi vlaki Južne železnice, provizorični leseni most pa bodo po dveletnem zvestem služenju podrli.«⁴⁴

³⁷ Geschichte der Eisenbahnen, 2. zv., 1898, str. 279.

³⁸ Košir, Bogič, *Železniška proga Šentilj – Zidani Most*, str. 105.

³⁹ Geschichte der Eisenbahnen, 1908, 1. zv. str. 137.

⁴⁰ *Marburger Zeitung*, Letn. 5, št. 18, 11. 2. 1866, str. 2ab. Razpetina mostu znaša 171 metrov, skupna dolžina z podvozoma 233, 39 m, širina mostu pa znaša 12,6 metra.

⁴¹ Sapač, Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 522.

⁴² *Marburger Zeitung*, let. 5, št. 18, 11. 2. 1866, str. 2ab.

⁴³ Železarno je leta 1828 na pobudo Franza Xaverja Riepla ustanovil nadvojvoda Rudolf Rainer. Leta 1843 jo prevzame Salomon Rothschild. Železarno je v 19. in 20. stoletju postala eno izmed najpomembnejših podjetij težke industrije na Moravskem.

⁴⁴ *Marburger Zeitung*, let. 5, št. 21, 18. 2. 1866, str. 3.

Južna železnica je v začetku 20. stoletja posebej na vseh večjih mostovih obstoječe prvotne lesene pragove zamenjala s prečnimi železnimi pragovi, s čimer so dosegli bistveno višjo varnost ter zmanjšali vzdrževalne stroške. Posebno pozornost so namenili leta 1903 izvedeni ojačitvi mariborskega železniškega ločnega mostu čez Dravo. V letih 1902–1903 je prišlo do rekonstrukcije mostu. Prevozna sredstva so postala težja in osna obremenitev se je povečala z 12 ton na 15 ton, kar je zahtevalo močnejšo različico železniških objektov.⁴⁵ Sestavni deli mostu so delno obnovljeni, delno temeljito prenovljeni, predvsem rešetka pri notranjih glavnih nosilcih je bila popolnoma obnovljena. To delo je bilo izredno kočljivo, saj je bilo izvedeno ob potekanju prometa. Ob tem so izboljšali tudi priključke na vozišče mostu. Predelava železniškega mostu je trajala 10 mesecev. Za obsežno in zahtevno ojačitev so uporabili 60 vagonov – 577 ton materiala.⁴⁶ Stroški nove izvedbe so znašali pol milijona kron. Obremenilni preizkus je prinesel zelo dobre rezultate in je dokazoval večjo nosilnost mostu. 9 lokomotiv, od katerih tehta vsaka približno 100 ton, kar pomeni skupaj težo 900 ton, se je razporedilo na mostu. Preizkusu sta prisostvovala zastopnik generalne inšpekcije avstrijskih železnic in zastopnik družbe Južna železnica. Rekonstrukcijo je opravilo podjetje Delniška družba R. Ph. Waagner⁴⁷ z Dunaja, ki je v letih 1909–1913 zgradilo tudi železno konstrukcijo mariborskega Glavnega mostu.

Druga svetovna vojna tudi železniškemu mostu kot strateško pomembnemu objektu na progi Južne železnice ni prizanesla. Jugoslovanski obrambni načrt je v primeru umika predvidel porušitev ključnih objektov na progi Južne železnice. Železniški most je bil miniran 7. aprila 1941 ob 17. uri⁴⁸, s strani jugoslovanske vojske ob pomoči strokovnega osebja železniške direkcije v Ljubljani.⁴⁹ Miniran je bil desni rečni opornik, kar je povzročilo njegovo rušenje in obsežne poškodbe obeh polj, ki sta na njem ležali. Nacistična uprava je že 9. aprila začela s popravilom porušениh mostov preko reke Drave, ki niso samo povezovali levega brega mesta z desnim, ampak sta bili preko njih speljani tako pitna voda kot elektrika. 26. aprila je Maribor obiskal Adolf Hitler. Preko

⁴⁵ *Marburger Zeitung*, let. 42, št. 103, 27. 8. 1903, str. 5.

⁴⁶ *Geschichte der Eisenbahnen der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie*, 1908, zv. 1, str. 137–138.

⁴⁷ Delniška družba, zavod za gradnjo mostov – Rudolph Philip Waagner. Leta 1905 se je združilo podjetje Rudolfa Philipa Waagnerja z uglednim podjetjem L. und J. Biró & A. Kurz v delniško družbo R. Ph. Waagner – L. und J. Biró & A. Kurz. Današnje ime Waagner-Biro AG ima podjetje od leta 1924.

Arhiv Slovenskih železnic, fond: Spodnji ustroj mostovi, Zidani most–Šentilj, Maribor jeklen most čez Dravo km 593, 291; 1889–1945, 1902–1950.

⁴⁸ Podatek na razglednici. Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Zbirka fotografij in razglednic, PAM/1693.

⁴⁹ Guštin, Južna železnica kot cilj vojaških operacij, str. 327.

Košakov se je s svojim vozilom ter spremstvom po Mlinski ulici pripeljal do Drave, kjer si je ogledal železniški most ter se nato odpeljal vzdolž Drave do Glavnega mostu.⁵⁰ Sledila je izgradnja »zasilnega mostu – provizorija«, tako da je 9. junija 1941 časnik *Marburger Zeitung* poročal, da so v »nezaslišno kratkem času štirih tednov vzpostavili mogočni most v takšni obliki, da je omogočal promet na tej izjemno pomembni progi, ki povezuje notranjost Velikonemškega rajha z Jadranskim in Egejskim morjem.⁵¹ Postavili so provizorij na dveh lesenih stebriščih, da so imeli »prosto pot do Grčije«, kot so zapisali. Objekt so vzpostavili železničarsko strokovno osebje, nemški vojaki ter angleški ujetniki. Delo je opravilo več civilnih podjetij, med katerimi je vodilno vlogo imelo podjetje C. H. Jucho⁵² iz Dortmunda.⁵³ Leto dni se je razvijal železniški promet v Mariboru čez zasilni most. Obnovljeni železniški most so izročili svojemu namenu 4. 11. 1942. Predsednik dunajske železniške direkcije inž. Rudolf Topser je imel svečan nagovor. Igrala je železničarska godba.⁵⁴

Med najbolj bombardiranimi mesti na območju nekdanje Jugoslavije v drugi svetovni vojni je bil tudi Maribor. Glavni cilji bombardiranj zavezniških letal v Mariboru so bili: železniški in Glavni most čez Dravo, glavna, tezenska in studenška železniška postaja, železniške delavnice na Studencih ter industrijski obrati v Melju in na Teznem (predvsem Tovarna letalskih motorjev), ki so proizvajali za potrebe nemške vojne industrije. Najbolj prizadeti deli mesta so bili ob obeh mostovih in ob železniški postaji. V prvih dveh bombnih napadih, ki sta bila izvedena na Maribor 7. januarja in 13. oktobra 1944, železniški objekti niso bili prizadeti. Hujše so bile posledice bombardiranja Maribora 14. oktobra. Železniški most je bil močno zadet, srednje poškodovana pa je bila kurilnica na studenškem kolodvoru. 21. oktobra je spet sledil večji napad, prvič je bil Maribor napaden v večernih urah. Okrog pol osmih zvečer je nad mesto prihrumelo okrog 40 do 50 zavezniških bombnikov, ki so najprej z nekaj svetilnimi bombami osvetlili nebo nad mestom, nato pa so v nekaj minutah v oklici železniškega mostu in studenškega kolodvora odvrgli 200 rušilnih, 800 do 10.000 paličastih zažigalnih in 200 do 300 fosfornih zažigalnih bomb. Pri tem je izgubilo življenje 18 ljudi, okrog 15 jih je bilo

⁵⁰ *Marburger Zeitung*, let. 81, št. 94, 26., 27. 4. 1941, str. 1.

⁵¹ *Marburger Zeitung*, let. 81, št. 130, 9. 6. 1941, str. 5.

⁵² Podjetje jeklenih konstrukcij, ki ga je leta 1877 ustanovil Caspar Heinrich Jucho in je delovalo do leta 1974, ko je večji del tovarne prevzel Thyssen Engineering.

⁵³ Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Zbirka fotografij in razglednic, PAM/1693. Maribor (fotografije): popravilo porušenega Železniškega mostu. Serija 19 fotografij, k fotografijam je priložen njihov opis, ki ga je pripravil Ivan Zelenik, Kurilnica Maribor. Pripisan je čas nastanka fotografij: maj – junij 1941.

⁵⁴ *Jutro*, let. 22, št. 256 a, 7. 11. 1942, str. 5.

ranjenih. Zadeti so bili tudi trije vagoni.⁵⁵ Ker so hoteli za vsako ceno uničiti povezavo čez reko Dravo, so 1. aprila 1945 znova usmerili težišče napada na železniški in glavni most. Ta napad sodi med največje, saj je 300 zavezniških bombnikov v desetih valovih odvrгло na Maribor kar 2500 do 3000 rušilnih bomb. Ubitih je bilo 32 oseb, ranjenih pa 15. Glavni most ni bil zadet, železniški pa je dobil le dva lažja zadetka, severno in južno od železniškega mostu so bile pretrgane tračnice, tako da je enosmerni promet stekel šele 4. aprila zvečer. Zadnji, osemindvajseti bombni napad na Maribor so zavezniška letala izvedla 12. aprila. Okrog 50 zavezniških letal je odvrгло na mesto 120 velikih in 100 srednjih rušilnih bomb. Ta napad je bil po obsegu manjši, glavni cilj je bil ponovno železniški most. Življenje je izgubilo 14 ljudi, 4 pa so bili ranjeni. Železniški most spet ni bil zadet.⁵⁶ Med drugo svetovno vojno je doživel dramatične trenutke od miniranja, nagle vzpostavitve prometa s strani okupatorja do zavezniškega bombardiranja. Most so po koncu 2. svetovne vojne popravili tako, da je dopuščal počasno vožnjo čezenj na dveh tirih. Leta 1946 so želeli 80 let staro jekleno konstrukcijo zamenjati z novo, za koroško progo pa zgraditi ločeno konstrukcijo.⁵⁷ Kolektiv mostovne delavnice v Maribor se je v marcu leta 1949 obvezal dokončati dela na železniškem mostu, ki je bil med vojno poškodovan. »*Na Dan republike so proglasili 14 udarnikov, več delavcev pa je bilo pohvaljenih. Kolektiv se je zdaj še bolj zagrizel v delo in ne bo popustil, dokler ne bo vlak stekel čez most po vseh treh tirih.*«⁵⁸ Delovni kolektiv mostovne delavnice se je zagrizel v nevhvaležno delo krpanja ter ga uspešno zaključil, potem ko so že bolje opremljena podjetja odklonila prevzem popravil od letalskih napadov prerešetane konstrukcije. Mostovna delavnica je porabila za ta dva dela nad 49.000 delovnih ur deloma v hudem mrazu in vetru nad dravskimi valovi. Vgradila je 290 ton železnega materiala, od tega 190 ton novih delov. Samo zakovic je zabila čez 40.000.⁵⁹ Po vojni je bil med letoma 1948 in 1950 obnovljen v nespremenjeni obliki. Z nadaljnjimi popravili in sanacijami je konstrukcija mostu kot del tehniške dediščine bila deležna posebnih skrbi in vzdrževanja.

⁵⁵ Žnidarič, *Železničarji in železnice v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja*, str. 424–425.

⁵⁶ Prav tam, str. 430–431.

⁵⁷ Bogič, Košir, *Železniški mostovi v Sloveniji: ob 150-letnici mostu*, str. 19.

⁵⁸ *Ljudska pravica*, let. 10, št. 301, 21. 12. 1949, str. 5.

⁵⁹ Mohorič, *Zgodovina železnic na Slovenskem*, str. 496.

RAZSTAVA V UNIVERZITETNI KNJIŽNICI MARIBOR

Železniški most kot javni spomenik zrcali kulturni in gospodarski razvoj in je hkrati nosilec zgodovinskega sporočila o znanju in tehnični kulturi 19. stoletja. S svojo mogočnostjo, obliko in simbolno sporočilnostjo prevzema tako ustvarjalca kot opazovalca.⁶⁰ Kot sestavni del mariborske podobe na vzhodu je bil vse od izgradnje sredi 19. stoletja do današnjih dni motiv mnogih vedutnih in fotografskih upodobitev. In ta eden najmogočnejših objektov v mestu Maribor je letos praznoval 150 let svojega obstoja.

Mariborski jekleni železniški most je največji in najstarejši ohranjeni železniški most v Sloveniji. Od leta 1992 je zaščiten kot spomenik lokalnega pomena in vpisan v register nepremične kulturne dediščine Republike Slovenije.⁶¹ Čez prvotni leseni Ghegov most so hlaponi vozili dvajset let. Danes se na istem mestu v treh lokih razteza velik jekleni most. Dolgo je prevladovalo mnenje, da je bil ta most zgrajen okrog leta 1864 ob priložnosti gradnje koroske železniške proge. Nejasnosti datuma odprtja razblinja članek v časniku Večer leta 1967 z naslovom *Zamujena stoletnica: »In vendar so bili vsi v zmoti! Pri izpisovanju važnejših dogodkov iz starih letnikov lista Marburger Zeitung v študijski knjižnici v Mariboru je namreč profesor Teply našel več člankov o gradnji železnega mostu in o njegovi otvoritvi dne 16. februarja 1866. Tako sedaj natanko vemo, da je most star 100 let in 11 mesecev in da smo skoraj za eno leto zamudili proslavljanje stoletnice.«*⁶²

Razstava *Mariborski železniški most 1846–1866–2016* je obeležila 170 let prvotnega lesenega mostu in 150 let obstoječega jeklenega železniškega mostu. V Likovnem razstavišču UKM so bile na ogled postavljene fotografske podobe mostu priznanih fotografov z naslovom (Foto)portret mostu, ki jih je izbrala soavtorica razstave Breda Ilich Klančnik. Razstava v Knjižnem razstavišču UKM je na dokumentarni način vzpostavila vizualno podobo železniškega mostu. Železniški most je bil predstavljen po posameznih sklopih, ki si sledijo v časovnem zaporedju: Gradnja Južne železnice in mesto Maribor, Leseni železniški most 1844–1846 in arhitekt Carl Ghega, Gradnja jeklenega železniškega mostu 1864–1866, Železniški most med 2. svetovno vojno, Obnova in sanacija železniškega mostu po letu 1945, Železniški most na razglednicah, Predstavitev načrtov železniškega mostu iz arhiva Slovenskih železnic.

Razstava je bila plod sodelovanja več institucij. Razstavljene fotografije in gradivo so prispevali: Pokrajinski arhiv Maribor, Pokrajinski muzej Maribor, Muzej narodne osvoboditve Maribor, Umetnostna galerija Maribor, Moderna

⁶⁰ Mladen Bogić, *Železniški mostovi v Sloveniji*, str. 43.

⁶¹ *Medobčinski uradni vestnik*, 31. 3. 1992, str. 186.

⁶² *Večer*, leto 23, št. 4, 7. 1. 1967, str. 4.

galerija Ljubljana, Umetniški kabinet Primož Premzl, Slovenske železnice, Železniški muzej Slovenskih železnic, Filatelistično društvo Maribor.

Pobudnik postavitve razstave ob obletnici železniškega mostu je bil Marko Košir, koordinatorica razstave dr. Vlasta Stavbar. Razstavo in katalog so v sodelovanju z Univerzitetno knjižnico Maribor omogočile Slovenske železnice.

»Železnica kot revolucionarna iznajdba je bistveno preusmerila človeka, spremenila je njegovo zavest, zdramila ga je iz bidermajerske zazrtosti vase, odslej mu je misel uhajala nemara manj visokoteče, zato pa toliko bolj v širino k mnogovrstnejšim vprašanjem.«⁶³

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Slovenskih železnic, fond: Spodnji ustroj mostovi, Zidani most–Šentilj, Maribor jeklen most čez Dravo km 593, 291; 1889–1945, 1902–1950.

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Zbirka fotografij in razglednic.

Časopisni viri

Jutro 1941, 1942

Kmetijske in rokodelske novice 1845, 1846

Ljudska pravica 1949

Marburger Zeitung 1866, 1903, 1941

Večer 1967

Monografije

Mladen Bogič, *Pregled razvoja železniškega omrežja v Sloveniji in okolici*. Ljubljana, 1998.

Mladen Bogič, Marko Košir, *Železniški mostovi v Sloveniji: ob 150-letnici mostu, 16. Februar 1866–2016*. Maribor, 2016.

Tadej Brate, Von Graz südwärts nach Laibach. *Die Südbahn: vom Donauraum zur Adria (Wien-Graz-Marburg-Laibach-Triest)*. Graz; Wien, 1987.

Janez Cvirn, Andrej Studen, »Ko vihar dirjajo hlaponi«: *k socialni in kulturni zgodovini železnice v 19. stoletju*. Ljubljana, 2011.

Geschichte der Eisenbahnen der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie, Zv. 1–6. Wien-Teschen-Leipzig, 1898–1908.

⁶³ Sergej Vrišer, Povzetek, str. 401.

- Marko Košir, Mladen Bogič, *Železniška proga Šentilj-Zidani Most*. Maribor, 2013.
- Ivan Mohorič, *Zgodovina železnic na Slovenskem*. Ljubljana, 1968.
- Ignacij Orožen, *Celska kronika*. Celje, 1854.
- Rudolf Gustav Puff, *Maribor: njegova okolica, prebivalci in zgodovina*. Maribor, 1999.
- Igor Sapač, Franci Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana, 2015.
- Marjan Žnidarič, *Železničarji in železnice v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem*. Maribor, 1990.

Članki

- Mladen Bogič, *Železniški mostovi v Sloveniji*. *Arhitektov bilten*, leto 42, št. 195/196, 2012.
- Mladen Bogič, 2012, *Železniški mostovi v Sloveniji = Railway bridges in Slovenia*. *Arhitektov bilten*, let. 42, št. 195/196, 2012.
- Tadej Brate, Von Graz südwärts nach Laibach. *Die Südbahn: vom Donauraum zur Adria (Wien-Graz-Marburg-Laibach-Triest)*. Graz; Wien, 1987.
- Janez Cvirn, Oris zgodovine Maribora 1750–1850. *Studia Historica Slovenica*, letnik 6, št. 2–3, 2006.
- Oroslav Caf, Glas iz Štajerskega. *Kmetijske in rokodelske novice*, leto 3, št. 38.
- Jože Curk, Slovenještajerski trgi in mesta v 19. stoletju. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, n. v. 15/1–2, 1979.
- Damijan Guštin, Južna železnica kot cilj vojaških operacij slovenskega odporniškega gibanja (1941–1945). *Acta histriae*, 16, št. 3, 2008.
- Breda Ilich Klančnik, (Foto)portret mariborskega železniškega mostu, *Mariborski železniški most: 1846–1866–2016*. Maribor, 2016.
- Peter Vodopivec, Južna železnica in industrializacija. *Podobe modernizacije: poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju*. Ljubljana, 2009.
- Sergej Vrišer, Povzetek, *Die Südbahn: vom Donauraum zur Adria (Wien-Graz-Marburg-Laibach-Triest)*. Graz; Wien, 1987.

THE MARIBOR RAILWAY BRIDGE 1846-1866-2016

Summary

The Graz circle around the Archduke John of Austria was in favour of building the Southern Railway. The Southern Railway route became a permanent building site that was moving to the south. The building of the Southern Railway and of the Carinthia Railway influenced the overall development of Maribor. The traffic on the Drava River represented the main economic power of the city before the railway-opening day. Between 1844 and 1846, the original wooden bridge of the American Howe Construction, designed by Carl Ritter von Ghega, was built in the eastern outskirts of the city. In twenty-years-time, the wooden double-track railway bridge was dilapidated. The construction of the Carinthia Railway demanded a third track and therefore the Southern Railway administration decided to

build an own new bridge in less than two years. They built a steel railway arch bridge. The events of World War II did not spare the railway bridge, for it was a strategically important object on the Southern Railway line. During World War II, the bridge went through some dramatic moments, from mining and quick traffic restoration by the Germans to ally bombing. Because the bridge construction is a part of the technical heritage, the further repairs and rebuilding were performed extra carefully. The exhibition *The Maribor Railway Bridge 1846-1866-2016* marked the 170th anniversary of the original wooden bridge and the 150th anniversary of the existing steel bridge as the biggest and the oldest still preserved railway bridge in Slovenia.

DIE MARIBORER/MARBURGER EISENBAHNBRÜCKE 1846-1866-2016

Zusammenfassung

Im Grazer Kreis um Erzherzog Johann bemühte man sich um den Bau einer Eisenbahn durch die Steiermark. Die Trasse der Südbahn wurde zu einer Dauerbaustelle, die sich immer weiter in den Süden erweiterte. Der Ausbau der Südbahn und der Drautalbahn (Kärntner-Bahn) beeinflusste die Entwicklung der Stadt an der Drava/Drau. Die größte Handelsmacht bis zur Einweihung der Eisenbahn war der Verkehr am Fluss. Am östlichen Rand der Stadt baute man in den Jahren 1844 bis 1846 nach dem Entwurf von Carl Ritter von Ghega die erste Holzbrücke der amerikanischen Konstruktion Howe. Innerhalb von zwanzig Jahren diente die Holzbrücke aus. Der Bau der Drautalbahn (Kärntner-Bahn) verlangte ein drittes Gleis und deswegen entschied sich die Verwaltung der Südbahngesellschaft, nach eigenen Plänen in weniger als zwei Jahren eine neue Brücke zu bauen. Sie erbauten eine stählerne Bogenbrücke. Der Zweite Weltkrieg verschonte die Brücke nicht, da sie ein strategisch bedeutendes Objekt der Südbahn war. Während des Zweiten Weltkrieges erlebte die Brücke viele dramatische Momente, von Sprengungen, schnellem Wiederaufbau des Eisenbahnverkehrs seitens des Besatzers, bis zur Bombardierungen der Alliierten. Mit weiteren Reparaturen und Sanierungen bekam die Brückenkonstruktion, die zu einem Teil des technischen Erbes wurde, eine besondere Sorge und Wartung. Die Ausstellung *Die Mariborer/Marburger Eisenbahnbrücke 1846-1866-2016* wurde dem 170-jährigen Jubiläum der ersten Holzbrücke und dem 150-jährigen Jubiläum der bis heute bestehenden stählernen Brücke gewidmet und feierte sie als die größte und die älteste noch erhaltene Eisenbahnbrücke in Slowenien.

Pionirska vloga Nemcev pri organiziranem igranju nogometa v Mariboru in mariborsko-nemški nogometni klubi

Tin Mudražija*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 796.332(497.4Maribor)

Tin Muradzija: Pionirska vloga Nemcev pri organiziranem igranju nogometa v Mariboru in mariborsko-nemški nogometni klubi. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 4, str. 21–37

Avtor se v prispevku na kratko dotakne pionirske vloge Nemcev pri organiziranem igranju nogometa na območju slovenskih dežel, saj so bili le-ti najbolj zaslužni, da se je nogomet na Slovenskem sploh začel organizirano igrati in s tem tudi razvijati. V nadaljevanju se avtor posveti predstavitvi osrednjega nogometnega kluba mariborskih Nemcev Sportvereinigung Rapid. Namen prispevka je opozoriti na v podzavesti Mariborčanov prisotno, a nikoli natančneje predstavljeno pionirsko vlogo Nemcev v razvoju nogometne igre na območju slovenskih dežel, ter spregovoriti o okoliščinah nastanka nemških nogometnih klubov v Mariboru.

Ključne besede: Maribor, nogomet, nemški klubi, SV Rapid, dr. Otto Blanke

1.01 Original Scientific Article
UDC 796.332(497.4Maribor)

Tin Muradzija: The Pioneering Role of Germans in Organized Football and German Football Clubs in Maribor. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 4, pp. 21–37

In his paper, the author briefly touches upon the pioneering role of Germans in playing organized football in Slovenian territory because they deserve the credit that football

* Dr. Tin Mudražija, doktor znanosti, asistent, Univerza v Mariboru, Filozofska Fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, tinmudrazija@yahoo.com

came to Slovenian territory and was developed there. Next, the central football club of the Maribor Germans, the Sportvereinigung Rapid, is presented. The article aims to draw attention to the pioneering role of Germans in the development of football on Slovenian territory and comment on the circumstances surrounding the establishment of German football clubs in Maribor, a phenomenon that has existed in the subconscious of the people of Maribor, however, which has not yet been presented in detail.

Key words: Maribor, football, German clubs, SV Rapid, dr. Otto Blanke

Nogomet je v primerjavi z večino evropskih in nekaterih jugoslovanskih dežel (hrvaške in srbske dežele) na Slovensko prišel razmeroma pozno. Posredovala sta nam ga na eni strani Dunaj, glavno mesto avstroogrške monarhije, kamor smo po državni ureditvi takrat spadali Slovenci, pa tudi Praga, s katero smo imeli izredno dobre kulturne zveze v vseh smereh. Dunaj se je že od začetka 20. stoletja razvijal v močno evropsko nogometno središče. V avstroogrski monarhiji ga je sicer na začetku po kakovosti klubov prekašala Budimpešta, ki je s svojimi paradnimi konji Újpest FC-jem, Ferencvárosi TC-jem in MTK-jem že od začetka spadala v evropski vrh, hitro ga je dohitevala in kmalu prekosila tudi Praga, vendar je kljub temu Dunaj zaradi svojega političnega položaja tudi v nogometu ohranil značaj središča, iz katerega se je nogomet širil v bližnja in bolj oddaljena avstrijska deželna središča in mesta.¹ Pri tem je treba opozoriti tudi na zelo pomembno značilnost (dejstvo), ki je pri obravnavanju nogometnih začetkov na Slovenskem vse prevečkrat spregledana; pionirji organiziranega igranja nogometa na območju slovenskih dežel so bili Nemci in ti so najbolj zaslužni, da se je nogomet na Slovenskem sploh začel organizirano igrati in s tem tudi razvijati.

PRVA PISNO ZABELEŽENA NOGOMETNA TEKMA NA OBMOČJU SLOVENSКИH DEŽEL

Prvi pisno zabeležen podatek o odigrani nogometni tekmi tako zasledimo v časniku mariborskih Nemcev, *Marburger Zeitung*, ki je poročal, da je 29. junija 1898 Marburger Turnverein (Mariborsko telovadno društvo) na čelu s predsednikom Ferdinandom Kusterjem priredilo osmi po vrsti južnoavstrijski okrožni telovadni dan (*Achtes südösterreichisches Gauturnfest*), na katerem so gledalcem prvič hoteli predstaviti nekatere nove športne panoge,

¹ Drago Stepišnik, *50 let ustanovitve vodstvene nogometne organizacije na Slovenskem*, Nogometna zveza Slovenije (Ljubljana, 1970), str. 11 (v nadaljevanju: Stepišnik, *50 let ustanovitve vodstvene nogometne organizacije na Slovenskem*).

med katerimi je bil tudi grški peterboj.² Enega izmed osrednjih dogodkov prireditve so gledalci videli v obliki nogometne tekme, ki je bila verjetno ena izmed prvih v Mariboru in na območju slovenskih dežel, vsekakor pa prva uradno zabeležena. Na tej tekmi sta se po poročanju *Marburger Zeitung* na tezenskem vojaškem vadbišču pomerili dve moštvi iz t. i. »Nemškega telovadnega društva obeh visokih šol iz Gradca« (*Deutscher Turnverein beider Hochschulen Graz*), ki so ju sestavljali študenti graške univerze (*Universität Graz*) in graške tehnične univerze (*Technische Universität Graz*). Namen prireditve je bil predvsem seznaniti Mariborčane z novimi športnimi panogami, ki so bile v drugih delih monarhije že izjemno priljubljene. Zanimanje Mariborčanov za nogometno tekmo je bilo po poročanju časnika izjemno. Pred prireditvijo je časnik v obširnem članku mariborsko javnost seznanil tudi z osnovnimi nogometnimi pravili, saj so želeli igro čim bolj približati vsem lokalnim športnim navdušencem. Nogometna pravila so bila precej podobna današnjim, razlike so bile le v tem, da je igra trajala osemdeset minut, igrišče pa je lahko merilo v dolžino od 100 do 180 metrov, v širino pa od 60 do 80 metrov. Višina gola je bila 2,50 metra, razdalja od ene vratnice do druge pa približno enajst korakov³.

O prireditvi je obširno poročal tudi takratni osrednji graški časnik *Grazer Volksblatt*, ki je med drugim pohvalil dobro organizacijo Marburger Turnvereina in poudaril, da je na prireditvi prisostvovala celotna tedanja mariborska politična smetana na čelu z županom Aleksandrom Nagyjem. Zaradi obilnega naliva v popoldanskih urah so bili tisti dan odpovedani vsi športni dogodki razen nogometne tekme, kar je jasen znak, da so organizatorji želeli Mariborčane na vsak način seznaniti z nogometno igro. O rezultatu tekme žal nista poročala ne mariborski in ne graški časnik.⁴

NEMŠKI NOGOMETNI KLUBI V MARIBORU

Podobno kot v Ljubljani in Celju so tudi v Mariboru že na prelomu stoletja začeli nastajati prvi nemški »divji« nogometni klubi. Otroci so nogomet večinoma igrali z žogo, narejeno iz cunj (t. i. *Fetzenball*), večina pa jih tako rekoč ni poznala nogometnih pravil. Vlogo prvih nogometnih trenerjev so opravljali različni nemški popotniki, ki jih je pot vodila skozi Maribor, in so poleg mariborskih nemških trgovcev in obrtnikov mladino postopoma seznanjali z

² »Ein Turnerfest«, *Marburger Zeitung*, št. 52, 29. 6. 1898, str. 1.

³ »Ein Turnerfest«, *Marburger Zeitung*, št. 52, 29. 6. 1898, str. 4.

⁴ »Ein Gauturnfest«, *Marburger Zeitung*, št. 53, 3. 7. 1898, str. 5; »Achtes südösterreichisches Gauturnfest«, *Grazer Volksblatt*, št. 180, 1. 7. 1898, str. 5–6.

osnovami nogometne igre. Pomembno vlogo so odigrali tudi številni nemški vojaki, ki so bili na začetku prejšnjega stoletja nastanjeni v mestu ob Dravi in so v prostem času igrali nogomet ter svoje nogometno znanje prenašali na lokalno mladino. Kmalu je bilo navdušenje mariborskih Nemcev ob poslušanju zgodb o uspehih graških, dunajskih, celovških in celjskih nogometnih klubov tako veliko, da so se tudi sami odločili ustanoviti nogometni klub. To se je zgodilo leta 1908 z ustanovitvijo kluba z imenom Marburger Sportvereinigung. Poleg dr. Tauferja in odvetnika dr. Karla Tschebulla je imel osrednjo vlogo pri ustanovitvi mariborski pekovski mojster Demeter Duma, ki mu je v zelo kratkem času uspelo klub postaviti na trdne temelje. V prvem mariborskem nogometnem klubu je bil že od začetka aktiven tudi dr. Walter Thalmann, ob njem pa še nogometni zanesenjaki Brodnig, Groß, Primus, Notes, Kramer, Pichler, Roßbaud, Schetina in brata Vukovič. Svojo prvo uradno tekmo je klub odigral proti Klagenfurter Sportverein in remiziral z 2:2, tekmi s Celovčani pa je sledila še serija tekem proti veliko bolj izkušenim graškim nogometnim moštvom, ki so jih Mariborčani drugo za drugo izgubljali. Moštvo Marburger Sportvereinigung so sestavljali izključno srednješolci, ki so jih šolske oblasti – za razliko od kolegov v Celju in Ljubljani – podpirale pri različnih športnih dejavnostih.⁵

Kmalu so dijaki dobili v stalno uporabo travnik v mariborskem Ljudskem vrtu, ki so ga preuredili v svoje pravo nogometno igrišče. Veliko težav jim je pri tem povzročalo takratno mariborsko olepševalno društvo (*Verschönerungsverein*), ki jim ni dovolilo posekati vseh dreves na travnati površini, predvideni za igranje nogometa. Društvu je med drugim uspelo doseči, da dijaki niso smeli posekati velike platane na sredini travnate površine. Dijaikom tako ni preostalo nič drugega, kot da tekme igrajo na travniku, katerega osrednji prostor je zasedala ogromna platana. To je pripeljalo do številnih komičnih situacij; anekdota pravi, da je bila prav platana pogosto najtežji nasprotnik obeh moštev, ki sta se znašli na igrišču.⁶

Ob Marburger Sportvereinigung so v Mariboru kmalu začeli nastajati tudi številni drugi »divji« nogometni klubi. Eden izmed njih je kmalu dobil jasno organizacijsko strukturo in postal prvi mestni tekmelec Sportvereinigunga; to je bilo moštvo »Rote Elf«, ki je združevalo nekaj odličnih mariborskih nogometašev (Kern, Matschek in Toplak). Klubska igrišča je bilo za tedanje Osnovno šolo kolonije Državnih južnih železnic v Mariboru.⁷

⁵ »Fussball einst und jetzt«, *Marburger Zeitung*, št. 1, 1. 1. 1936, str. 8 (v nadaljevanju: »Fussball einst und jetzt«).

⁶ Prav tam; »Der Marburger Sportverein«, *Marburger Zeitung*, št. 133, 5. 10. 1910, str. 5.

⁷ »Fussball einst und jetzt«.

Slika 1: Izvorni grb znamenite mariborske rdeče enajsterice – SK Rote Elf.

Vir: Arhiv avtorja

Nedolgo za ustanovitvijo znamenite mariborske *rdeče enajsterice* je skupina mariborskih trgovcev nemške narodnosti ustanovila Kaufmännische Fußballklub. V njem je imel glavno besedo Franz Rueß, ki so se mu pridružili še prihodnji klubske člani Rat, Urleb, Peinhaupt, Hernet, Weißberger in Motika. Vsa ta imena lahko kasneje najdemo med ustanovnimi člani SV Rapida, zato lahko moštvo Kaufmännische Fußballklub upravičeno štejemo za predhodnika osrednjega kluba mariborskih Nemcev med obema vojnama, Sportvereinigung Rapid. Klubske članstvo je že v prvem letu delovanja občutno naraslo, vendar idila v klubu ni trajala dolgo; skupina klubskih članov pod vodstvom mariborskega frizerskega mojstra Tautza je kmalu sklenila ustanoviti nov klub z imenom Sportklub Merkur, s seboj pa so odpeljali tudi veliko večino najboljših igralcev ekipe Kaufmännische Fußballklub. Novoustanovljeni klub je takoj po nastanku dobil v uporabo tudi igrišče na nekdanjem vojaškem vadbišču v bližini Ljudskega vrta, kasneje pa je nekaj časa tekme igral tudi na velikem travniku za Križevim dvorom.⁸

To je pomenilo velik padec kakovosti nogometne igre tako pri Kaufmännische Fußballklubu kot tudi pri Sportklub Merkur. Vodstvo Merkurja je kmalu uvidelo, da tako klubske delovanje nima prihodnosti; leta 1912 sta se zato združila Sportklub Merkur in prvi mariborski nogometni klub Marburger Sportvereinigung. Nastal je nov klub z imenom Deutsche Sportklub, ki je združeval praktično vse najboljše mariborske nogometaše tistega časa. Klub je svoj zgodovinski uspeh dosegel že v prvi sezoni delovanja, ko so Mariborčani v premiernem nastopu v neuradnem štajerskem regijskem nogometnem prvenstvu (*Steirische Provinzmeisterschaft*) osvojili prvo mesto. Leta 1914 je klub dosegel tudi zmago proti osrednjima graškima nogometnima kluboma, SK Sturm in Grazer Athletik Klubu (G. A. K.), pri tem pa je treba poudariti, da je bil kapetan in najboljši igralec moštva kasnejši ustanovitelj mariborskega S. K. Korotana Karl Rovšak. Trofejno moštvo Deutsche Sportkluba je v tem obdobju igralo v postavi Friedau, Unterrichter, Rovšak, Motika, Findeisen, Löschnigg, Resch, Krauß, Weißenberger, Thalmann, Glawatsch in Weiß. Zmage proti SK Sturm in G. A. K.-u so bile tudi zadnji večji uspehi

⁸ Prav tam.

v klubski zgodovini, saj je začetek prve svetovne vojne za štiri leta prekinil vsako nogometno aktivnost v Mariboru, Deutsche Sportklub pa je zato prenehal delovati.⁹

SPORTVEREINIGUNG RAPID, TRDNJAVA MARIBORSKEGA NEMŠTVA

Nogometna pot tega mariborsko-nemškega nogometnega velikana se začneja konec leta 1918, ko so se pojavile prve ideje o ustanovitvi novega, osrednjega nogometnega kluba mariborskih Nemcev. Ideja je bila izpeljana marca 1919, ko je bila na pobudo Franza Rueßa, Emila Sorka, Pepa Hwaletza in Rainerja Glaserja organizirana ustanovitvena skupščina. V začetni fazi delovanja je bil najprizadevnejši Franz Rueß, ki je tudi kot prvi opravljal funkcijo klubskega predsednika. Bil je najzaslužnejši, da je bil klub takoj po ustanovni skupščini registriran pri lokalnih oblasteh, prav tako pa je tudi poskrbel, da je bil ob ustanovitvi Jugoslovanske nogometne zveze v Zagrebu leta 1919 Rapid eden prvih klubov, ki so pristopili k novonastali organizaciji. Franz Rueß je veliko pozornosti namenjal tudi popravljanju skrhanih odnosov med slovenskimi in nemškimi športnimi delavci na Slovenskem, ki so nastali ob prvi svetovni vojni. Rueß se je sicer po letu dni umaknil s predsedniškega mesta, a je vse do leta 1922 sprejemal vse pomembnejše klubske odločitve. Njegov naslednik je bil dr. Walter Thalmann.¹⁰

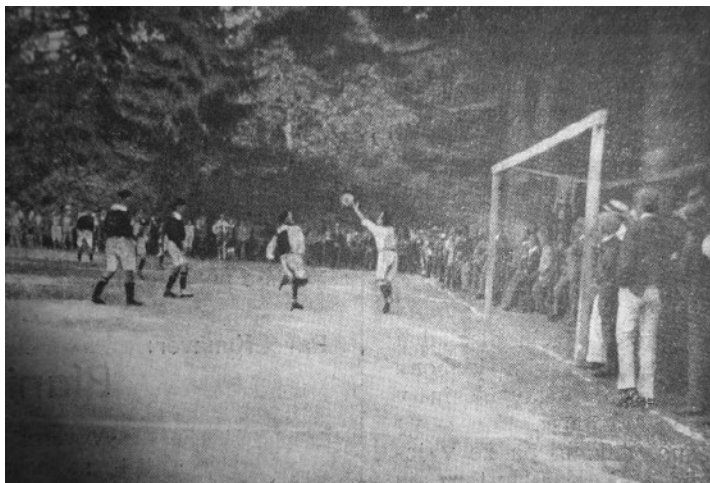
Čeprav so klubski člani prihajali z vseh koncev mesta, je bila zibelka klubskega delovanja na začetku v mariborski industrijski mestni četrti Melje, kjer so si *rapidovci*, med mariborskimi Nemci bolj znani kot *Rapidler*, uredili nogometno igrišče na nekdanjem vojaškem vadbišču meljske domobranske vojašnice. To je bilo izredno majhno igrišče, zato so *rapidlerji* tam zgolj trenirali, tekme pa so igrali na tezenskem vojaškem vadbišču. Že leta 1919 se je med klubskim vodstvom začela porajati ideja o ponovni ureditvi nekdanjega nogometnega igrišča Deutsche Sportkluba v Ljudskem vrtu, ki je bilo med prvo svetovno vojno zelenjavni vrt. Januarja 1920 je novi klubski predsednik dr. Walter Thalmann¹¹ z mariborskimi mestnimi oblastmi sklenil pogodbo za desetletni najem igrišča v Ljudskem vrtu. Po temeljiti preureditvi je bilo igrišče – ob nastopu pihalnega orkestra Južnih železnic pod dirigentsko palico

⁹ Prav tam.

¹⁰ »Zehn Jahre Sportklub »Rapid«: ein Dezennium sportlich-aufbauender Tätigkeit«, *Marburger Zeitung*, št. 132, 19. 5. 1929, str. 7.

¹¹ »Jahreshauptversammlung der Sportvereinigung Rapid«, *Marburger Zeitung*, št. 17, 22. 1. 1920, str. 2.

Maxa Schönherrja sr. – slavnostno odprto 9. maja 1920 s tekmo proti ljubljanskemu Slovanu (SV Rapid: SK Slovan 2:4).¹²

Slika 2: Utrinek s tekme med SV Rapidom in SK Slovanom ob otvoritvi igrišča v Ljudskem vrtu 9. maja 1920. Vir: *Sport*

Leta 1921 so *rapidlerji* kot prvi mariborski klub odpotovali na odmevno 16-dnevno turnejo po Bosni in Hercegovini ter Dalmaciji, kjer so odigrali štiri tekme v Sarajevu in dve v Splitu. Najodmevnejši rezultat so dosegli v Splitu, kjer so s favoriziranim moštvom Hajduka remizirali 1:1.¹³ SV Rapid je bil tudi prvi jugoslovanski nogometni klub, ki je gostoval na Madžarskem; to se je zgodilo aprila leta 1923 z gostovanjem v Kaposvarju, kjer so odigrali dve tekmi (Rapid: Kaposvari Turul Sport Egylet 3 : 6 (3 : 2) in Rapid : M. A. V. Kaposvar 0 : 4 (0 : 2)).¹⁴ V tem obdobju so jedro moštva sestavljali vratar Pepo Goričar, Zeichen, Gerlič, Ferk, Kohout, Baumgartner, brata Emil in Erich Pernat ter Kurzmann.¹⁵

SV Rapid je nase opozoril tudi v prvem organiziranem prvenstvu Ljubljanske nogometne podzveze leta 1920, ko je v konkurenci sedmih klubov

¹² »Eröffnung des Rapid Sportplatzes im Volksgarten«, *Marburger Zeitung*, št. 100, 6. 5. 1920, str. 3; »Rapid – Slovan«, *Marburger Zeitung*, št. 102, 8. 5. 1920, str. 3; »Eröffnung des Rapid Sportplatzes im Volksgarten«, *Marburger Zeitung*, št. 103, 9. 5. 1920, str. 3; »Die Eröffnung des Rapid Sportplatzes im Volksgarten«, *Marburger Zeitung*, št. 104, 11. 5. 1920, str. 3.

¹³ »Turneja mariborskega Rapida«, *Sport*, št. 16, 15. 4. 1921, str. 126; »Turneja mariborskega Rapida«, *Sport*, št. 18, 29. 4. 1921, str. 142.

¹⁴ »Rapid in Ungarn«, *Marburger Zeitung*, št. 77, 6. 4. 1923, str. 3.

¹⁵ »Zehn Jahre Sportklub »Rapid«: ein Dezennium sportlich-aufbauender Tätigkeit«, *Marburger Zeitung*, št. 132, 19. 5. 1929, str. 7.

(SK Ilirija, SV Rapid, SK Slovan, SK Hertha, Athletik SK, SK Rote Elf, I. SSK Maribor) osvojil odlično drugo mesto.¹⁶ Črno-modri so v tej sezoni nastopali v sestavi: Karl Bischof, Josef Baumgartner, Ernst Frankl, Josef Goritschan, Karl Glaser, Karl Gerlitsch, Franz Glaser, Viktor Kriwetz, Erich von Koschin, Hans Kitzwardey, Franz Löschnigg, Paul Lederer, Leo Musek, Erwin Pernat, Emil Pernat, Albin Sajowiz, Johann Schrott, Bogomir Sautitsch, Josef Schubernig, Max Spanner, dr. Walter Thalmann, Viktor Urf, Josef Wogrin, Ferdinand Wratschko, Hermann Wratschko, Hugo Wind, Rudolf Zeichen in Arist Zunkovic.¹⁷

Slika 3: Utrinek s tekme med SV Rapidom in SK Ilirijo 29. marca 1921. Rapidlerji nastopajo v značilnih črno-modrih črtastih majicah. Vir: *Sport*

Rapidlerji so nekaj sezon (1921–1924) preživeli v senci mestnega tekmeca 1. SSK Maribora, nato pa ponovno utrdili svoj položaj enega najboljših klubov na tem prostoru. Pri tem velja izpostaviti predvsem nastope črno-modrih na prvenstvenih tekmovanjih Ljubljanske nogometne podzveze v letih 1925 in 1926, v katerih je SV Rapid na koncu zasedel visoko drugo mesto. V obeh primerih se je za pretrd oreh za mariborske črno-modre izkazala ljubljanska Ilirija.¹⁸

¹⁶ »Ilirija : Rapid 6 : 0 (2 : 0)«, *Sport*, št. 24, 27. 11. 1920, str. 7.

¹⁷ »Vom Nogometni savez Ljubljana«, *Marburger Zeitung*, št. 128, 11. 6. 1920, str. 3.

¹⁸ »Stand der Meisterschaftstabelle der 1. Klasse in Slowenien«, *Marburger Zeitung*, št. 112, 19. 5. 1925, str. 3; »Aus der Sportwelt: der Kampf um den Meistertitel von Slowenien: SK Ilirija schlägt S.V. Rapid überlegend mit 6 : 1«, *Marburger Zeitung*, št. 138, 22. 6. 1926, str. 4.

Leto 1927 je prineslo nov mejnik v razvoju kluba – selitev v novozgrajeni športni kompleks na Poljanah. Zakaj so leta 1927 *rapidlerji* odšli iz Ljudskega vrta, ni popolnoma jasno. Klub je imel z mestno občino trdno najemno pogodbo za deset let, zato pravne podlage za selitev ni bilo. Po eni od različic zgodbe naj bi *rapidlerji* Ljudski vrt zapustili zato, ker je bilo igrišče relativno majhno – to je onemogočalo organizacijo večjih nogometnih tekem – prav tako pa ni imelo atletske steze, ki je bila v tistih časih nujna za obstanek katerega koli športnega društva. Drugi viri pa navajajo, da naj bi bila za izgubo igrišča kriva tedanja mestna oblast na čelu z županom dr. Josipom Leskovarjem, ki naj bi v Rapidu, takrat že glavni trdnjavi nemštva v mestu, videla vse večjo nevarnost za slovenski nacionalni interes. Selitev iz Ljudskega vrta in velike finančne težave so klub leta 1927 pripeljale tik pred razpad. Med letoma 1919 in 1927 se je na čelu SV Rapida zamenjalo kar 11 klubskih predsednikov: Josef Hwaletz, Franz Rueß, Wilhelm Weiß, dr. Fritz Scherbaum, Rupert Jeglitsch, dr. Wilhelm Neuner, dr. Hans Groß, dr. Walter Thalmann, Heinz Jäger, Ernst Eylert in Roman Pelikan. To pa kaže na to, da znotraj kluba ni bilo vse tako, kot bi moralo biti.¹⁹

Toda črni scenarij se na koncu ni uresničil; največ zaslug za to, da moštvo Rapida leta 1927 ni pristalo na smetišču slovenske nogometne zgodovine, se lahko pripiše takratnemu klubskemu predsedniku dr. Ottu Blankeju. Januarja 1927 izvoljeni predsednik se je v klubsko zgodovino vpisal kot najuspešnejši klubski predsednik, ki je na čelu *rapidlerjev* ostal vse do ukinitve kluba ob koncu druge svetovne vojne. Tako je na pobudo dr. Blankeja pet klubskih članov, ki so želeli ostati anonimni, prispevalo denar za nakup zemljišča na Poljanah v mestni četrti Studenci. To je bilo zemljišče nasproti mariborske Kadetnice, kjer je danes Atletski stadion Poljane. Klubsko vodstvo – pri gradnji naj bi sodelovali prav vsi klubski člani, od predsednika do najmlajših članov – je nato v manj kot letu dni zgradilo za tiste čase izredno moderen športni kompleks s stavbo klubske uprave, slačilnicami, kopalnicami, atletsko stezo za trening in tekmovalno atletsko stezo, osrednji objekt športnega kompleksa SV Rapida pa je predstavljalo nogometno igrišče z montažno leseno tribuno. Športni kompleks je bil slovesno odprt 8. septembra 1928 s tekmo proti ljubljanski Iliriji (poraz s 5 : 3)²⁰ in mestnim tekmeccem I. SSK

¹⁹ »Zehn Jahre Sportklub »Rapid«: ein Dezennium sportlich-aufbauender Tätigkeit«, *Marburger Zeitung*, št. 132, 19. 5. 1929, str. 8; »Was deutsch war, gehörte zu Rapid«, *Marburger Zeitung*, št. 162–163, 10.–11. 6. 1944, str. 5.

²⁰ »Ilirija: Rapid 5:3 (3:1)«, *Marburger Zeitung*, št. 217, 10. 9. 1928, str. 4.

Mariborom (poraz s 4:1)²¹.²² Sportvereinigung Rapid je bil po letu 1927 tudi edini nemški nogometni klub, ki je še deloval na območju Maribora.²³

Slika 4: Igrišče SV Rapida na Poljanah. Vir: Arhiv ŽŠD Železničar.

Dr. Blanke se je zavedal, da je kontinuiteta vodstva ključna za zagotavljanje nadaljnega uspeha, zato je skrbel, da je bil vseskozi obkrožen z isto vodstveno ekipo. To so poleg njega sestavljali še njegov namestnik dr. Franz Brandstetter, prvi klubski operativec Josef Pirich, knjigovodja Ernst Frankl in blagajnik Hermann Höfer, ekipa pa je z manjšimi spremembami ostala na svojih položajih vse do konca druge svetovne vojne. Klub se je tako kmalu po selitvi na Poljane ponovno zavihtel na položaj enega najboljših in najbolj organiziranih nogometnih klubov na območju slovenskih dežel, ta status pa je ohranil vse do svojega konca. Klub je poleg nogometa začel dosegati izredno dobre rezultate še v atletiki, tenisu in zimskih športih, za kar so bili s svojim predanim delom najzaslužnejši klubski člani Josef Kasper, Erich Peteln, August Amon, Fritz Felber, Karl Hitzl, Sepp Holzinger, dr. Erwin Jettmar, Mundi Holer,

²¹ »Maribor:Rapid 4 : 1 (1 : 1)«, *Marburger Zeitung*, št. 217, 10. 9. 1928, str. 4.

²² »Sportplatzeroöffnung der SV Rapid«, *Marburger Zeitung*, št. 216, 8. 9. 1938, str. 7; »Feierliche Eröffnung des neuen Rapid Sportplatzes: eine Reihe von sportlichen Ereignissen«, *Marburger Zeitung*, št. 217, 10. 9. 1928, str. 4.

²³ »Was deutsch war, gehörte zu Rapid«, *Marburger Zeitung*, št. 162–163, 10.–11. 6. 1944, str. 5 (v nadaljevanju: »Was deutsch war, gehörte zu Rapid«); Arhiv Jugoslavije, fond FSJ, škatla K-110 (Slovenija), Fudbalski savez Jugoslavije, Nogometna podzveza Maribor, str. 1–2 (v nadaljevanju: Fond FSJ, 50-Godišnjica Fudbalskog saveza Jugoslavije, Slovenija, Nogometna podzveza Maribor).

Reinhold Jeglitsch, Felix Büdefeldt, ing. Ernst Eylert, dr. Hermann Böcher in dr. Otto Badl.²⁴

Rapidlerji so imeli skozi zgodovino v svojih vrstah tudi nekaj izjemnih posameznikov, ki so zaznamovali slovensko nogometno dogajanje med obema vojnama; za največjo klubske nogometno legendo lahko označimo Josefa Barlowitscha, ki je v bogati nogometni karieri odigral neverjetnih 400 tekem v črno-modrem dresu Rapida. Med klubske velikane lahko štejemo tudi Oskarja Kurzmana z 250 odigranimi tekmami, Alfonsa Pelka s prav tako 250, Viktorja Seiferta in Hansa Tergletza z 200, Josefa Futschkerja s 150, Juliusa Klipstätterja s 125 ter Maxa Bröckla, Erwina in Emila Pernata, Valentina in Matthiasa Löschnigga, Ervina Bäumela, Alberta Wenko, Franza Hardinko, Ericha Flacka, Herija Bödendorferja, Vinzenza Widowitscha, Hansija Pischofa in Augusta Antolitschitscha, ki so zbrali vsak po 100 nastopov v dresu Sportvereinigung Rapida.²⁵

Slika 5: Moštvo SV Rapida ob koncu dvajsetih let. Vir: *Ilustrirani Slovenec*.

Zanimivo zveni podatek, da je po šestoaprilskih dogodkih – ko je bila večina slovenskih športnih društev ukinjenih, nemških pa reorganiziranih – na območju slovenskih dežel samo mariborski Rapid ostal nedotaknjen. Posamezni viri navajajo, da naj bi pokrajinski vodja NSDAP, dr. Siegfried Uiberreiter, že prvi dan po prihodu v Maribor na sestanku z najožjimi sodelavci med drugim tudi izjavil: »*Rapid bo ostal nedotaknjen kot nagrada za vse storjeno v preteklosti*« (»*Rapid bleibt bestehen als Anerkennung für das Geleistete*«), klub pa je bil nato neposredno vključen v Štajersko domovinsko zvezo. Vse do konca druge svetovne vojne, ko je z nemškim umikom iz Maribora

²⁴ »Was deutsch war, gehörte zu Rapid«.

²⁵ Prav tam.

tudi uradno prenehal delovati, je uspešno nastopal v tekmovalnih sistemih Tretjega rajha.²⁶

Mariborski Rapid tako pooseblja premalokrat omenjeno, a zelo pomembno vlogo, ki so jo imeli mariborski Nemci v slovenskem nogometnem dogajanju med obema vojnoma. Sportvereinigung Rapid je bil morda celo tisti ključni element, ki je mariborske Nemce povezoval v boju proti po njihovem mnenju neupravičeni »slovanizaciji« Maribora. O tem, kako velik pomen je za mariborske Nemce imel, pa lahko še najbolje razberemo iz naslova v *Marburger Zeitung*, ki je ob 25-letnici društva leta 1944 zapisal: »Kar je bilo v mestu nemškega, je pripadalo Rapidu« (»Was deutsch war, gehörte zu Rapid«).²⁷

Slika 6: Značka z grbom SV Rapida. Vir: arhiv avtorja.

Sportvereinigung Rapid pa ni bil edini nemški nogometni klub v Mariboru; približno sočasno je začela delovati tudi SK Hertha. Klub je v svojih vrstah združeval nekoliko liberalneje usmerjene mariborske Nemce, ki so želeli svojo nogometno dejavnost gojiti ločeno od – po njihovem mnenju – konservativnejšega okolja, v katerem je deloval SV Rapid. Moštvo SK Herthe je svoje tekme sprva igralo na tezenskem vojaškem vadbišču (*Sportplatz Thesen*),²⁸ po ureditvi Rapidovega igrišča (*Sportplatz Rapid im Volksgarten*) v Ljudskem vrtu pa je svojo dejavnost tja preselila tudi Hertha.²⁹ Iz priimkov verificiranih igralcev Herthe na prvenstvu Ljubljanske nogometne podzveze za leto 1920 – to je bilo tudi edino, v katerem je moštvo SK Herthe nastopilo in osvojilo končno četrto mesto – lahko razberemo, da so v moštvu igrali tudi nekateri Slovenci: Walter Blasina, Franz Dovecar, Eduard Dovecar, Fritz Dolinschek, Franz Friedan, Rudolf Ferk, Walter Hobacher, Eduard Hoibecker, Ludwig Herko, Karl Kogai, Oskar Kurzmann, Anton Kurzmann, Josef Modic, Anton Osebek, Leo Parzer, Ivan Purgay, Heinrich Pecharda, Franz Rudl, Ladi Skrabar, Emil Skrabar, Rolf Stauber, Hermann Schramm, Alois Schuster, Max Wagner, Karl Wogrinetz, Alois Wratschko in Heinrich Vivat.³⁰ Kot najbolj-

²⁶ Marjan Žnidarič, »Kratek pregled narodnoosvobodilnega gibanja v Mariboru v zadnjih tednih okupacije«, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 56, št. 1 (1985), str. 3–16.

²⁷ »Was deutsch war, gehörte zu Rapid«, *Marburger Zeitung*, št. 162–163, 10–11. 6. 1944, str. 5.

²⁸ »Sport«, *Marburger Zeitung*, št. 104, 11. 5. 1920, str. 3.

²⁹ »Nogomet«, *Sport*, št. 5, 24. 7. 1920, str. 7.

³⁰ »Vom nogometni savez Ljubljana«, *Marburger Zeitung*, št. 128, 11. 6. 1920, str. 3.

šega igralca v kratki zgodovini SK Herthe lahko označimo vratarja Friderika »Fritza« Dolinschka (*Fritz Dolinschek*). Ob Stanetu Pelanu, vratarju ljubljanske Ilirije, se je izkazal kot najboljši vratar na tem prostoru, ki je bil velikokrat ključni člen bogatenja točkovnega računa SK Herthe na prvenstvenih tekmah. Dolinschek je bil prav tako uvrščen v prvo mariborsko reprezentančno moštvo, ki se je 11. avgusta 1920 na prijateljski tekmi v Ljubljani – to je bilo prvo prijateljsko srečanje reprezentanc obeh mest – pomerilo z ljubljanskimi kolegi in izgubilo s 3:1 (3:0).³¹ Po razpadu SK Herthe leta 1921 je Fritz Dolinschek kariero nadaljeval pri moštvu SV Rapida.³²

O klubu obstaja relativno malo podatkov; vemo le, da je uprava večinoma sestankovala v gostilni Senica v takratni Tattenbachovi ulici 5 v Mariboru (danes Ulica Kneza Koclja), ki je predstavljala tudi neke vrste »sedež« klubske uprave. Gostilna je bil približno tam, kjer danes stoji stavba Elektra Maribor. Prav tako ne obstaja veliko podatkov o tem, zakaj je prišlo do razpustitve kluba. V številki *Marburger Zeitung* z dne 1. marca 1921 lahko zasledimo poziv vsem članom SK Herthe na izredni občni zbor,³³ že 5. marca pa je isti časnik objavil skopo poročilo o tem, da je bil klub razpuščen.³⁴ Podobno objavo najdemo tudi v tedniku *Sport*.³⁵ Kratek življenjski rok kluba se lahko pripiše predvsem dejstvu, da na mariborskem nogometnem zemljevidu preprosto ni bilo prostora za še en kakovosten nemški nogometni klub. Večina igralcev je po razpustitvi kluba prestopila k SV Rapidu, manjši delež pa k I. SSK Mariboru.³⁶

Leta 1919 je svoje delovanje kot edini predvojni mariborski nogometni klub obnovila tudi znamenita *rdeča enajsterica*, SK Rote Elf, ali, kot so jih pogosto naslavljali slovenski časniki, *SK Rdeča 11*.³⁷ Klub je tudi po obnovitvi delovanja ostal zvest svojim predvojnim načelom; *Rdečih 11* ni bil nacionalno obarvan klub, usmerjen je bil avstromarksistično – to je bila prevladujoča oz. uradna delavska smer v nekdanji Avstro-Ogrski – zaradi česar ga lahko upravičeno štejemo tudi za prvi delavski nogometni klub na območju slovenskih dežel. SK Rote Elf je v svojih vrstah združevala tako nemške kot slovenske nogometaše. To lahko razberemo tudi iz prvega verificiranega igralskega kadra *Rdečih 11* pri Ljubljanski nogometni podzvezi: Josef Aichmayer, Stefan Achtermann, Franz Bergmann, Hans Cerjak, Anton Engler, Hermann Folger, Franz Ferenz, Franz Slawitsch, Fritz Hoidecker, Franz Herzog, Max

³¹ »Reprezentance Ljubljana:Maribor 3:1 (3:0)«, *Sport*, št. 8, 14. 8. 1920, str. 2–3.

³² »Nogomet«, *Sport*, št. 19, 6. 5. 1921, str. 150.

³³ »Sportklub Hertha«, *Marburger Zeitung*, št. 48, 1. 3. 1921, str. 2.

³⁴ »Der Sportklub Hertha hat sich aufgelöst«, *Marburger Zeitung*, št. 52, 5. 3. 1921, str. 2.

³⁵ »Sportni klub Hertha Maribor«, *Sport*, št. 12, 18. 3. 1921, str. 96.

³⁶ »Mariborska Hertha«, *Sport*, št. 12, 18. 3. 1921, str. 94.

³⁷ »Nogomet«, *Sport*, št. 16, 15. 4. 1921, str. 142.

Jenissy, Wilhelm Jelowitz, Franz Kossi, Theodor Kirchner, Josef von Medved, Fritz Matschek, Paul Pasetzky, Karl Popp, Franz Pflügel, Hans Steiner, Rudolf Schori, Engelbert Tomatin, Hans Widmayer, Eduard Zabnik, Miroslav Geier, Alfred Geier, Eduard Kos, Franz Kopschitz, Alex Nemec, Franz Nemec, Karl Novschak, Josef Radolitsch, Alfred Koß, Eduard Kaspar, Josef Krebs, Leopold Benesch in Otto Luscher.³⁸ *Rdeči 11* so leta 1920 s tekmo proti ljubljanskemu SK Slovanu tudi slovesno odprli obnovljeno igrišče Kreuzhofwiese; to je bil velik travnik poleg Križevega dvora na Ruški cesti 45 – tik ob desnem bregu reke Drave, kjer je pred prvo svetovno vojno kratek čas svoje tekme igral tudi Sportklub Merkur – v Mariboru.³⁹ *Rdeča enajsterica* je trenirala in tudi igrala manj pomembne tekme na igrišču ob Križevem dvoru (*Sportplatz Kreuzhofwiese*), pomembnejše in bolj obiskane tekme pa so odigrali na večjem, Rapidovem igrišču v Ljudskem vrtu (*Sportplatz Rapid im Volksgarten*).⁴⁰ Kot najboljšega igralca v klubski zgodovini lahko označimo izjemnega strelca Rudolfa Winklerja. Bil je resnično izjemen napadalec, kapetan moštva in najbolj priljubljen nogometaš *rdeče enajsterice*, ki je zadetke dosegal skoraj na vsaki tekmi, velikokrat tudi po dva in več.⁴¹

Slika 7: Moštvo SK Rote Elf pred tekmo proti SK Slovanu leta 1920. *Rdečih 11* nastopajo v značilnih rdeče-belih majicah z veliko črko R na prsih. Vir: *Arhiv ND Slovan*.

SK Rote Elf je bila sicer dobro organiziran klub, a ker je avstomarksi- zem v kraljevini popolnoma izgubil svoj smisel, je vseskozi trpel hudo krizo identitete, v svoje vrste pa je sčasoma vse težje privabljal tudi nogometaše iz delavskih vrst, saj so takrat že začeli nastajati tudi prvi jugoslovanski delavski

³⁸ »Vom Nogometni savez Ljubljana«, *Marburger Zeitung*, št. 128, 11. 6. 1920, str. 3.

³⁹ Peter Birsa, »Prijateljsko prepričevanje«, v: *NK Slovan 1919–1969*, ur. Milivoj Tasić (Ljubljana 1969), str. 17–18.

⁴⁰ »Sport«, *Marburger Zeitung*, št. 105, 12. 5. 1920, str. 3.

⁴¹ »Prvenstvena tekma Rote Elf:Maribor 8:3 (4:1)«, *Sport*, št. 8, 14. 8. 1920, str. 8.

nogometni klubi (npr. SK Svoboda). Vodstvo *Rdečih 11* je problem poskušalo rešiti tako, da je klub maja 1921 preimenovalo v M. A. K. (*Marburger Athletik Klub* ali *Mariborski atletski klub*),⁴² vendar tudi ta poteza ni pripomogla k večji prepoznavnosti kluba v slovenskem nogometnem prostoru in k večjemu zanimanju Mariborčanov zanj. M. A. K. je vztrajal do konca jesenskega dela prvenstva Ljubljanske nogometne podzveze za sezono 1922–1923, nato pa je izstopil iz tekmovanja in zaključil svoje delovanje.⁴³

Mariborski Nemci, zbrani okoli Sportvereinigung Rapida, so avgusta leta 1920 ustanovili še en klub z imenom Sportvereinigung Vesna.⁴⁴ To je bil neke vrste satelitski klub SV Rapida, s pomočjo katerega so si *rapidlerji* hoteli zagotoviti večji vpliv v Ljubljanski nogometni podzvezi. Prvi in hkrati edini igralski kader Sportvereinigung Vesne, verificiran pri Ljubljanski nogometni podzvezi, so sestavljali Peter Anrather, Jože Barlovič, Jože Breznik, Rihard Bibič, Ivan Czaszar, Friderik Czaszar, Ivan Fak, Alfred Kramberger, Ludvik Kobont, Pavel List, Karol Mihelič, Ub Nasimbeni, Stefan Pollak, Viktor Rojko, Leo Strauss, Rudolf Višnovič, Hermann Wratschko, Ottmar Wicher in Ludvik Zelnik.⁴⁵ Klub je bil zaradi svoje vloge že na začetku obsojen na neuspeh. V slabem letu dni delovanja si je izbral članstvo v Ljubljanski nogometni podzvezi,⁴⁶ nastopal pa je tudi v drugorazrednem tekmovanju mariborskega okrožja. *Rapidlerji* so kmalu uvideli, da pomeni financiranje še enega nogometnega kluba v mestu (kljub dobremu finančnemu stanju SV Rapida v tem obdobju) prevelik finančni zalogaj. Tako so ga po slabem letu delovanja razpustili, glavnina igralcev pa se je vrnila v matični SV Rapid.⁴⁷

Za konec naj omenim, da je v Mariboru leta 1924 začel delovati tudi nogometni klub trgovskih delavcev T. S. K. Merkur. Združeval je predvsem premožnejše trgovce nemške narodnosti, delovati pa je prenehal že leta 1927.⁴⁸ Iz razpoložljivih virov sicer ni mogoče razbrati narodnostne sestave klubskih članov, a lahko zaradi dejstva, da je večina igralcev po razpustitvi kluba prestopila k SV Rapidu, sklepamo, da so klubsko jedro sestavljali Nemci in nemško misleči športniki.⁴⁹

Nemška športna društva v Mariboru med svojim obstojem morda niso dosegla kakšnih večjih uspehov na nogometnih zelenicah, a vendarle posebejajo

⁴² »Službene objave«, *Sport*, št. 20, 13. 5. 1921, str. 160.

⁴³ Stepišnik, *50 let ustanovitve vodstvene nogometne organizacije na Slovenskem*, str. 22.

⁴⁴ »Nogomet«, *Sport*, št. 12, 11. 9. 1920, str. 8.

⁴⁵ »Ljubljanski nogometni podsavez«, *Sport*, št. 5, 24. 7. 1920, str. 7.

⁴⁶ »Službene objave«, *Sport*, št. 25, 11. 12. 1920, str. 8.

⁴⁷ »Sportvereinigung Vesna Maribor«, *Sport*, št. 14, 1. 4. 1921, str. 112.

⁴⁸ Fond FSJ, 50-Godišnjica Fudbalskog saveza Jugoslavije, Slovenija, Nogometna podzveza Maribor, str. 1.

⁴⁹ »Was deutsch war, gehörte zu Rapid«.

v podzavesti Mariborčanov prisotno, a nikoli natančneje predstavljeno pionirsko vlogo Nemcev v razvoju nogometne igre na območju slovenskih dežel, ki so že dobro desetletje pred Evgenom Betettom, Adolfom »Dolfejem« Vadalom in ostalo družčino orali nogometno ledino na tem prostoru.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Jugoslavije, fond FSJ, škatla K-110 (Slovenija), Fudbalski savez Jugoslavije, Nogometna podzveza Maribor.

Časniki

Marburger Zeitung, Maribor

Grazer Volksblatt, Graz

Sport, Ljubljana

Ilustrirani Slovenec, Ljubljana

Literatura

Peter Birsa, Prijateljsko prepričevanje, v: *NK Slovan 1919–1969*, ur. Milivoj Tasić (Ljubljana 1969), str. 17–18.

Mario Rieger, *Album nogometnih klubova Jugoslavije*, Pučki nakladni i tiskovni zavod »Zvono«, Zagreb, 1925.

Drago Stepišnik, *50 let ustanovitve vodstvene nogometne organizacije na Slovenskem*, Nogometna zveza Slovenije, Ljubljana, 1970.

Marjan Žnidarič, »Kratek pregled narodnoosvobodilnega gibanja v Mariboru v zadnjih tednih okupacije«, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 56, št. 1 (1985), str. 3–16.

THE PIONEERING ROLE OF GERMANS IN ORGANIZED FOOTBALL AND GERMAN FOOTBALL CLUBS IN MARIBOR

Summary

Following the example of Ljubljana and Celje, the first German unofficial football clubs in Maribor were established at the turn of the century. Children mostly played football with footballs made of rags (*Fetzenball*) and most were unfamiliar with the rules of the game. Inspired by the stories about successful football clubs in Graz, Vienna, Klagenfurt and in Celje, the Germans from Maribor soon became so eager about the game that they decided to establish their own football club in 1908: the Marburger Sportvereinigung club. In addition to Marburger Sportvereinigung, other unofficial football clubs soon followed. At the end of March 1919, Franz Rueß, Emil Sorko, Pep Hwaletz and Rainer Glaser initi-

ated the establishment of another central football club of the Germans of Maribor entitled Sportvereinigung Rapid. The *Rapidlers* soon became one of the best clubs in the region. The results of the *black-and-blues* that stood out were the results in the Ljubljana Football Sub-association championships in 1925 and 1926, when SV Rapid was vice-champion. Ilirija from Ljubljana proved too strong for the *black-and-blue* team from Maribor in both years. Rapid from Maribor thus impersonates the overlooked but significant role that the Maribor Germans played in Slovenian football during the world wars. Sportvereinigung Rapid possibly even was the key element that connected the Maribor Germans in the fight against what they considered the *slovanization* of Maribor. German sporting clubs in Maribor may not have achieved exceptional results in football; however, in the sub-conscious of the people of Maribor, they represent the pioneering role of Germans in the development of football in Slovenian territory over a decade before Evgen Betetto, Adolf "Dolfe" Vadnal and others.

DIE PIONIERROLLE DER DEUTSCHEN BEIM ORGANISIERTEN FUSSBALLSPIELEN IN MARIBOR/MARBURG UND DEUTSCHE FUSSBALLVEREINE IN MARIBOR/MARBURG

Zusammenfassung

Ähnlich wie in Ljubljana/Laibach und Celje/Cilli entstanden um die Jahrhundertwende auch in Maribor/Marburg deutsche inoffizielle Fußballvereine. Kinder spielten Fußball meistens mit einem Ball aus Fetzen (mit sogenanntem *Fetzenball*), die meisten waren mit den Fußballregeln nicht vertraut. Bald war die Begeisterung von Mariborer/Marburger Deutschen wegen der Geschichten über die Erfolge der Grazer, Wiener, Klagenfurter und Celje/Cilli Fußballvereine so groß, dass sie sich entschieden, einen eigenen Fußballverein zu gründen. So wurde im Jahr 1908 der Verein mit dem Namen *Marburger Sportvereinigung* gegründet. Neben der Marburger Sportvereinigung entstanden bald zahlreiche inoffizielle Fußballvereine. Ende März 1919 wurde auf die Initiative von Franz Rueß, Emil Sork, Pep Hwaletz und Rainer Glaser ein neuer zentraler Fußballverein der Mariborer/Marburger Deutschen mit dem Namen Sportvereinigung Rapid gegründet. Die „*Rapidler*“ wurden bald zu einem der besten Vereine in dieser Region. Dabei sind vor allem die Auftritte der *Schwarzblauen* bei Meisterschaftsspielen des Ljubljanaer/Laibacher Fußballsubverbandes in den Jahren 1925 und 1925, als sie zum Schluss den zweiten Platz erreichten, hervorzuheben. In beiden Jahren erwies sich die Ljubljanaer/Laibacher Iliria als zu starker Gegner für die Mariborer/Marburger *Schwarzblauen*. Der Mariborer/Marburger Rapid spielt also eine zu selten erwähnte, jedoch eine sehr wichtige Rolle der Mariborer/Marburger Deutschen im slowenischen Fußballgeschehen zwischen beiden Kriegen. Die Sportvereinigung Rapid war vielleicht sogar das Schlüsselement der Mariborer/Marburger Deutschen in dem Kampf gegen, ihrer Meinung nach, unberechtigter „Slovanisierung“ Maribors/Marburgs. Deutsche Sportvereine in Maribor/Marburg erreichten vielleicht keine großen Erfolge auf den Fußballwiesen, doch sie stellen die im Unterbewusstsein der Mariborer/Marburger präsente, aber nie wirklich dargestellte, Pionierrolle der Deutschen bei der Entwicklung des Fußballspiels in Slowenien, da sie schon mehr als ein Jahrzehnt vor Evgen Betetto, Adolf „Dolfe“ Vadnal und anderen das Fußball-Neuland betreten.

Kulturno življenje na Ptuju med okupacijo

Irena Mavrič-Žižek*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 930.85(497.4Ptuj)"1941/1945"

Irena Mavrič-Žižek: Kulturno življenje na Ptuju med okupacijo. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 4, str. 38–62

Avtorica v svojem prispevku oriše kulturno življenje med okupacijo na Ptuju. V uvodnem delu najprej predstavi kulturno in likovno življenje pred okupacijo, nato pa v nadaljevanju spregovori o gledaliških predstavah, kulturnih in glasbenih prireditvah, likovnih razstavah ter predavanjih, ki so se odvijale med okupacijo v mestni knjižnici, muzeju, gledališču, v glasbeni šoli, okrožni hiši ter v nemškem društvenem domu.

Ključne besede: okupacija, mestna knjižnica, domovinski muzej, gledališke predstave, koncerti, godalni kvartet, likovne razstave, ljudska univerza, predavanja, recitali.

1.01 Original Scientific Article
UDC 930.85(497.4Ptuj)"1941/1945"

Irena Mavrič-Žižek: The Cultural Life in Ptuj during the Occupation. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 4, pp. 38–62

The author describes the cultural life in Ptuj during the occupation. In the beginning of the treatise, she first presents the cultural and art life during the occupation. Furthermore, she speaks about theatre performances, cultural and music events, art exhibitions, and lectures that were organised in the city public library, museum, theatre or music school, in the district house, and in the German social hall.

Key words: occupation, city public library, patriotic museum, theatre performances, concerts, string quartet, art exhibition, public evening schools for adults, lectures, recitals

* dr. Irena Mavrič-Žižek, muzejska svetovalka, Muzej narodne osvoboditve Maribor, Ulica heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor, Slovenija

Ptuj, starosta med slovenskimi mesti, je bil skozi stoletja pomembno središče kulturnega in likovnega življenja. V letih med obema vojnama se je v mestu ob Dravi zaradi svojstvenih političnih okoliščin zbrala elitna družina humanistov.¹ Na ptujski gimnaziji, kamor je takratna stara jugoslovanska oblast pošiljala neubogljive intelektualce, so poučevali prof. Anton Ingolič², Marja Boršnikova³, dr. Franjo Žgeč⁴, Tone Šifrer⁵ in dr. Stanko

¹ Marjeta Ciglencečki, Ptujška leta Franceta Miheliča 1936–1941, v: *Zbornik ob 125-letnici Ptujške gimnazije*, ur. Vlado Horvat, Ptuj 1994, str. 164; Ljubica Šuligoj, Med svetovnimi vojnama (Gimnazija v narodnoobrambnem boju), v: *Zbornik ob 125-letnici ptujške gimnazije*, ur. Vlado Horvat, Ptuj 1994, str. 53.

² Anton Ingolič, slovenski pisatelj, profesor in urednik, se je rodil 5. januarja 1907 v Spodnji Polskavi. Po maturi v Mariboru je odšel v Pariz ter je na Sorboni končal šolo za učitelja francoskega jezika. Jeseni leta 1928 se je vpisal na ljubljansko univerzo na študij romanistike in slovenščine. Leta 1931 je diplomiral ter se leta 1932 zaposlil kot profesor slovenščine na ptujski gimnaziji. Med okupacijo je bil z družino izgnan v Srbijo. Po vrnitvi iz izgnanstva je najprej poučeval na gimnaziji na Ptuju, nato v letih 1946–1955 v Mariboru in od leta 1955 v Ljubljani. Leta 1976 je postal dopisni, od leta 1981 redni član SAZU. Za literarna dela je dvakrat dobil Prešernovo nagrado (1949 in 1978), leta 1983 pa nagrado Avnoja. Umril je 11. marca 1992 v Ljubljani, pokopan je na Zgornji Polskavi; v: *Enciklopedija Slovenije*, 4. knjiga, Hac/Kare, Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 151.

³ Marja Boršnik, literarna zgodovinarica, se je rodila 24. januarja 1906 v Borovnici. Leta 1929 je diplomirala iz slavistike na univerzi v Ljubljani, leta 1938 pa tudi doktorirala. Poučevala je na gimnazijah na Ptuju, v Leskovcu v Srbiji, v Celju in Ljubljani, kjer je bila leta 1942 zaradi sodelovanja z Osvobodilno fronto (OF) odpuščena iz službe. Po osvoboditvi je bila zaposlena na ministrstvu za prosveto, od leta 1948 pa je predavala novejšo slovensko literarno zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Bila je urednica zbirke Klasje, Jezika in slovstva ter Slavistične revije, od leta 1977 pa dopisna članica SAZU. Umrila je 10. avgusta 1982 na otoku Mljet; v: *Enciklopedija Slovenije*, 1. knjiga, A/Ca, Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 331.

⁴ Franjo Žgeč, pedagog, se je rodil 11. aprila 1896 v Dornavi. Po končani osnovni šoli in gimnaziji je nadaljeval študij slavistike, francoščine in pedagogike na univerzi v Ljubljani, kjer je leta 1923 doktoriral iz pedagogike. Za disertacijo »*Problemi vzgoje najširših plasti našega naroda*« je prejel odlikovanje red sv. Save. Izpopolnjeval se je v laboratoriju eksperimentalne pedagogike na Sorboni v Parizu. Od leta 1924 je poučeval na osnovni šoli na Prevaljah, nato v letih med 1925 in 1931 na moškem državnem učiteljsko in gimnaziji v Mariboru, od 1934 do 1950 pa na gimnazijah na Ptuju in v Celju. Poleg številnih razprav je napisal tudi knjigi »*Problemi vzgoje najširših plasti našega naroda*« (1923) in »*Ali spolna vzgoja res ni potrebna?*« (1931). Žgeč je bil pionir pedagoške sociologije na Slovenskem, pedagoški teoretik in praktik, marksist ter humanist z izjemno razvitim socialnim čutom. Umril je v Celju 31. avgusta 1961; v: *Enciklopedija Slovenije*, 15. knjiga, Wi/Ž, Mladinska knjiga, Ljubljana 2001, str. 328 in 329.

⁵ Tone Šifrer, prof. slovenščine, pesnik, pripovednik in esejist se je rodil 8. junija 1911 v kraju Žabnica. Leta 1936 je diplomiral na univerzi v Ljubljani iz slavistike. Od leta 1939 je poučeval slovenščino na gimnaziji na Ptuju in v Murski Soboti. Ob okupaciji se je vrnil domov, kjer se je vključil v odporiško gibanje ter bil izdan. Iz begunjskih zaporov je bil odpeljan v koncentracijsko taborišče Mauthausen, kjer je bil 20. aprila 1942 ustreljen kot talec. V letih med 1938 in 1941 je v ljubljanskem zvonu objavjal pesmi o naravi, zemlji in kmečkem življenju ter nekaj kratkih pripovedi in povest »*Mladost na vasi*«. Njegov

Cajnkari⁶. Na likovnem področju so stalno ali občasno delovali poleg dveh nemških slikarjev – krajinarjev Leopolda Wallnerja⁷ in Otta Trubla⁸ še prof. Karel Jirak⁹, Franc Košir (1906–1939) in Vera Blumenau-Simonič.¹⁰

Leta 1936 se je pridružil še France Mihelič¹¹, profesor likovne vzgoje na ptujski gimnaziji. Samotno in odmaknjeno v Vareji v Halozah pa sta živela sli-

roman »Vrnitev meščana« je ostal nedokončan. Njegovo izbrano delo je izšlo leta 1971; v: *Enciklopedija Slovenije*, 13. knjiga, Š/T, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999, str. 35.

⁶ Stanko Cajnkari, teolog, pripovednik in dramatik, se je rodil 25. aprila 1900 v Savcih. Po končanem bogoslovju v Mariboru je nadaljeval študij v Parizu in na univerzi v Ljubljani, kjer je leta 1938 doktoriral iz teologije. Bil je profesor na bogoslovju v Mariboru in na gimnaziji na Ptuj. Med vojno je bil od leta 1941 do 1944 kaplan v kraju Košani, nato pa v Črnomlju. Leta 1947 je postal predavatelj na teološki fakulteti v Ljubljani. V letih 1945–1974 je sodeloval pri verski komisiji, dolga leta je bil v vodstvu cirilmetodijskega društva ter odgovorni urednik njihovega glasila »Nova pot«. Pred vojno je objavil dramo »Potopljeni svet«, takoj po drugi svetovni vojni pa avtobiografsko obarvani roman iz gimnazijskega življenja »Noetova barka«. Umrli je 17. januarja 1977 v Ljubljani; v: *Enciklopedija Slovenije*, 1. knjiga A/Ca, Mladinska knjiga Ljubljana 1987, str. 409.

⁷ Leopold Wallner se je rodil 30. maja 1910 v Trstu, kjer je bil njegov oče sodni uradnik. Leta 1916 se je z družino preselil na Ptuj. Po končani osnovni šoli je šolanje nadaljeval na ptujski gimnaziji, maturo pa je opravil v Kočevju. Vpisal se je na akademijo za umetnost v Zagrebu, slikarstvo je študiral pri prof. Omarju Mujadžiću. Po štirih semestrih je prekinil študij ter odšel v Freiburg im Breisgau. Tukaj se je preživljal kot risar pri kirurgu prof. Eduardu Rehmu, hkrati pa študiral medicino. Po štirih letih se je vrnil domov, odšel na služenje vojaškega roka ter v Mariboru končal oficirsko šolo. Leta 1939 je za kratek čas odšel v München, po vrnitvi pa se je na Ptuj zaposlil kot zobozdravstveni tehnik pri dr. Schosteritschu. Konec leta 1941 je bil v Gradcu sprejet v NSDAP. Jeseni leta 1942 se je prostovoljno javil v nemško vojsko ter padel kot nadporočnik v bojih pri Odesi na vzhodni fronti 11. aprila 1944. Njegov slikarski opus zajema risbe, grafike, olja in akvarele Ptuj, Haloz in Donačke gore; v: Rudolf Pertassek, *Pettau Die älteste steirische Stadt*, Graz 1992, str. 176 in 177; Leopold Wallner v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, šte. 148, 28. maj 1943 str. 6; Leo Wallner der Pettau der Gedenken des Künstlers, Kämpfers und Soldaten, v: *Marburger Zeitung*, letnik 84, šte. 158, 6. junij 1944, str. 3

⁸ Otton Trubl, graški krajinar, poročen je bil Sylvio, hčerko Aloisa Kasimira. Živel je na Majskem vrhu v Halozah; v: Krimhild Stöver, *Jan Oeltjen 1880–1968, Ein Malerleben zwischen Oldenburg und Slowenien*, Bremen 1992, str. 46 (dalje navajam: Stöver, Jan Oeltjen 1880–1968).

⁹ Karl Jirak se je rodil leta 1897 v Oplotnici na Pohorju. Slikarstvo je študiral na Akademiji za umetnost in obrt v Zagrebu, leta 1928 se je kot profesor risanja zaposlil na Državni realni gimnaziji v Ptuj, leta 1933 je bil premeščen na Državno realno gimnazijo v Mariboru. Leta 1943 je bil na lastno željo premeščen v Bruck na Muri, kjer je umrl 5. januarja 1982. /http://KUD Oplotnica, 7. julij 2012/

¹⁰ Vera Simonič Blumenau se je rodila 20. junija 1881 na Dunaju. Slikarstvo se je učila v privatni umetniški šoli Adolfa Kaufmana na Dunaju. Ustvarila je vrsto portretov, krajin in tihožitij v slogu dunajske secesije. Umrli je v Ptuj leta 1973; v: dr. Štefka Cobelj, *Umetniška prizadevanja na ptujskem območju po drugi svetovni vojni*, v: *5. Ptujski zbornik*, ur. Kristina Šamperl Purg, Ptuj 1985, str. 194.

¹¹ France Mihelič se je rodil 27. aprila 1907 v Virmašah pri Škofji Loki. Po končani srednji šoli je nadaljeval študij v Zagrebu. Leta 1934 se je zaposlil na šoli v Kruševcu, leta 1936

kar Jan Oeltjen¹² in njegova žena Elza¹³, roj. Kasimir, kiparka in slikarka.¹⁴ V zadnjih letih pred vojno se je v mestu uveljavilo ptujsko gledališče z avantgardnim teatrom mladega režiserja Frana Žižka¹⁵, študenta praškega Burianovega gledališča D 38, ki je s predstavami dodobra razgibal slovenski gledališki prostor.¹⁶ Glasbeno življenje se je odvijalo pod okriljem Glasbene Matice. Ob njej pa so v mestu delovali še moški pevski zbor železničarjev, pevski zbor

pa na ptujski gimnaziji. Aprila 1941 se je umaknil v Ljubljano, od koder je leta 1943 odšel v partizane. Delal je v propagandnem odseku Slovenskega poročevalca. Udeležil se je zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Umril je 1. januarja 1998 v Ljubljani; v: *Enciklopedija Slovenije*, 7. knjiga, Marin/Nor, Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 128–129.

¹² Jan Oeltjen se je rodil 15. avgusta 1880 v Jaderbergu na Oldenburškem. Slikarstvo je začel študirati leta 1900 pri Franzu Lippischu v Berlinu, leta 1904 pa je nadaljeval študij v Münchnu pri Wilhelmu von Debschitzu in Hermannu Obristu. Leta 1911 se je poročil s slikarko Elso Kasimir. Po prvi svetovni vojni se je z ženo preselil z Dunaja v Jaderberg, leta 1931 pa se je za stalno naselil v Vareji v Halozah, kjer je žena Elsa podedovala viničarijo in vinograd. Zaradi nemškega porekla je bil leta 1945 po končani vojni nekaj mesecev zaprt v taborišču Strnišče, viničarijo in vinograd pa je tedanja oblast nacionalizirala. Preselil se je v skromno hišo za potokom Grajena na Ptuju ter se zaposlil kot restavrator v ptujskem pokrajinskem muzeju, kjer si je na gradu uredil atelje. Umril je na Ptuju 13. februarja 1968. Pokopan je na starem ptujskem pokopališču; v: Stöver, Jan Oeltjen 1880–1968.

¹³ Elsa Kasimir Oeltjen, najmlajša hči Aloisa Kasimira in Terezije Sary, se je rodila 8. marca 1887 na Ptuju. Kiparstvo je študirala na dunajski šoli za umetno obrt, potem pa je delala v ateljeju Franza Metznerja. Pripadala je umetniškemu krogu Oskarja Kokoschke. Leta 1911 se je poročila z Janom Oeltjenom ter se skupaj z njim leta 1931 naselila v Vareji v Halozah. Umrila je 5. decembra 1944. Pokopana je na starem ptujskem pokopališču; v: Stöver, Jan Oeltjen 1880–1968.

¹⁴ Jože Curk, Likovna umetnost v Ptuju, v: *Ptujski zbornik* II, Ptuj 1962, str. 373 in 374; Ivan Sedej, *Ptujski slikarji XX. stoletja*, Ptuj 1987, str. 21.

¹⁵ Fran Žižek, gledališki, radijski in televizijski režiser se je rodil 20. decembra 1914 na Studencih pri Mariboru. Že kot dijak se je posvečal gledališču, po maturi leta 1934 je bil najprej časnikar in gledališki kritik. Pri levo usmerjeni Zvezi mladih intelektualcev je postal gledališki referent in režiser njenega Dramskega studia v Mariboru. Leta 1936 je odšel študirat v Prago, kjer je nanj vplivalo gledališče E. F. Buriana D 38. Leta 1938 se je vrnil domov v Maribor, kjer je ustanovil Neodvisno gledališče, ki zaradi gmotnih težav ni zaživelo. Odšel je na Ptuj, kjer je prevzel vodstvo avantgardnega teatra in v njem uprizoril več slovenskih del, med njimi tudi novitet, kot so Ingoličeve »Sirote«. Po osvoboditvi je delal kot režiser v mariborski Drami, leta 1956 pa je začel režirati na RTV Ljubljana. Med leti 1963 in 1967 je bil ravnatelj Drame v Mariboru. Po letu 1967 je nadaljeval delo na ljubljanski televiziji, bil pa je tudi redni profesor na AGRFT. Svoje dolgoletno ustvarjano obdobje je opisal v knjigah »Čarobno ogledalo. Kako sem doživljal rojstvo in odrasčanje slovenske televizije« (1995) in »Moja zgodnja gledališka leta« (2000). Za svoje gledališko in televizijsko ustvarjanje je prejel dvakrat Prešernovo nagrado (1953 in 1979), dvakrat nagrado vstaje slovenskega naroda (1969 in 1971) ter Prix Zlata Praha '85 (1985). Umril je 28. maja 2008 v Medvodah; v: *Enciklopedija Slovenije*, 15. knjiga, Wi/Ž, Mladinska knjiga, Ljubljana 2001, str. 369.

¹⁶ Irena Mavrič, *Ptujsko gledališče 1786–1958* (v nadaljevanju Mavrič, *Ptujsko gledališče*), Razstavni katalog, Pokrajinski muzej Ptuj 1988, stran 29.

gimnazije, mešani pevski zbor sv. Cecilije, v Proštijiški cerkvi pa pevski zbor sv. Jurija.¹⁷

Bogato kulturno življenje, ki se je v mestu odvijalo v muzeju, gledališču, na glasbeni šoli in v Narodnem domu, je spomladi leta 1941 prekinila nacistična okupacija. Za slovenski narod je pomenila veliko nesrečo. V skladu s Hitlerjevimi naročili »Napravite mi to deželo zopet nemško« je okupator najprej spremenil zunanji videz dežele, fizično odstranil narodno zavedne Slovence – izobražence, prebivalstvo, ki pa je ostalo doma, pa je hotel čimprej ponemčiti.¹⁸ V želji, da bi jim uničil narodno zavest, se je nemški okupator odločil uničiti tudi slovensko kulturo. Kakršno koli pisanje oziroma ustvarjanje v slovenskem jeziku med okupacijo ni bilo mogoče. Slovenska umetniška beseda in pesem sta morali zamreti, slovenščina je morala izginiti iz javnosti, odstranjeni pa so morali biti tudi vsi slovenski kulturno zgodovinski predmeti, ki so govorili o slovenskem značaju dežele. Za izvedbo te naloge je bil v ptujskem okrožju zadolžen kulturni urad v okrožnem vodstvu Štajerske domovinske zveze (ŠDZ).¹⁹ Urad za kulturo je najprej vodil domačin Paul Ornič²⁰, 13. februarja 1942 ga je prevzel Herbert Bilek²¹, v začetku aprila 1943 pa Alfred Khil²². Po njegovem odhodu v nemško vojsko konec decembra 1944 je naloge urada opravljal Hans Moser²³.

Ptuj ob zasedbi nemških enot ni utrpel večje materialne škode na kulturnih spomenikih. Pred napadom so nemške enote prejele natančna navodila,

¹⁷ Jože Gregorc, Kulturno življenje tik pred II. svetovno vojno in prva leta po njej v Ptuj, v: 5. *Ptujski zbornik*, ur. Kristina Šamperl Purg, Ptuj 1985, str. 160–162; Nada Jurkovič, Glasbeno življenje na Ptuj, *Kronika časopis za slovensko krajevno zgodovino*, letnik 40, leto 1992, štev. 3, str. 189–191; Mešani pevski zbor sv. Cecilije je vodil zborovodja in organist Franjo Petek, zbor sv. Jurija pa Ferdo Fras. Na Ptuj je delovalo še pevsko društvo nemške manjšine (Gesangverein der deutschen Minderheit) s pevskim zborom, ki je pod vodstvom Wratschka prepeval na družabnih večerih.

¹⁸ Irena Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje 1941–1945* (dalje navajam Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje*), magistrska naloga, Filozofska fakulteta Ljubljana 2007, str. 103.

¹⁹ Prav tam, str. 36 in 37.

²⁰ Paul Ornič, veletrgovec, rojen 9. januarja 1894 na Ptuj, član Kulturbunda (KB); v: Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje*, str. 37.

²¹ Herbert Bilek, učitelj, rojen 7. marca 1911 na Dunaju, član NSDAP; v: Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje*, str. 37.

²² Alfred Khil, učitelj, rojen 26. junija 1905 v kraju Tumau in Böhmen, od leta 1931 član NSDAP, vodja NSV v krajevni skupini Liebach pri Gradcu. V šolskem letu 1941/42 je poučeval na ljudski šoli v Majšperku in v Narapljah. V šolskem letu 1942/43 je postal vodja deške šole na Ptuj. Bil je šolski nadzornik ter pooblaščenec za šolski okoliš Ptuj – desni breg. V Krajevni skupini ŠDZ Majšperk je bil zadolžen za vodenje mladinskega urada; v: Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje*, str. 37.

²³ Hans Moser, učitelj, rojen 30. novembra 1891 v kraju Bad Aussee, član NSDAP. Pred okupacijo je živel v kraju Öblam. Med okupacijo je poučeval na dekliški šoli v Ptuj; v: Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje*, str. 37.

da ne smejo poškodovati oziroma porušiti ptujskega starega mesta, še posebej ne gradu, stare mestne hiše, proštije, proštjske cerkve, mestnega stolpa, Orfejevega spomenika ter mitrejev na Bregu in Hajdini.²⁴ V prvem letu vojne so Nemci v Ptujju odstranili le mogočen zahvalni steber z Marijinim kipom na Minoritskem trgu pred minoritskim samostanom »zaradi oviranja prometa v mestu« in razširitve trga pred samostanom, ter ga prenesli v mestni muzej.²⁵ Največjo škodo so utrpele šolske in učiteljske ter društvene knjižnice. Vojaške enote, oddelki SA in policije, ki so zasedli šolska poslopja v Ptujju in okolici, so brez pomislekov uničevali šolske knjige in šolske arhive. Takoj za njimi so bile na udaru župnijske knjižnice in ter knjižnice društev. V Ptujju so nacisti uničili Ljudsko knjižnico narodne čitalnice, ki je domovala v Narodnem domu in je leta 1941 imela 4105 knjig. Podobno usodo sta doživeli Proštjska knjižnica in knjižnica Ciril Metodove družbe. Med uničenimi knjigami pa sta bili Dalmatinova Biblija in Prešernov predvojni faksimile Poezij. Knjige Prosvetnega društva – bilo jih je okoli 8000 – so zažgali na trgu pred minoritskim samostanom, pri tem pa so domači Nemci in folksdojčerji v »zmagoslavnem zanosu« spremljali požig knjig s plesanjem nekakšnega kola. V mestu pa so zaprli tudi slovensko knjigarstvo in tiskarno.²⁶ Za bralne potrebe Ptujčanov so Nemci leta 1941 ustanovili občinsko knjižnico (Gemeindebücherei), ki je zajela knjige iz evangeličanske knjižnice oziroma knjige iz knjižnice Kulturbunda

²⁴ Irena Mavrič Žižek, *Druga svetovna vojna na Ptujskem*, (dalje navajam: Mavrič-Žižek, *Druga svetovna vojna*), v: *Slovenstvo na Ptujskem v 20. stoletju*, ur. Ljubica Šuligoj, Ptuj 2005, str. 50.

²⁵ Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje*, str. 120; Steber je dal postaviti leta 1667 borlski grof Jurij Friderik Sauer v zahvalo za odvrnjeno turško nevarnost po znani bitki pri Mohaču leta 1664. Pozlačeni kamniti kip Marije z otrokom v naročju pa so namestili na steber okoli leta 1714.

²⁶ Prav tam, str. 122; Mavrič-Žižek, *Druga svetovna vojna*, str. 54; Emil Cesar, *Slovenska kultura v obdobju okupacije in narodnoosvobodilnega boja od aprila 1941 do septembra 1943* (dalje navajam Cesar, *Slovenska kultura*), Ljubljana: Enotnost 1996, str. 24. Nacisti so med knjigami ohranili le tiste, ki so uvrščale slovensko Štajersko na »nemška kulturna tla« oziroma so jih napisali nemški književniki. Nalogo širokopotezno pleniti in popolnoma uničiti slovenske knjižnice je prevzela ŠDZ. Ptujčanom je pred požigom in uničenjem uspelo rešiti 5000 knjig kapucinske knjižnice, gimnazijsko profesorsko knjižnico, ki je štela okoli 3000 knjig, ter 20 manjših knjižnic župnijskih uradov z okrog 10.000 knjig, ki so jih ob okupaciji skrili v muzej. Ohranila se je tudi celotna knjižnica minoritskega samostana iz 16. stoletja. Mnoge knjige so iz 16 stoletja, večina pa jih je iz 17. in 18. stoletja. Knjižnica med drugim hrani Trubarjev Novi testament iz leta 1557, posebno vrednost pa knjižnici dajejo rokopisni fragmenti na pergamentih, v katere so mnoge knjige tudi zavite. Med okupacijo je iz samostanske knjižnice izginila le dragocena rokopisna Nürnberška kronika iz leta 1552, ki je bila 22. julija 1942 odposlana v Reichsarhiv v Nürnberg, kjer se hrani še danes.

ter je imela svoje prostore v mestni hiši (današnji magistrat).²⁷ Ob dnevu krajevnih skupin ŠDZ Ptuj – levi breg in Ptuj – desni breg pa so 14. avgusta 1943 v Ptujju odprli novo mestno knjižnico (Städtische Bücherei), katere gradnjo so začeli 4. januarja istega leta. Knjižnica, ki je bila urejena po načrtih arhitekta Wilhelma Jonsera iz Gradca v prostorih stare kasarne na Ungartorgasse (prej Panonska ulica), zanjo pa sta skrbeli knjižničarki gospa Paulinitsch in gospodična Schmidt, je štela 4000 knjig ter imela približno 500 bralcev. Direktor knjižnice je bil dr. Passini iz Gradca.²⁸ Med vojno so v knjižnici organizirali razna predavanja ter priložnostne razstave. Zelo odmevna med Ptujčani je bila razstava, posvečena življenju in delu skladatelja Huga Wolfa²⁹, ki sta jo 12. marca 1944 pripravila Hans Wamlek, profesor glasbe na ptujski glasbeni šoli, in prof. dr. Feliks Göhlert³⁰, vodja ptujskega muzeja.³¹

Ferkov mestni muzej je bil med okupacijo urejen kot domovinski muzej, prikazoval je zgodovinski razvoj mesta ob Dravi od prazgodovine do okupacije s posebnim poudarkom na obdobju »boja Ptujčanov med leti 1918 in 1941 za nemštvo in svobodo«. Muzej, ki je bil pod okriljem graškega Joaneuma, je vodil dr. Felix Göhlert iz Gradca, za muzejsko gradivo pa sta skrbela učitelj Anton

²⁷ Mavrič-Žižek, Ptujsko okrožje, str. 84; Evangeličanska knjižnica je bila na Ptujju ustanovljena po letu 1918. Najprej je imela svoje prostore v protestantski cerkvi v Prešernovi ulici, pozneje pa so jo prenesli v zgradbo nekdanje steklarske delavnice. Knjižnico je nekaj časa urejala Berta Knez, leta 1939 pa Tognio Vogel. Ob okupaciji so iz knjižnice izločili dela židovskih avtorjev. Izločene knjige, bilo jih je skoraj za polovico tovarnjaka, so odpeljali v Gradec, kjer so jih uničili.

²⁸ Zgodovinski oddelek Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož, inv. št. LR 1786 Chronik der Stadt Pettau (dalje navajam Chronik der Stadt Pettau), 4. januar, 14. in 15. avgust 1943; Mavrič-Žižek, Druga svetovna vojna, str. 63; Ein Juwel der Stadt Pettau, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, šte. 282/283, 9. in 10. oktober 1943, str. 3; V bombnih napadih na Ptuj v letu 1945, je bilo poškodovano tudi poslopje stare kasarne, kjer je domovala mestna knjižnica. Knjige mestne knjižnice so odpeljali v Narodni dom, od tam pa so jih po osvoboditvi prenesli v Ptujsko študijsko knjižnico.

²⁹ Hugo Wolf, skladatelj, rojen 13. marca 1860 v Slovenj Gradcu, študiral na dunajskem konservatoriju, vendar študija ni končal. Leta 1881 je bil operni dirigent v Salzburgu, v letih med 1884 in 1887 glasbeni kritik pri dunajskem Salonblattu, leta 1897 je duševno zbolel ter 22. februarja 1903 umrl na Dunaju; v: *Enciklopedija Slovenije*, 15. knjiga, Wi/Ž, Mladinska knjiga, Ljubljana 2001, str. 4 in 5.

³⁰ Dr. Feliks Göhlert, profesor biologije, geografije in matematike, se je rodil 2. avgusta 1904 v kraju Feldsberg. Pred okupacijo je poučeval Staatliche Oberschule für Jungen Wien XXVI, med okupacijo pa na Wolfram von Eschenbach Schule, Oberschule für Jungen (bivša realna gimnazija) v Ptujju. Bil je strokovni sodelavec v uradu za kulturo v okrožnem vodstvu ptujskega okrožja Štajerske domovinske zveze; v: Irena Mavrič, Ptujška gimnazija med okupacijo, *Zbornik ob 125-letnici ptujske gimnazije*, ur. Vlado Horvat, Ptuj 1994, str. 101.

³¹ Hugo Wolf Ausstellung und Hugo Wolfs-Abend in Pettau, v: *Marburger Zeitung*, letnik 84, šte. 70, 10. marec 1944, str. 6.

Smodič in prof. arheolog Rudolf Bratanič.³² V začetku okupacije je bil muzej zaprt, za javnost pa so ga ponovno odprli 14. avgusta 1941. V omenjenem času so najprej popravili škodo na strehi in oknih dominikanskega samostana, kjer je domoval muzej. Škoda je nastala ob razstrelitvi mostu čez Dravo v prvih dneh aprilske vojne. Temeljito so očistili muzejske prostore. Opravljen je bil površen pregled muzejske biblioteke, arhivskega gradiva – urbarjev in listin ter zbirke zlatega arheološkega nakita, ki je bila spravljena v trezorju Mestne hranilnice, kamor jo je shranilo Muzejsko društvo v začetku januarja 1941 pred vojno nevarnostjo. Hkrati pa so začeli pod nadzorstvom prof. dr. Balduina Sarie³³ tudi s preurejanjem zbirke novcev in drobnega arheološkega materiala, zbirke cerkvenih predmetov (dopolnili so jo z lesenim gotskim kipom s Spodnjega Brega in kipom Marije iz minoritskega samostana) ter narodopisne zbirke.³⁴ Poleg preurejanja muzejskih zbirk se je delo muzeja med vojno osredotočilo na urejanje in dokumentiranje ter popisovanje muzejskega gradiva po fondih, ki ga je opravila študentka arheologije Erna Diez iz Gradca. Vzpostavila je kartoteko in inventarizacijo po tipologiji gradiva, kakor je bilo to shranjeno po muzejskih omarah v križnem hodniku. Na terenu so potekala le manjša arheološka izkopavanja pod vodstvom prof. Walterja Schmida, prof. dr. Balduina Sarie in prof. dr. Rudolfa Brataniča. V letu 1941 je prof. dr. Balduin Saria kopal na prostoru med proštjsko cerkvijo Sv. Jurija in gledališčem, prof. Walter Schmid pa je na njivah pri Forminu odkrival ostanke rimskih stavb. V letu 1942 je prof. Šmid začel z izkopavanjem na Sp. Hajdini, pri tem pa je na Zupaničevem vrtu naletel na temelje zgodnjekršćanske bazilike; jeseni istega leta je kopal na Mariničevem vrtu, z izkopavanji pa je nadaljeval tudi v letu 1943 in na križišču cest Ptuj, Pragersko in Maribor naletel na rimsko keramiko. Prof. dr. Rudolf Bratanič je tega leta našel v Ormožu nad železniško progo halštatsko keramiko, na Ptuju pri gradnji barake v bližini okoliške šole pa dva votivna napisa. Marca 1945 so v muzej pripeljali votivni oltar, posvečen Jupitru, ki ga je odkrila ob bombardiranju Ptuja odvržena bomba na Panoramo. Zaradi strahu pred bombnimi napadi in prenosa dragocenih predmetov v Gradec je Anton Smodič jeseni 1944 vse dragocene

³² Mavrič Žižek, *Ptujsko okrožje*, str. 123 in 124.

³³ Dr. Balduin Saria, klasični zgodovinar, arheolog in numizmatik, se je rodil v nemški meščanski družini na Ptuju 5. junija 1893. Po končani osnovni šoli in gimnaziji na Ptuju je nadaljeval študij arheologije in antične zgodovine na Dunaju, kjer je leta 1921 doktoriral. Leta 1926 je postal izredni profesor na oddelku za zgodovino starega veka in arheologijo na Univerzi v Ljubljani. V času okupacije je sprejel povabilo graške univerze, kjer je bil od leta 1942 do konca vojne profesor za staro zgodovino jugovzhodne Evrope. Od leta 1953 je deloval kot samostojni raziskovalec pri Südost-Institutu v Münchnu. Umrl je 3. junija 1974 v Gradcu, v: Slovenski biografski leksikon (SBL), geslo dr. Balduin Saria, elektronska izdaja.

³⁴ Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje*, str. 123 in 124.

muzejske predmete in knjige ter vso numizmatično zbirko skrnil v zaboje ter jih spravil na varno v kripto dominikanskega samostana, kjer so ostali nepoškodovani do osvoboditve. Iz muzeja so med okupacijo leta 1943 odpeljali v Gradec enega najstarejših rimskih spomenikov – nagrobnik stotnika (centuriona) Marka Petronija Klassika. Omenjeni nagrobnik so vrnili muzeju leta 1962.³⁵ Poleg stalnih zbirk so v muzeju pripravljali tudi občasne razstave; že 9. decembra 1941 so odprli razstavo nemških knjig iz 16., 17. in 18. stoletja, ki naj bi obiskovalce seznanila z »umetnostjo nemških knjižnih tiskov«³⁶. Ob dnevu krajevnih skupin ŠDZ Ptuj levi in Ptuj desni breg 14. avgusta 1943 pa so v muzeju pripravili posebno razstavo o starih ptujskih mestnih slikah, med katerimi so na ogled postavili tudi dve gotski stenski sliki Slovo apostolov in Laibov oltar, ki sta bili preneseni iz proštije cerkve, restavriral pa ju je graški prof. Richter von Binnenthal.³⁷

Podobno usodo kot druge kulturne ustanove je med vojno doživelo tudi ptujsko mestno gledališče. Zadnja premiera na odru ptujskega mestnega gledališča je bila 1. aprila 1941. Igralski ansambel ptujskega avantgardnega teatra je uprizoril igro Ostrovskega Gozd. Predstavo je v odsotnosti režiserja Jožeta Babiča³⁸, ki je moral konec januarja 1941 oditi na orožne vaje v Medžurečje, zrežiral igralec Albert Wilhelm³⁹, reprize, 6. aprila 1941, pa igralci niso ponovili. Ob okupaciji se je igralska družina, ki so jo sestavljali dijaki,

³⁵ Prav tam, str. 125 in 126.

³⁶ Zgodovinski arhiv Ptuj (SI_ZAP/0458), fond: Mestna občina Ptuj 1941–1945, škatla 1, Dopis muzeja 11. december 1941.

³⁷ Chronik der Stadt Pettau, 14. avgust 1943; Von Museum der Stadt Pettau, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, šte. 224, 12. avgust 1943, str. 3.

³⁸ Jože Babič, igralec, gledališki in filmski režiser se je rodil 13. februarja 1917 v kraju Povžane. Pred vojno je kot študent nastopal v mariborskem gledališču ter sodeloval v avantgardnem teatru na Ptuju. Po drugi svetovni vojni, ki jo je prebil večinoma v taboriščih, je bil najprej angažiran v Mariboru kot igralec in režiser, od leta 1947 pa je bil režiser in deloma tudi umetniški vodja Slovenskega tržaškega gledališča. Leta 1969 je ustanovil Primorsko dramsko gledališče v Novi Gorici ter ga vodil do leta 1974. Umrli je 10. maja 1996 v Ljubljani; v: *Enciklopedija Slovenije*, 1. Knjiga, A/Ca, Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 165.

³⁹ Albert Wilhelm, gledališki igralec in režiser se je rodil 27. oktobra 1906 v Senožečah, po končani osnovni šoli se je izučil za avtomehanika. Na Opčinah pri Trstu, kjer je živel, je sodeloval pri dramski skupini. Pred fašističnim nasiljem se je umaknil v Maribor. Leta 1938 je odšel na Ptuj, kjer je postal prvi in edini poklicni igralec v Žižkovem avantgardnem teatru. Odigral je nepozabne vloge v predstavah: Veseli dan ali Matiček se ženi, Lepa Vida, Deseti brat, Kralj Edip, Martin Krpan itd. Leta 1941 je bil izgnan v Srbijo, leta 1944 je padel v partizanih; v: Mavrič, Ptujsko gledališče, str. 43; *Enciklopedija Slovenije*, 15. Knjiga Wi/Ž, Mladinska knjiga, Ljubljana 2001, str. 1 in 2.

delavci, pomočniki in vajenci, razšla.⁴⁰ Nemci so takoj po prihodu gledališče zaprli, na pobudo ptujskega slikarja Leopolda Wallnerja pa so preuredili gledališko stavbo. Po načrtih arhitekta Tasila von Müllerja so podrli portal, strmoglavili kip Melpomene, porušili stebre in balkon, odstranili mestni grb in reliefni plošči z gledališkimi prizori. Gladek zid je zamenjal arhitektonsko okrasje, gladka streha pa je nadomestila slikoviti portal. Gradbena dela, ki so se začela v začetku junija 1941, je opravil mestni gradbeni mojster Wilhelm Dengg iz Ptujja.⁴¹ Stroške adaptacije, 9200 RM, ki so nastali pri prenovi fasade mestnega gledališča, je poravnal šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem. Za prenovo gledališke stavbe pa so prispevali tudi Ptujčani sami, med njimi je bil tudi trgovec Harold Schwab, ki je za prenovo fasade poklonil mestni občini 1000 RM. Ob pričetku gradbene prenove gledališke stavbe je časopis *Marburger Zeitung* zapisal, »da se bo s polepšanjem izpolnila dolgoletna želja nemškega prebivalstva. Gledališče bo po prenovi okras mestu.«⁴² Prenovljeno gledališče so Nemci svečano odprli 17. novembra 1942. Ptujskemu občinstvu so se predstavili igralci dramskega ansambla nemškega mestnega gledališča (Stadttheater) iz Maribora s komedijo v treh dejanjih avtorja Zdenka von Kraftha »Kabinettskrise in Ischl«.⁴³ Ponovno je dramski ansambel mariborskega gledališča, ki ga je vodil graški operni pevec Robert Falzani, gostoval v Ptujju leta 1943; 21. januarja je uprizoril spevoigro Oskarja Webra »Fahr'ma Euer Gnaden«, 16. februarja dramo Johana Knittla »Via Mala«, 15. marca dramo Geharta Hauptmanna »Michael Kramer«, 5. aprila kmečko komedijo

⁴⁰ Mavrič, *Ptujsko gledališče*, str. 43. Med okupacijo se je veliko igralcev vključilo v partizanske enote, skoraj vsi pa so podpirali narodnoosvobodilno gibanje. Igralsko poslanstvo je med vojno nadaljeval le Albert Wilhelm. Postal je vodja diletantske igralske skupine pri Glavnem štabu Srbije za okraj Leskovac. V začetku septembra 1944 je bil pri bombardiranju v kraju Lebane ranjen ter je umrl za posledicami dobljenih ran. Poleg njega so med vojno izgubili življenje še igralci Nada Wilhelm, roj. Pfajfer, Franc Peršon, Mirko Bagar, Mirko Bezjak, Ludvik Mathans, Herman Stožer, Štefan Močnik, Dušan Drolc in Franc Koželj.

⁴¹ Prav tam; Temeljito prenovo je gledališka stavba doživela leta 1896 po načrtih dunajskega arhitekta Rudolfa Klotza, ki je prejel prvo nagrado na razpisu za predelavo gledališke stavbe leta 1894. Razloge, ki so ga vodili pri načrtovanju fasade je županu Josefu Orniku pojasnil v pismu 7. januarja 1896. Odločilne zanj so bile monumentalne stavbe velikih kamnitih kvadrov v neposredni bližini gledališča: mestni stolp in župnijska cerkev. Ker mu je bilo vodilo in izhodišče ohranitev tega zgodovinskega okolja, se je odločil za slog italijanske renesanse z razčlenitvijo glavnega pročelja, ki ga je okrasil z dorsko arhitekturo. Pred vhodom je naredil lopo z dorskimi stebri, vrh zatrepa je namestil kip Melpomene z bodalom in masko. Portal je okrasil z grbom ptujskega mesta in dvema reliefnima ploščama z gledališkimi prizori. Usoda odstranjenih gradbenih elementov stare fasade nam ni znana.

⁴² Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje*, str. 126; *Renovierung des Theatergebäudes in Pettau*, v: *Marburger Zeitung*, letnik 81, šte. 138, 17. junij 1941, str. 6.

⁴³ Mavrič, *Ptujsko gledališče*, str. 43.

Ludvika Anzengruberja »Du gewissen von«, 29. aprila igro Huberta Reinecherja »Das Dorf bei Odessa«. Gledališko sezono 1942/43 pa so zaključili 25. junija z opereto »X für U« Gustla Krenmayerja.⁴⁴ V letu 1943 je v ptujskem gledališču prvič gostoval tudi mariborski operni ansambel. Pod vodstvom intendanta Richarda Dietha je 19. junija uprizorili Verdijevo opero Trubadur.⁴⁵

Slika 1: Gledališka predstava mariborskega mestnega gledališča »Das Dorf bei Odessa« na Ptuju 29. aprila 1943. Fototeka Zgodovinskega oddelka Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož.

V gledališki sezoni 1943/1944 so bili v ptujskem gledališču ponovno angažirani mariborski gledališčniki. Gledališko sezono so odprli 14. oktobra 1943 z veseloigro Calderonsa »Der Richter von Zalamea«. Ptujski publiki, kakor je poročal Marburger Zeitung, so hoteli predstaviti 22. oktobra še Lortzingovo opero »Der Wildschütz«, 28. oktobra komedijo Carla Goldonija »Der Lügner«, 10. novembra dramo Fridericha von Schillerja »Kabale und Liebe«, 15. decembra veseloigro »Hofrat Geiger«, 21. decembra Schulenburgovo komedijo »Schwarzbrot und Kipfel«, 12. januarja 1944 veseloigro »Moral«, 3. februarja simfonični koncert z gledališko predstavo, 13. februarja Mozartovo »Figarovo svatbo« ter 24. februarja Halbetovo dramo »Jugend«, vendar so kasneje program iz neznanih vzrokov spremenili.⁴⁶ Tako so 17. februarja 1944 uprizorili

⁴⁴ Chronik der Stadt Pettau, 21. januar, 15. marec, 5. april, 29. april, 10. junij in 25. junij 1943.

⁴⁵ Prav tam, 19. junij 1943.

⁴⁶ Wieder ein Pettauer Stadttheater! Das stadttheater Marburg gastiert mit einem reichhaltigen Spielplan, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, številka 289/290, 16. in 17. oktober 1943, stran 6.

veseloigro Nikolausa Astalosa »Nacht in Siebenbürgen«, ki so jo ponovili v začetku aprila ob obletnici okupacije, 9. junija je sledila veseloigra Walterja Kola »Frau ohne Kuss«, 23. junija 1944 pa tri kmečke enodejanke »Der Geiz«, »Der Hochmut« in »Der Bildschnitzer«. Gledališko sezono so zaključili 30. junija 1944 z veseloigro Otta Bielna »Das kleine Bezirksgericht«. Tudi v tej sezoni so v ptujskem gledališču ponovno nastopili člani opernega orkestra; 11. aprila 1944 so uprizoril Mozartovo opero »Figarjevo svatbo«. ⁴⁷ Konec junija 1944 so mariborsko gledališče iz vojno gospodarskih razlogov zaprli, s tem pa je bilo tudi konec njihovih gostovanj v Ptuju. ⁴⁸ Poleg mariborskega mestnega gledališča je v Ptuju na povabilo okrožnega vodstva ŠDZ gostovalo sredi decembra 1942 štajersko deželno gledališče iz Gradca s kmečko tragedijo avtorja Petra Rottmanna »Die Magd«. ⁴⁹ Od leta 1943 je gledališke predstave pripravljala še domača diletantska gledališka skupina nemške manjšine, ki je delovala že v času stare Jugoslavije. Prvič med vojno so se ptujskemu občinstvu predstavili 13. aprila 1943. V nemškem društvenem domu so pripravili kmečko veseloigro »Das Verlegenheitskind«, ki pa so jo 15. maja ponovili v tudi kulturnem domu v Ormožu. Že 10. junija so v ptujskem gledališču zaigrali kmečko veseloigro »Die siebente Bua«. V predstavi so nastopili dr. Maks Kalb, Hans Schlawitsch, Rudi in Greta Artinagg. Igralsko skupino je vodil Albert Scharner ob pomoči dr. Manfreda Scheichenbauerja in dr. Maksa Kalba. ⁵⁰ Na tekmovanju kulturnih skupin iz Spodnje Štajerske, ki je potekalo v Mariboru v okviru kulturnega tedna ŠDZ jeseni 1943, pa so ptujski igralci s predstavo »Lottchens Geburtstag« osvojili prvo nagrado v kategoriji konverzijske igre. ⁵¹ Nagrajeno igro so 15. novembra 1943 predstavili tudi ptujskemu občinstvu v nemškem društvenem domu. ⁵² Domača diletantska skupina se je do konca vojne še nekajkrat predstavila ptujskemu občinstvu. Od januarja 1943 je na Ptuju delovalo še lutkovno gledališče nemške mladine ptujskega

⁴⁷ Stadttheater Pettau, v: *Marburger Zeitung*, letnik 84, šte. 102, 11. april 1944, stran 3; šte. 154, 2. junij 1944, str. 5; šte. 169/170, 17. in 18. junij 1944, str. 12; šte. 176/177, 24. in 25. junij 1944, str. 12.

⁴⁸ Marjan Žnidarič, *Do pekla in nazaj, Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945*, Maribor 1997, str. 122.

⁴⁹ »Die Magd des Peter Rottmann« Gastspiel des Steir. Landestheaters in Pettau, v: *Marburger Zeitung*, letnik 82, šte. 349, 15. december 1942, str. 4.

⁵⁰ Chronik der Stadt Pettau, 13. april in 11. junij 1943; Theaterabend in Friedau; v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, šte. 140, 20. maj 1943, str. 3.

⁵¹ Wettbewerb des Volkskulturwerkes. Die Ergebnisse und die Preisträger, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, šte. 277, 4. oktober 1943, str. 3.

⁵² Chronik der Stadt Pettau, 16. november 1943.

okrožja, tako imenovani »Kasperl teater«. Z lutkovnimi predstavami so razveseljevali otroke po celem ptujskem okrožju.⁵³

Slika 2: Tekmovanje lutkovnih skupin ptujskega okrožja v Ptujju med okupacijo. Fototeka Zgodovinskega oddelka Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož.

Likovno ustvarjanje med vojno so na Ptujju nadaljevali Leopold Wallner ter Jan in Elza Oeltjen. O umetniškem ustvarjanju Jana in Elze Oeltjen med drugo svetovno vojno je malo znanega. V Oeltjenov atelje v Vareji v Halozah so večkrat vdrli vojaki; v prevratnih dneh aprila 1941 umikajoči se vojaki starojugoslovanske vojske, jeseni 1943 pa nemški vojaki, oboji pa so uničili mnogo študijskih skic in slik. Po doslej znanih podatkih je Jan Oeltjen v tem obdobju poleg portretov in akvarelov s haloškimi ter ptujskimi motivi v začetku leta 1942 naslikal v Oldenburgu, v deželni hiši, veliko stensko kompozicijo »Bitka pri Alteneshu«, v njegovem ateljeju pa so nastale številne skice za sliko »Bitka pri Veliki Nedelji«, ki jo je pripravljaj za ptujsko okrožno hišo. Elza Oeltjen je v tem času ustvarila serijo študijskih skic iz življenja in dela haloških viničarjev ter nekaj kipov, med njimi tudi kip glave svojega moža, s katerim naj bi sodelovala na veliki državni razstavi v Berlinu.⁵⁴ S svojimi

⁵³ Kasperl in Pettau. Erstes Auftreten der Handpuppenspielgruppe des Bannes, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, šte. 26, 26. januar 1943, str. 6.

⁵⁴ Krimhild Stöver, *Jan Oeltjen 1880–1968, Ein Malerleben zwischen Oldenburg und Slowenien*, Bremen 1992, str. 90, 92 in 93; Jan Oeltjen und Elsa Oeltjen-Kasimir. Zwei schaffende Künstler in der Kollo, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, šte. 141, 21. maj 1943, str. 6; Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor (dalje navajam AMNOM), fond: St. H. B. Kreisführung Pettau, šk. K 10/4, Meldung für die Frühjahrsausstellung in Berlin, Ptuj, 29. april 1942.

deli sta se oba umetnika ptujski javnosti predstavila na razstavi, ki jo je pripravila mariborska podružnica Društva štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti v okviru ptujskega okrožnega dne 12. septembra 1942. Na razstavi, ki je bila v prostorih okrožne hiše v minoritskem samostanu, se je Jan Oeltjen predstavil s tremi akvareli: »Iz Haloz«, »Videm pri Ptuju« in »Ptuj« ter dvema oljnima slikama: »Vezači trte« in »Sončni vzhod«, Elza Oeltjen pa je razstavila tri kipe iz gline, ki so prikazovali glavi ženske in deklice ter srno. Razstava je bila hkrati tudi prodajna, Oeltjenove slike pa so bile ocenjene med 200 in 1500 RM.⁵⁵ S svojimi olji, akvareli in skicami, ki so predstavljale Haloze ter življenje viničarjev, sta sodelovala tudi na razstavah spodnještajerskih umetnikov, ki so bile pripravljene ob okrožnih dnevih v Mariboru in Celju leta 1942 ter ob tednu nemške mladine in kulturnem tednu Štajerske domovinske zveze leta 1943 v Mariboru.⁵⁶ Prav tako skopo je tudi vedenje o likovnih delih krajinarja Leopolda Wallnerja. Iz ohranjenih drobcev arhivskega gradiva izvemo, da je v novembru in decembru 1941 skupaj z Janom Oeltjenom, Pipom Petelnom, Johannesom Heppergerjem in Fredyem Koschnitzom sodeloval na likovni razstavi v Gradcu in Leobnu.⁵⁷ Sredi decembra 1941 je skupaj s slikarjem Hermannom Schreyem iz Zgornje Štajerske razstavljaj v nemškem društvenem domu na Ptuju.⁵⁸ Ptujski publiko se je ponovno predstavil na razstavi spodnještajerskih umetnikov ob okrožnem dnevu 12. septembra 1942. Razstavil je sedem del, med njimi štiri akvarele »Iz Haloz«, »Ptujski grad«, »Pomlad v Halozah«, »Viničarija« in »Ptuj«, dve risbi s svinčnikom »Iz Haloz« in »Nevihtni oblaki« ter olje z naslovom »Starec«. Še v istem letu, je v maju sodeloval skupaj z Janom Oeltjenom na razstavi o nemški umetnosti v Mariboru, septembra pa na razstavah spodnještajerskih umetnikov, ki jih je pripravila mariborska podružnica Društva Štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti ob okrožnih dnevih v Mariboru in Celju.⁵⁹ V letu 1943 se je udeležil razstav

⁵⁵ AMNOM, fond: St. H. B. Kreisführung Pettau, šk. K 10/4, Seznam razstavljenih del; Na razstavi, kjer je bilo razstavljenih 43 umetniških del, so poleg Jana in Elze Oeltjen ter Leopolda Walnerja razstavljali še: Karl Wagner, Hermann Schrey, Johannes Heperger, Franz Stipe, Robert Gattinger, Fredy Koschitz, Karl Jirak, Florian Stschuka, Emil Petek, Anton Klinger, Emil Romich in Johann Napotnik.

⁵⁶ Untersteirische Maler stellen aus, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, šte. 156/157, 5. in 6. junij 1943, str. 6, Untersteirische Maler und Untersteirische Grafiker, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, šte. 352/353, 18. in 19. december 1943, str. 6.

⁵⁷ Untersteirische Künstler stellen in Graz und Leoben aus. Fünf Maler vertreten mit 25 Werken die Untersteiermark, v: *Marburger Zeitung*, letnik 81, šte. 293, 18. november 1941 str. 5.

⁵⁸ Mavrič-Žižek, Ptujsko okrožje, str. 78.

⁵⁹ Stätten neuen deutschen Kulturschaffens im Unterland, v: *Marburger Zeitung*, letnik 82, šte. 133, 13. maj 1942, str. 4, Das Unterland von Malern gesehen, v: *Marburger Zeitung*, letnik 82, šte. 276/277, 3. in 4. oktober 1942, str. 6.

spodnještajerskih umetnikov v Mariboru, najprej v začetku junija ob dnevu nemške mladine, konec septembra ob kulturnem tednu Štajerske domovinske zveze, 15. oktobra pa je imel skupno razstavo s prof. Karlom Jirakom v Mariboru. Razstava, ki je bila v prostorih trgovine z umetninami Karbeutz v Gosposki ulici, je imela med ljubitelji umetnosti velik odmev. Ob razstavi je o njem dr. Margarete Pirich v časopisu Marburger Zeitung zapisala naslednje: »... Poleg Jiraka deluje mladi Leopold Walner daleč manj enotno, saj še išče samega sebe. Toda kaj lahko najlepše povemo o umetniku, ki se še razvija. Nadarjenost in visoka umetniška resnost tega slikarja govori iz vseh njegovih del – akvarelov, grafičnih listov in olj – tokrat razstavlja več kot dvajset del. Kljub dobrim uspehom, ki jih kaže v obeh drugih tehnikah, so oljna dela pač njegova domena. Kako lepe in živahne so barve v 'šopku rož', ali v 'makih', kako popolnoma uglasene so pri 'majhni viničarji v Halozah', kako žareče so v 'poletnem dnevu' ... Pred nami se resnično mojstrsko kažejo slike 'Pomlad v Halozah', 'Jesenska slika', 'Iz Haloz', predvsem pa njegov motiv 'Na Dravinji'. Prav to zadnje Wallnerjevo delo kaže visoko umetniško kvaliteto, ki nas prepričuje, da veliko obeta ...«. ⁶⁰ Ob koncu leta je z Janom Oeltjenom sodeloval tudi na razstavi »Spodnještajerska krajina v likovni umetnosti« v Celju. ⁶¹ Jeseni 1942 se je Wallner prostovoljno javil v nemško vojsko ter 11. aprila 1944 padel kot poročnik na vzhodni fronti v bojih pri Odesi. Po njegovi smrti je hotela mariborska podružnica Društva štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti pripraviti v jesenskih mesecih leta 1944 spominsko razstavo njegovih del na Ptuj in v Mariboru, vendar zaradi poslabšanja vojnih razmer do nje ni prišlo. ⁶²

Zelo pestro in vsekakor zanimivo je bilo glasbeno življenje, kakor lahko to razberemo ob prebiranju časopisa Marburger Zeitung. Le-to se je odvijalo v nastopih vojaške godbe, pihalne godbe ptujskega vermanšafta, mestnega pihalnega orkestra, ptujskega godalnega kvarteta in zboru moškega pevskega društva (Männergesangverein). S svojimi glasbenimi nastopi pa so ptujsko publiko razveseljevali tudi učenci glasbene šole. ⁶³ Glasbene prireditve so potekale skozi vsa leta vojne. Vsako leto konec marca oziroma v začetku aprila so ob dnevu oboroženih sil »Tag der Wehrmacht« v okviru Vojne zimske pomoči priredili koncerte vojaških koračnic, ki so jih izvajali člani vojaške godbe

⁶⁰ Karl Jirak und Leo Wallner. Zwei Maller stelen in Marburg aus, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, štev. 289/290, 16. in 17. oktober 1943, str. 3.

⁶¹ Untersteirische Landschaft in der bildenden Kunst. Zur Kunstaussstellung in Cilli, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, štev. 352/353, 18. in 19. december 1943, str. 6.

⁶² Leopold Wallner Ausstellung, v: *Marburger Zeitung*, letnik 84, štev. 137, 16. maj 1944, stran 6.

⁶³ Jugend sang und musizierte. Beglückendes Schülerkonzert der Pettauer Musikschule, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, štev. 355, 21. december 1943, str. 3.

in godbe ptujskega vermanšafta.⁶⁴ Pevski zbor Moškega pevskega društva, ki je štel 28 članov in ga je vodil Albert Scharner, je sodeloval na številnih prireditvah, ki jih je organizirala ŠDZ v ptujskem okrožju. Junija 1941 so pevci skupaj s člani moških pevskih društev iz Maribora in Celja odpotovali v München, kjer so se predstavili s štajerskimi ljudskimi pesmimi na treh koncertih. Na tekmovanju pevskih zborov v okviru kulturnega tedna ŠDZ jeseni 1943 v Mariboru so Ptujčani skupaj z zborom rudarjev iz Trbovelj osvojili prvo mesto. Zelo odmevno je bilo srečanje pevskih zborov junija 1944 na Ptujju. V slavnostni dvorani okrožne hiše v minoritskem samostanu so poleg domačinov kot gostje nastopili pevski zbori krajevnih skupin ŠDZ Voličina, Podlehnik in Tomaž v Slovenskih goricah, za svoje zveste poslušalce pa so ptujski pevci v glasbenem paviljonu v mestnem parku v večernih urah priredili še samostojni koncert.⁶⁵ Od domačih glasbenikov se je ptujski publiki največkrat predstavil godalni kvartet, ki so ga sestavljali učitelji ptujske glasbene šole Erwin Lang, Franz Fuchs, Erich Brandl in Hans Wamlek, ki je kvartet tudi vodil. Po premestitvi Ericha Brandla v Gradec se je novembra 1942 kvartetu priključil učitelj Josef Riehs. Kot zadnja pa sta se jeseni 1944 po vpoklicu Langa in Riehsa v nemško vojsko pridružila kvartetu čelist Lüttke in violinist Kallister. Občasno je pri kvartetu nastopal s flavto tudi Herman Erjautz, vodja ptujske glasbene šole.⁶⁶ Med številnimi glasbenimi večeri, ki jih je pripravil godalni kvartet, je največji uspeh požel s koncertoma serenad na dvorišču minoritskega samostana 12. septembra 1942 ob dnevu ptujskega okrožja in 14. avgusta 1943 ob dnevu Krajevnih skupin ŠDZ Ptuj – levi in Ptuj – desni breg ter z večerom komorne glasbe 24. aprila 1944.⁶⁷ S svojimi nastopi je gostoval v delovnem taborišču v Veliki Nedelji ob obisku šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem dr. Sigfrida Uiberreitherja⁶⁸, na šolskem

⁶⁴ Soldatenkabarett spielte zugunsten des Kriegs-WHW in Pettau, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, šte. 88, 29. marec 1943, str. 6; Chronik der Stadt Pettau, 27. marec, 3. in 4. april 1943. »Tag der Wehrmacht« je v letu 1943/44 zamenjala običajna cestna zbirka pod geslom »Soldaten sammeln für das WHW-vojaki zbirajo za vojno zimsko pomoč«.

⁶⁵ AMNOM, fond: St. H. B. Kreisführung Pettau, šk. K 10/4, Kulturgemeinschaften des Kreises Pettau; Männergesangsverein, v: *Štajerski gospodar*, letnik I, šte. 7, 14. junij 1941, str. 4; Deutsches Lied im Unterland. Vom Pettauer Männergesangsverein und einem Sangertreffen in Pettau, v: *Marburger Zeitung*, letnik 84, šte. 179, 27. junij 1944, str. 6.

⁶⁶ AMNOM, fond: St. H. B., Kreisführung Pettau, šk. K 10/4, Koncertna lista; Aus der Pettauer Kreismusikschule, v: *Marburger Zeitung*, letnik 84, šte. 343, 8. december 1944, str. 4.

⁶⁷ AMNOM, fond: St. H. B. Kreisführung Pettau, šk. K 10/4, Koncertna lista; Kammermusikabend in Pettau, v: *Marburger Zeitung*, letnik 84, šte. 115, 24. april 1944, str. 6.

⁶⁸ Dr. Siegfried Uiberreither se je rodil leta 1908 v Salzburgu, v Gradcu je končal študij prava ter leta 1930 postal sekretar območne bolniške blagajne za južno in vzhodno Štajersko, čez tri leta pa organizacijski sekretar delovne skupnosti bolniške blagajne za Štajersko. Bil je član Štajerske domovinske brambe – Steirischer Heimatschutz, leta 1931 je pristopil

gradu Štajerske domovinske zveze v Vurberku ob obisku generala Dietla ter v Mariboru na prireditvi nemške mladine, posvečeni spodnještajerskim pisateljem in skladateljem v začetku junija 1943.⁶⁹ Poleg domačih glasbenikov pa so na Ptujju gostovali tudi drugi. Konec januarja 1942 se je ptujskemu občinstvu s koncertom baročne glasbe predstavil komorni sekstet berlinske državne opere. Sekstet, ki so ga sestavljali Erich Wolf in Karl Knaak (violina), Otto Petermann (viola), Karl Köhnke (violončelo), Hans Hartwig (kontrabas) in Hans Frenz (flavta), ob sodelovanju sopranistke Marthe Frenz, je predstavil dela J. S. Bacha, W. A. Mozarta, Haydna ter Luigia Boccherinisa.⁷⁰ V oktobru 1942 so v viteški dvorani ptujskega gradu priredili koncert mladega violinista Jaroslava Suchyja, člana dunajske filharmonije. Na klavirju ga je spremljala grofica Lily Herberstein. Ponovno je na ptujskem gradu gostoval aprila 1943.⁷¹ Novembra 1942 je bil koncert violinistke Elle Kastelitz, ki jo je na klavirju spremljal dr. Franz Mixa.⁷² Sredi aprila 1943 so Ptuj obiskali fantje in dekleta Mozartovega zbora iz Berlina. Ptujskemu občinstvu so pripravili nepozaben glasbeni večer, ptujska mladina pa je pevce obdarila s spomladanskim cvetjem.⁷³ Marca 1944 so v dvorani ptujske glasbene šole pripravili koncert, ki je bil posvečen skladatelju Hugu Wolfu. Solistka Maria Triebnig iz Berlina je ob spremljavi pianistke Lotte Wlach-Kloss iz Gradca predstavila ptujskemu občinstvu skladateljve samospeve.⁷⁴ Posebej slovesno pa je bilo na Ptujju praznovanje dneva nemške glasbe 31. marca 1943. Na predvečer dneva je imela

k oddelkom SA, kjer je leta 1937 prevzel njihovo izobraževanje. Nekaj časa je bil tudi policijski predsednik v Gradcu. Maja 1938 je postal pokrajinski vodja NSDAP in državni namestnik za Štajersko, med vojno 1941–1945 je bil šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem. Ob koncu vojne je pobegnil ter se v kraju Murau predal Angležem. Nekaj časa je bil v priporu v Nürnbergu in bil kot priča na nürnberskem procesu. Med pripravami za vrnitev v Jugoslavijo mu je uspelo pobegniti iz taborišča Dachau. Pod tujim imenom je živel v Nemčiji, kjer je umrl leta 1984; v: Irena Mavrič-Žižek, Nacistična okupacija Spodnje Štajerske (dalje navajam: Mavrič-Žižek, Nacistična okupacija Spodnje Štajerske), v: *Skozi čas, Zbornik Muzeja narodne osvoboditve Maribor za leto 2006*, ur. Marjan Matjašič, Muzej narodne osvoboditve Maribor 2006, str. 126.

⁶⁹ Musizierfreudige Untersteiermark. Besuch in einer der vielen Musikschulen des Unterlandes, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, šte. 72/73, 13. in 14. marec 1943, str. 6; Untersteirische Dichter und Komponisten, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, 4. junij 1943, str. 6.

⁷⁰ Musik um Friedrich den Grossen. Historisches Konzert des Kammersextets der Berliner Staatsoper in Pettau, v: *Marburger Zeitung*, letnik 82, šte. 30, 30. januar 1942, str. 4.

⁷¹ Violinkonzert Jaroslav Suchy in Pettau, v: *Marburger Zeitung*, letnik 82 šte. 303, 10. oktober 1942, str. 4; Musik auf Schloss Ober-Pettau. Jaroslav Suchy und Lily Gräfinn Herberstein, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, šte. 104, 14. april 1943, str. 6.

⁷² Violin-Abend, v: *Marburger Zeitung*, letnik 82, šte. 304/305, 31. oktobra in 1. novembra 1942, str. 12.

⁷³ Der Mozart Chor in Pettau, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, šte. 110, 20. april 1943, str. 4.

⁷⁴ *Marburger Zeitung*, letnik 84, šte. 70, 10. april 1944, str. 6.

pihalna godba ptujskega vermanšafta koncert pred magistratom. Naslednjega dne zgodaj zjutraj so na ves glas po ulicah zatrobile fanfare nemške mladine. Ob 9. uri je sledila glasbena prireditev v okrožni ptujski bolnišnici, kjer se je ptujski godalni kvartet predstavili z deli Haydna in Mozarta, kvartet moškega pevskega društva pa je zapel štajerske ljudske pesmi. Ob 10. uri so učenci ptujske glasbene šole pripravili svojim vrstnikom glasbeni nastop. Ob 11. uri je prof. Hans Wamlek dijakom ptujske gimnazije spregovoril o pomenu glasbenega dneva ter predstavil nemško klasično glasbo. Ob zaključku predavanja je ptujski godalni kvartet zaigral skladbo Franza Schuberta, učiteljici Trude Graf in Hela Martegani pa sta zaigrali na klavir suite Johanna Sebastijana Bacha. Sledil je koncert pihalne godbe ptujskega vermanšafta v Pirihovi tovarni ter v mestnem parku. Ob petih popoldan je bilo predavanje profesorja dr. Feliksa Oberborbecka o nalogah glasbe na Štajerskem. Dan, posvečen glasbi, se je končal s slavnostnim koncertom ptujskega mestnega orkestra v veliki dvorani nemškega društvenega doma. Pod vodstvom Hermana Erjautza, ravnatelja ptujske glasbene šole, so po uvodni uverturi k baletu »Don Juan« predstavili publiki dela skladateljev Franza Schuberta, Johanna Michaela Pfeifferja, Franza Fuchsa in G. F. Händla.⁷⁵

Slika 3: Nastop nemške mladine s fanfarami na Ptuju med okupacijo. Fototeka Zgodovinskega oddelka Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož.

⁷⁵ Chronik der Stadt Pettau; Pettau als Musikstadt. Ein Tag der Musik am 31. März; v *Marburger Zeitung*, letnik 83, šte. 89, 30. marec 1943, str. 5; Pettau im Zeichen der Musik, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, šte. 93/94, 3. in 4. april 1943, str. 6.

V letu 1943 in 1944 je v Ptujju gostoval tudi mariborski operni orkester. Ptujskemu občinstvu je pripravil 6 simfoničnih koncertov z deli Mozarta, Haydna, Bacha, Brahmsa, Straussa, Beethovna in Schuberta. Nepozabna koncerta za mladino in odraslo občinstvo pa je orkester mariborskega gledališča skupaj z orkestrom Štajerske domovinske zveze priredil 1. julija 1943 na dvorišču minoritskega samostana. Okrog 80 glasbenikov je pod dirigentsko palico Richarda Dietha in prof. Hermanna Frischa, ptujskemu občinstvu predstavilo Mozartovo simfonijo v A-duru števil. 29, Weberjevo uverturo k operi *Oberon*, Brands-Buysovo skladbo *sprehod op. 50* ter *Listov preludij – simfonično pesnitev*.⁷⁶

Kulturno življenje na Ptujju je okupator skušal popestriti tudi z različnimi kulturnimi prireditvami. Ob dnevu ptujskega okrožja 12. septembra 1942 so se v mestu skozi ves dan zvrstile številne prireditve: v muzeju je bil koncert vojaške godbe in godbe ptujskega vermanšafta, pevski zbor ptujskega moškega pevskega društva je pred mestnim gledališčem prepeval štajerske ljudske pesmi ter pesmi »*nove Nemčije*«, v gledališču so v kinematografu ob prostem vstopu predvajali tedenski pregled vojaških in političnih dogodkov ter kulturne filme, na dvorišču minoritskega samostana so prepevala dekleta iz delovnih taborišč Radkersburga, Weinburga in Ehrenhausna, v večernih urah pa je sledil slavnostni koncert ptujskega godalnega kvarteta. Sobotno praznovanje so zaključili z ljudskim zabavnim večerom v nemškem društvenem domu.⁷⁷ Na povabilo ptujskega okrožnega vodstva ŠDZ je v začetku oktobra 1942 znana nemška govornica Asta Südhaus predstavila ptujskemu občinstvu najlepše nemške balade, ki so jih napisali veliki nemški pesniki F. v. Schiller, J. W. Goethe, Adalbert v. Chamisso, Anetta v. Droste-Hüllshoff in E. Mörike.⁷⁸ V okviru kulturnega tedna ŠDZ je 25. in 26. septembra 1943 potekalo na dvorišču minoritskega samostana tekmovanje glasbenih skupin iz Spodnje Štajerske. V slavnostni dvorani minoritskega samostana so 26. septembra 1943 odprli razstavo o vaških knjigah. Razstavljenih je bilo 28 vaških knjig (*Dorfbuch*) iz vseh okrožjih Spodnje Štajerske.⁷⁹ Otvoritve sta se udeležila tudi šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem dr. Sigfried Uiber-

⁷⁶ Symphoniekonzert, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, števil. 182, 1. julij 1943, str. 5. Prof. Hermann Frisch je bil vodja glasbene šole v Mariboru, hkrati pa je bil tudi vodja delovnega področja za glasbo v okviru kulturnega urada v Zveznem vodstvu ŠDZ.

⁷⁷ Močna izpoved za Führerja in Reich, v: *Štajerski gospodar*, letnik II, števil. 38, 19. september 1942, str. 6 in 7.

⁷⁸ Pettau erlebt deutsche Balladen, v: *Marburger Zeitung*, letnik 82, števil. 280, 7. oktober 1942, str. 3.

⁷⁹ Chronik der Stadt Pettau, 25 in 26. september 1943; Das Untersteirische Dorfbuch-Zeuignis für kommende Zeiten, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, števil. 275/276, 2. in 3. oktober 1943, str. 3.

reither in zvezni vodja ŠDZ Franz Steindl⁸⁰. V začetku junija 1944 je na Ptuju potekalo tekmovanje kulturnih skupin nemške mladine iz Spodnje Štajerske. Fantje in dekleta, bilo jih je 1600, so se pomerili v petju, plesu, v igri z lutkami in pravljicnih igrah ter v igranju inštrumentov.⁸¹

Slika 4: Razstava vaških knjig v refektoriju minoritskega samostana na Ptuju septembra 1943. Fototeka Zgodovinskega oddelka Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož.

Predavanja s področja glasbe, zgodovine in nemške književnosti je prirejala ljudska univerza pod okriljem Urada za ljudsko prosveto ŠDZ v ptujskem okrožju.⁸² Do konca vojne se je v zimskih in spomladanskih mesecih zvrstilo

⁸⁰ Franz Steindl, učitelj telovadbe se je rodil leta 1911 v Eisenerzu. Leta 1935 je postal štabni vodja SA-brigade 9, leta 1937 pa organizacijski vodja NSDAP v pokrajinskem vodstvu za Štajersko. leta 1940 se je boril na Norveškem, v letih 1941–1945 pa je postal Zvezni vodja štajerske domovinske zveze. Padel je kot poveljnik enot Volkssturma v bojih pri Rechnitzu na Gradiščanskem konec marca 1945; v: Mavrič, *Nacistična okupacija Spodnje Štajerske*, str. 140.

⁸¹ *Kultureller Wettbewerb der Deutschen Jugend. Drei festliche und arbeitsreiche Tage in Pettau*, v: *Marburger Zeitung*, letnik 84, 12. junij 1944, str. 6.

⁸² *Wissen ist Macht. Gründung der Pettauer Volksbildungsstätte*, v: *Marburger Zeitung*, letnik 82, šte. 304/305, 31. oktober in 1. november 1942, str. 5; *Eröffnung der Pettauer Volkbildungsstätte*, v: *Marburger Zeitung*, letnik 82, šte. 313, 9. november 1942, str. 6; Ljudska univerza na Ptuju je bila ustanovljena 5. novembra 1942, med vojno jo je vodil domačin, trgovec Rudolf Kraker. Podobno kot ljudske univerze v Mariboru, Celju in Trbovljah je imela nalogo, da s predavanji in s koncerti izobražuje spodnještajersko prebivalstvo ter da jim posreduje nemško kulturo.

več predavanj. Med njimi omenimo le nekatere. Novembra 1942 je o glasbeni zgodovini Štajerske spregovoril prof. Hans Wamlek. Ob predavanju so člani ptujskega godalnega kvarteta poslušalcem predstavil sonato pozabljenega štajerskega baročnega skladatelja Johanna Josefa Fuxa ter stavek iz skladbe za godalni kvartet v C-duru Franza Fuchsa, prireditve pa so zaključili s skladbo variacije na temo Johanna Sebastjana Bacha.⁸³ Konec marca 1943 so v slavnostni dvorani okrožne hiše v minoritskem samostanu pripravili spominski večer, posvečen skladatelju Hugu Wolfu. Glasbeni pedagog in velik raziskovalec skladateljevega življenja prof. Hans Wamlek je v strnjenih besedah orisal njegovo življenje in ustvarjalno delo. Večer so zaključili s samospevi skladatelja, ki sta jih izvajala sopranistka Heidi Hinkler in baritonist dr. Herbert Kiegerl, na klavirju pa jih je spremljala Maria Sanzin.⁸⁴ Aprila in oktobra 1943 je prof. Balduin Saria predaval o zgodovini Ptujja, oktobra 1944 pa je predstavil zgodbe starih ptujskih meščanskih hiš.⁸⁵ Konec maja 1943 je prof. Hans Wamlek predstavil življenje in delo velikega štajerskega pisatelja Petra Roseggerja, ptujski godalni kvartet je ob tem igral dela spodnještajerskega komponista Heinza Podpeschnigga, mešani pevski zbor in kvartet moškega pevskega društva pa zapel nekaj štajerskih ljudskih pesmi. S to prireditvijo se je tudi ptujsko mesto vključilo v praznovanje ob 100-letnici pisateljevega rojstva, ki je potekalo po vsej Spodnji Štajerski. Po prireditvi je vodja ptujske ljudske univerze Rudolf Kraker⁸⁶ za časopis *Marburger Zeitung* zapisal, da je bil »tudi ta večer nov dokaz za globoka domovinska čustva, ki jih čuti spodnještajerc enako kot vsak drug pripadnik Štajerske do velikih mož ...«⁸⁷ V oktobru 1943 je prof. Hans Wamlek najprej pripravil predavanje o pozabljenem spodnještajerskem pisatelju Karlu Rotterju, učiteljica Hela Martegani pa je ob tem prebrala nekaj odlomkov iz njegovih del.⁸⁸ Novembra 1943 je prof. Schneefuss spregovoril o prvi in drugi svetovni vojni, januarja 1944 je dr. Felix Göhlert za ptujsko publiko pripravil niz predavanj o nemški domovini, marca 1944 pa je prof.

⁸³ Prav tam.

⁸⁴ Chronik der Stadt Pettau, 29. marec 1943; Hugo Wolf Abend in Pettau, v: *Marburger Zeitung*, letnik 83, številka 91, str. 4; Heidi Hinkler je zapela štiri pesmi »Im Frühling«, »Das verlassene Mägdelein«, »Nimmersatte Liebe«, »Er ist's«, dr. Herbert Kiegerl pa »Du bist Orplid« ter »Heimweh«.

⁸⁵ Chronik der Stadt Pettau, 7. april in 25. oktobra 1943; in *Marburger Zeitung*, letnik 84, številka 295/296, 21. in 22. oktober 1944, str. 6.

⁸⁶ Rudolf Kraker, trgovec, rojen 20. aprila 1902 na Ptujju, član KB, član Zveze nemških visokošolcev ter član Športnega kluba Ptuj. Med okupacijo je bil v Vodstvenem uradu II ŠDZ zadolžen za tisk; v: Mavrič-Žižek, Ptujsko okrožje, str. 36.

⁸⁷ Pettau ehrt Peter Rosseger, v. *Marburger Zeitung*, letnik 83, številka 153, 2. junij 1943, str. 3.

⁸⁸ Karl Rotter ein vergessener untersteirischer Dichter. Ein Vortrag zur Eröffnung des neu-ese Arbeitsplan des Volkbildungstätte Pettau; *Marburger Zeitung*, letnik 83, številka 281, 8. oktober 1943, str. 6.

Herbert Bilek v treh zaporednih predavanjih predstavil najpomembnejša dela nemških pisateljev.⁸⁹ Uspešno delovno leto 1943/1944 pa je ljudska univerza zaključila konec maja 1944 z glasbenim večerom, posvečenim skladateljema Haydnu in Mozartu.⁹⁰

V letu 1945 je zaradi vojnih dogodkov in nevarnosti bombnih napadov organiziranje kulturnih prireditev prenehalo, s tem pa je usahnilo tudi kulturno življenje. Vsa leta okupacije so na prireditvah povečevali dela nemških pesnikov, pisateljev in skladateljev, s čimer so hoteli poudariti pomembnost nemškega naroda v civilizirani Evropi. Z razgibanim kulturnim življenjem so poskušali prekriti ostre raznarodovalne ukrepe in nasilje nad slovenskim prebivalstvom.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor, fond: St. H. B. Kreisführung Pettau, šk. K 10/4.

Zgodovinski arhiv Ptuj, fond: Mestna občina Ptuj, šk. 1.

Zgodovinski oddelek Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož, fasc. Chronik der Stadt Pettau (inv. šte. 1786).

Časniki

Marburger Zeitung 1941, 1942, 1943, 1944

Štajerski gospodar, letnik I, leto 1941

Literatura

Emil Cesar, *Slovenska kultura v obdobju okupacije in narodnoosvobodilnega boja od aprila 1941 do 8. septembra 1943*, Ljubljana: Enotnost 1996.

Marjeta Ciglencečki, Ptujška leta Franceta Miheliča 1936–1941, v: *Zbornik ob 125-letnici Ptujške gimnazije*, ur. Vlado Horvat, Gimnazija Ptuj 1994, str. 163–184.

Enciklopedija Slovenije, 1. knjiga, A/Ca, Mladinska knjiga, Ljubljana 1987.

Enciklopedija Slovenije, 4. knjiga, Hac/Kare, Mladinska knjiga, Ljubljana 1990.

Enciklopedija Slovenije, 7. knjiga, Marin/Nor, Mladinska knjiga, Ljubljana 1993.

⁸⁹ Chronik der Stadt Pettau, 18. november 1943; Pettaus Kulturarbeit »Ewige Werte in der deutschen Dichtung«, v: *Marburger Zeitung*, letnik 84, šte. 33, 2. februar 1944, str. 5.

⁹⁰ Haydn-Mozart Abend in Pettau, v: *Marburger Zeitung*, letnik 84, šte. 151, 30. maj 1944, str. 6.

- Enciklopedija Slovenije*, 13. knjiga, Š/T, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999.
- Enciklopedija Slovenije*, 15. knjiga, Wi/Ž, Mladinska knjiga, Ljubljana 2001.
- Jože Gregorc, Kulturno življenje tik pred II. svetovno vojno in prva leta po njej v Ptuj, v: 5. *Ptujski zbornik*, ur. Vlado Horvat, Ptuj 1985, str. 159–173.
- Nada Jurkovič, Glasbeno življenje na Ptuj, *Kronika Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, letnik 40, šte. 3, leto 1992, str. 189–191.
- Irena Mavrič, *Ptujsko gledališče 1786–1958*, Razstavni katalog, Pokrajinski muzej Ptuj, 1988.
- Irena Mavrič-Žižek, Druga svetovna vojna na Ptujskem; v: *Slovenstvo na Ptujskem v 20. stoletju*, ur. Ljubica Šuligoj, Ptuj: Območno združenje borcev in udeležencev NOB 2005, str. 48–76.
- Irena Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje 1941–1945*, magistrska naloga, Filozofska fakulteta Ljubljana, 2007.
- Irena Mavrič-Žižek, Nacistična okupacija Spodnje Štajerske, v: *Skozi čas. Zbornik Muzeja narodne osvoboditve Maribor za leto 2006*, ur. Marjan Matjašič, Muzej narodne osvoboditve Maribor 2006, str. 123–154.
- Rudolf Pertassek, *Pettau Die älteste steirische Stadt*, Edition Strahalm, Graz/Wien, 1992.
- Krimhild Stöver, *Jan Oeltjen 1880–1968. Ein Malerleben zwischen Oldenburg und Slowenien*, Verlag H. M. Hauschild GmbH Bremen, 1992.
- Ivan Sedej, *Ptujski slikarji XX. stoletja*, Kulturna skupnost občine Ptuj, 1987.
- Ljubica Šuligoj, Med svetovnjima vojnama (Gimnazija v narodnoobrambnem boju), v: *Zbornik ob 125-letnici Ptujske gimnazije*, ur. Vlado Horvat, Gimnazija Ptuj, 1994, str. 48–69.
- Marjan Žnidarič, *Do pekla in nazaj, nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945*, Muzej narodne osvoboditve Maribor, 1997.

THE CULTURAL LIFE IN PTUJ DURING THE OCCUPATION

Summary

Ptuj, the oldest of the Slovene cities, has always been an important domain of cultural and art life. Rich cultural life that was organised in the museum, theatre, the cultural society *Glasbena matica* and in the music school as well as in *Narodni dom*, was in spring 1941 interrupted by the Nazi occupation. The Slovene literature and poems had to vanish, and the Slovene cultural-historical artefacts had to be removed. In the first war year, the Germans removed only the mighty pillar with Saint Mary's statue on Minoritski trg. They destroyed the Public library of the National Reading Society, the Provost Library, the library of the Saints Cyril and Methodius Society as well as the library of the Educational Society. The reading needs of the people of Ptuj were taken care by establishment of the German municipal library (Gemeindebücherei) in the town hall in 194. In August 1943, they opened a new public library (Städtische Bücherei) in the old army barracks. Ferk's city museum was during the occupation arranged as a patriotic museum. It exhibited the historical development of the city on Drava from prehistory to the occupation, specially

stressing the “*the fight of the people of Ptuj for Germanness and freedom between 1918 and 1941*”. The Germans closed the Ptuj theatre, and the theatre building was renovated on the initiative of the Ptuj painter, Leopold Wallner. The renovated theatre was reopened on 17th November 1942. The German city theatre from Maribor was the visiting theatre in Ptuj in the seasons 1942/43 and 1943/44. The drama ensemble prepared 14 performances, and the opera ensemble staged Verdi’s *Il trovatore* and Mozart’s *The Marriage of Figaro*. The local amateur theatre group also prepared theatre performances. From January 1943 a puppet theatre “*Kasperl theatre*” was also active. The art creativity was during the war monitored by Leopold Wallner and Jan and Elza Oeltjen. They exhibited their paintings at group exhibitions, which were organised by the Maribor subsidiary of the Društvo Štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti (Society of the Styria Artists and Art Lovers). The music life was also very vivid and interesting; shows of the military band, of the Ptuj *Heimatbund* (Home Federation) brass band, of the city orchestra, of the Ptuj string quartet, and of the chorus of the Men’s Singing Society were organised. The Ptuj audience was also fond of performance delivered by the music school students. The Germans tried to diversify the cultural life in Ptuj with different events within the cultural week of the Styria *Heimatbund* (Home Federation). On the behalf of the Urad za ljudsko prosveto (Office for Public Education), the *Ljudska univerza* (Public evening school for adults) organised lectures on music, history, German literature, which were organised in the winter and spring months. In 1945, the cultural events were due to the war incidents and possible bombing not organised anymore and therefore the cultural life vanished.

DAS KULTURELLE LEBEN IN PTUJ/PETTAU WÄHREND DER OKKUPATION

Zusammenfassung

Ptuj/Pettau, die älteste slowenische Stadt, wurde Jahrhunderte lang ein wichtiges Betätigungsfeld des kulturellen und künstlerischen Lebens. Das reiche kulturelle Leben, das im Museum, Theater, im Verein Glasbena Matica und in der Musikschule sowie im Volksheim (Narodni dom) organisiert wurde, wurde im Frühling 1941 wegen nazistischer Okkupation unterbrochen. Die slowenische Literatur sowie die slowenischen Lieder mussten abklingeln, alle slowenischen kultur-historischen Artefakte mussten beseitigt werden. Im ersten Kriegsjahr entfernten die Deutschen in Ptuj/Pettau nur den mächtigen Dankpfeiler mit der Statue der Heiligen Maria am Minoriten-Platz (Minoritski trg). Sie vernichteten die Volksbibliothek der Nationalen Lesegesellschaft, die Probst-Bibliothek, die Bibliothek der Kyrill-Method-Gesellschaft und die Bibliothek des Bildungsvereins. Um die Lesebedürfnisse der Ptuj/Pettau Bewohner kümmerten sich die Deutschen zuerst mit der neuen Gemeindebücherei, die sie 1941 im Rathaus (heute Magistrat) eröffneten. Im August 1943 errichteten sie in der alten Kaserne die neue Städtische Bücherei. Ferks Stadtmuseum wurde während der Okkupation in ein Heimatmuseum umgewandelt. Es zeigte vor allem die geschichtliche Entwicklung der Stadt von der Urgeschichte bis zur Okkupation mit einer besonderen Betonung auf dem „*Kampf der Ptujaner/Pettauer zwischen 1918 in 1941 um das Deutschtum und um die Freiheit*“. Das Ptuj/Pettau Theater wurde von den Deutschen geschlossen, aber auf die Initiative des Ptuj/Pettau Malers Leopold Wallner wurde das Theatergebäude renoviert. Das renovierte Theater wurde am 17. November 1942 feierlich eröffnet. In den Saisons 1942/43 und 1943/44 gastierte in Ptuj/Pettau das Deutsche Stadttheater aus Maribor/Marburg. Das Drama-Ensemble führte 14 Vorstellungen auf, das Opera-Ensemble spielte Verdis *Der Troubadour* und Mozarts *Die Hochzeit des Figaro*. Die Vorstellungen wurden aber auch von der lokalen Amateurtheatergruppe vorbereitet. Ab

Januar 1943 war in Ptuj/Pettau auch ein Kasperl-Theater tätig. Als Maler wurden während des Krieges Leopold Wallner sowie Jan und Elza Oeltjen tätig. Sie stellten ihre Werke in Gruppenausstellungen, die die Mariborer/Marburger Zweigstelle des Vereins Steirischer Künstler und Kunstliebhaber (Društvo Štajerskih umetnikov in ljubiteljev umetnosti) organisierte. Sehr vielfältig und interessant war auch das Musikangebot. Es wurden Auftritte der Militärkapelle, der Blasskapelle des Ptuj/Petta Heimatbundes, des Stadtorchesters, des Ptuj/Pettau Streichquartett und des Männerchors des Männer Singvereins organisiert. Auch die Schüler der Musikschule begeisterten das Publikum mit ihren Auftritten. Das kulturelle Leben in Ptuj/Pettau versuchten die Besatzungsmächte auch mit zahlreichen kulturellen Veranstaltungen im Rahmen der Kulturwoche des Steirischen Heimatbund zu bereichern. Die Vorlesungen zur Musik, Geschichte und deutscher Literatur wurden in den Winter- und Frühlingmonaten von den Abendschulen für Erwachsene unter der Obhut des Amtes für Volkserziehung organisiert. Im Jahr 1945 endeten wegen der Kriegseignisse und möglichen Bombenanschlägen die kulturellen Ereignisse und mit ihnen auch das kulturelle Leben.

Okupatorjevo šolstvo v ptujskem okrožju 1941–1945

Irena Mavrič-Žižek*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94:37(497.4Ptuj)"1941/1945"

Irena Mavrič-Žižek: Okupatorjevo šolstvo v ptujskem okrožju 1941–1945. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 4, str. 63–84

Avtorica v svojem prispevku obravnava okupatorjevo šolstvo v ptujskem okupacijskem okrožju, ki je imelo vodilno vlogo v procesu ponemčevanja slovenskega prebivalstva. Posebej obravnava okupatorjevo šolsko mrežo, učni kader, usodo slovenskih učiteljev, obisk in vsebino pouka v okupatorjevih šolah.

Ključne besede: okupacija, ptujsko okupacijsko okrožje, Štajerska domovinska zveza, otroški vrtci, žetveni vrtci, šole, šolski urad, pooblaščenec za šolstvo, gimnazija, pletarska šola

1.01 Original Scientific Article
UDC 94:37(497.4Ptuj)"1941/1945"

Irena Mavrič-Žižek: The Educational System of the Occupying Forces in the Ptuj District in the period between 1941 and 1945. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 4, pp. 63–84

The author discusses the educational system of the occupying forces in the Ptuj occupation district that played the leading role in the process of Germanisation of the Slovene nation. The school network and the teaching staff of the occupying forces are thoroughly described, as are the faiths of the Slovene teachers, the pupils' attendance and syllabus contents.

Key words: occupation, Ptuj occupation district, "Steirischer Heimatbund", kindergarten, "harvest kindergartens", schools, school office, educational representative, gymnasium, wickerwork school

* dr. Irena Mavrič-Žižek, muzejska svetovalka, Muzej narodne osvoboditve Maribor, Ulica heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor, Slovenija

Osrednjo vlogo v procesu ponemčevanja slovenskega prebivalstva v zasedenih pokrajinah med vojno je nemški okupator zaupal šolstvu. Otroški vrtci in šole so postale »osnovne postojanke za prevzgojo slovenskih otrok in mladine v nacističnem duhu« ter »poroki za uresničitev jezikovnega načrta«. Franz Steindl¹, zvezni vodja Štajerske domovinske zveze (ŠDZ), je zanje v začetku leta 1942 dejal, da so bile to »trdnjave nacionalnopolitičnega hotenja«. Namestnik šefa civilne uprave, vladni svetnik dr. Otto Müller Hacias pa je v članku »Zwei Jahre deutsche Verwaltung«, objavljen v Marburger Zeitung 12. aprila 1943, zanje zapisal, »da se z njimi prične in konča proces regermanizacije – jezikovne osvojitve Spodnje Štajerske«.² »Šolstvu je veljala tudi posebna skrb šefa civilne uprave«, kakor je to še posebej poudaril Michael Strobl, vodja šolskega urada pri Zveznem vodstvu Štajerske domovinske zveze (ŠDZ) v knjigi »Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark« oktobra 1941, ko je omenil Hitlerjevo naročilo šefu civilne uprave na Spodnjem Štajerskem dr. Siegfriedu Uiberreitherju³, da mora »nemštvu znova vrnjeno Spodnjo Štajersko napraviti tako nemško, kot je ostala Štajerska«.⁴ Nacistična okupacija slovenske Štajerske leta 1941 je pomenila prelomnico v zgodovini slovenskega šolstva. V šolskih učilnicah je za štiri leta utihnila slovenska beseda, slovenska mladina pa je bila podvržena grobem ponemčevanju. To naj bi se začelo že v otroških vrtcih in

¹ Franz Steindl, učitelj telovadbe, rodil se je 5. marca 1911 v Eisenerzu. Leta 1935 je postal štabni vodja SA-Brigade 9, leta 1937 pa je prevzel naloge organizacijskega vodje NSDAP v pokrajinskem vodstvu za Štajersko. Leta 1940 se je boril na Norveškem, med okupacijo Spodnje Štajerske je postal zvezni vodja Štajerske domovinske zveze. Jeseni 1944 je bil imenovan za poveljnika enot Volkssturma ter je padel konec marca 1945 v obrambnih bojih pri Rechnitzu na Gradiščanskem; v: Irena Mavrič-Žižek, Nacistična okupacija Spodnje Štajerske (dalje navajam Mavrič-Žižek, Nacistična okupacija Spodnje Štajerske), v: *Skozi čas, Zbornik Muzeja narodne osvoboditve Maribor za leto 2006*, ur. Marjan Matjašič, Muzej narodne osvoboditve Maribor 2006, str. 140.

² Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945* (dalje navajam Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika), Maribor 1968, str. 791.

³ Dr. Siegfried Uiberreither, pravnik, rojen leta 1908 v Salzburgu. Med študijem prava v Gradcu, je leta 1930 postal sekretar območne bolniške blagajne za južno in vzhodno Štajersko. Tri leta kasneje pa je bil imenovan za organizacijskega sekretarja delovne skupnosti bolniške blagajne za Štajersko. Bil je pripadnik Štajerske domovinske brambe – Steirische Heimatschutz, leta 1931 pa se je priključil oddelkom SA, v katerih je leta 1937 prevzel njihovo izobraževanje. Maja 1938 je postal pokrajinski vodja NSDAP in državni namestnik za Štajersko. V letih 1941–1945 je opravljal naloge šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem. Ob koncu vojne je pobegnil v Gradec ter se v kraju Murau predal Angležem. Bil je priča na nürnberškem procesu. Med pripravami za vrnitev v Jugoslavijo mu je uspelo pobegniti iz Dachaua. Pod tujim imenom je živel v Nemčiji do svoje smrti leta 1984; v: Mavrič-Žižek, Nacistična okupacija na Spodnjem Štajerskem, str. 126.

⁴ Marjan Žnidarič, *Okupatorjevo šolstvo na slovenskem Štajerskem 1941–1945* (dalje navajam: Žnidarič, Okupatorjevo šolstvo na slovenskem Štajerskem), v: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 76 – Nova vrsta 41, števil. 3–4, Maribor 2005, str. 444.

v šolah ter se nadaljevalo v jezikovnih tečajih za odrasle v krajevnih skupinah ŠDZ, v šturmihih vermanšafta ter v enotah nemške mladine (Deutsche Jugend).

Pred vojno v ptujskem okraju ni bilo otroških vrtcev. To je potrdil tudi Fritz Bauer⁵ ob prevzemu okrožnega vodstva ŠDZ na Ptujju 18. septembra 1941.⁶ Do konca leta 1941 so nemške okupacijske oblasti v ptujskem okupacijskem okrožju⁷ ustanovile 12 otroških vrtcev. Fritz Bauer je v dopisu, ki ga je 18. decembra 1941 poslal zveznemu vodji ŠDZ Franzu Steindlu, med drugim zapisal, da mu je uspelo v zelo kratkem času urediti otroške vrtce v Leskovcu v Halozah, v Makolah, v Tomažu pri Ormožu, v Cirkulanah, Vitomarcih, na Ptujski gori, v Malni, v Cirkovcah, Marjeti na Dravskem polju, v Vidmu, na Hajdini, zadnjega, dvanajstega, pa so svečano odprli 15. decembra v Lenartu. Nadalje je poročal, da bodo do 15. februarja 1942 uredili še 7 vrtcev: v Žetalah, v Zavrcu, Gorišnici, v Lovrencu na Dravskem polju, v Vintarovcih, v Ormožu in na Ptujju, tako da bo imelo okrožje spomladi 19 vrtcev. V dopisu mu je tudi sporočil, da so v Miklavžu, v Središču, v Svetinjah ter v Cerkvjenjaku našli primerne prostore za vrtce in da bodo z gradbenimi deli začeli spomladi, primerne prostore pa še iščejo pri Sv. Trojici, v Voličini, Majšperku, Zlatoličju, Markovcih in v Veliki Nedelji. Otroška vrtca se ne bosta uredila v krajevnih skupinah ŠDZ Podlehnik in Vurberk, saj zaradi razseljenosti prebivalstva po gorica ne morejo zajeti potrebnega števila otrok. Svoj dopis je zaključil, da so ženski uradi v vseh krajevnih skupinah ŠDZ, kjer še ni otroških vrtcev, že organizirali otroške igralne skupine, v katerih so zajeli otroke v starosti od 2 do 6 let. Do konca leta 1941 je bilo tako v igralnih skupinah v ptujskem okrožju zajetih okoli 1200 otrok.⁸ Število otroških igralnih skupin se je v naslednjih

⁵ Fritz Bauer, rojen leta 1911 v Gradcu, član NSDAP. V začetku okupacije je bil najprej politični komisar okraja Ptuj – podeželje, od 1. julija 1941 pa politični komisar celotnega ptujskega okupacijskega okrožja. Februarja 1942 je postal deželni svetnik (Landrat) ptujskega okrožja. V septembru 1941 je v ptujskem okrožju prevzel tudi okrožno vodstvo ŠDZ. Po odhodu okrožnega vodje ŠDZ za ljutomerski okraj, ing. Romana Nemca v nemško vojsko septembra 1944 je prevzel še vodenje ŠDZ za ljutomerski okraj; v: Mavrič-Žižek, *Nacistična okupacija Spodnje Štajerske*, str. 129.

⁶ Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor (dalje navajam: AMNOM), fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 10/7, Dopis: An alle Ortsgruppenführer!, Pettau, 22. september 1941.

⁷ Ptujsko okupacijsko okrožje je poleg mestne občine Ptuj in okraja Ptuj – okolica zajelo še občine Lenart v Slovenskih goricah, Cerkvjenjak, Jurovski Dol, Benedikt, Sv. Trojico, Voličino iz okraja Maribor – levi breg, občino Rače in Makole iz okraja Maribor – desni breg ter občini Žetale in Stoperce iz okraja Šmarje pri Jelšah. Obsegalo je 1110 km², junija 1941 je imelo 41 občin, oktobra istega leta pa so v njih prebivali 107.104 prebivalci; v: Mavrič-Žižek, *Nacistična okupacija Spodnje Štajerske*, str. 129.

⁸ AMNOM, fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 10/1, Dopis, 18. december 1941 in šk. K 12/2, mapa: Führungsamt I, Dopis: 12 neue Dauerkindergärten im Kreis Pettau; Otroški vrtec se je moral ustanoviti v vsaki krajevni skupini ŠDZ, kjer je bilo v razdalji pol ure hoda 30 primernih otrok.

letih okupacije še povečalo. V letu 1943 je bilo v okrožju že 39 igralnih skupin. Med vojno so nacisti v ptujskem okrožju ustanovili 36 stalnih otroških vrtcev, ki so lahko sprejeli okoli 1000 otrok, poleg teh pa so v času velikih kmečkih del ustanovili tudi tako imenovane »žetvene vrtce«. V letu 1943 je bilo ustanovljenih 13 »žetvenih vrtcev, v katerih je bilo dnevno okoli 1300 otrok kmetov in viničarjev. Za otroke v vrtcih je leta 1944 skrbelo 46 otroških vrtnaric.⁹ Obisk otrok pa je v letu 1944 začel upadati; konec oktobra 1944 je vrtce obiskovalo le še 400 otrok. Zaradi premajhnega števila otrok so morale v jeseni 1944 okupacijske oblasti zapreti otroške vrtce v Žetalah, Ivanjkovcih in Sv. Trojici, v prostore otroškega vrtca v Veliki Nedelji so naselili delavce, zaposlene pri utrjevalnih delih, prostore otroškega vrtca v Cirkulanah pa so spremenili v ambulanto.¹⁰

V ptujskem okraju so šole prenehale s poukom 2. aprila 1941. Jugoslovanski minister za prosveto Miša Trifunovič je v strogo zaupni brzojavki z dne 31. marca 1941 odredil, da se zaradi vojne nevarnosti do nadaljnjega takoj ukine pouk v vseh javnih in zasebnih šolah. Banska uprava v Ljubljani pa je 9. aprila odredila, da se učencem na šolah zaradi izrednih razmer izdajo na osnovi letnih ocen spričevala, datirana s 1. aprilom 1941, ter da odpadejo maturitetni izpiti.¹¹ Takoj po prihodu v ptujski okraj je okupator ukinil vse osnovne, srednje in strokovne šole, učitelje in profesorje pa odpustil iz službe. Šole, izključno kot nemške ustanove, je odprl šele po prihodu zadostnega števila učiteljev iz Avstrije. Med vojno je bilo okupatorjevo šolstvo urejeno v okviru štirih osnovnih načel, ki jih je sprejelo Zvezno vodstvo ŠDZ spomladi leta 1941. V deželi se ustanovijo samo nemške šole, pouk bo samo v nemškem jeziku, ne bo dvojezičnega pouka, ne manjšinskih šol, delo šole in delo organizacije Nemške mladine bo povezano, šola pa postane središče celotnega ponemčevalnega procesa.¹² Skupaj s štabi okrajnih političnih komisarjev so na slovensko Štajersko aprila 1941 prišli tudi pooblaščenca, ki so bili odgovorni za šolstvo na območju posameznega okraja. Pooblaščenec za šolstvo pri okrajnem političnem komisarju

⁹ AMNOM, fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 11/6, Kindergarten, Pettau, 30. 10. 1944 in Dopis, 8. avgust 1944; šk. K 10/8, 5. Dauerkindergärten in den letzten 4 Wochen neueröffnet, Pettau, 2. 10. 1943.

¹⁰ AMNOM, fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 11/6, Kindergarten, Pettau, 30. 10. 1944; Irena Mavrič-Žižek, Cirkulane v času nacistične okupacije in osvobodilnega boja (dalje navajam: Mavrič-Žižek, Cirkulane v času nacistične okupacije); v: *Cirkulane Svet Belanov*, ur. Cirkulane 2005, str. 166.

¹¹ Marjan Žnidarič, Okupatorjevo šolstvo na slovenskem Štajerskem, str. 444.

¹² Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark, (dalje navajam: Der Aufbau des Schulwesens), Graz 1941, str. 7.

za Ptuj – mesto je bil učitelj Kurt Lechner,¹³ pri političnem komisarju za okraj Ptuj – podeželje pa učitelj Erich Brandl.¹⁴ Glavna naloga obeh pooblaščenecv pri političnih komisarjih je bila pripraviti vse potrebno za začetek pouka, razen tega pa so poskrbeli tudi za zavarovanje šolskega inventarja, za prihod in nastavev prvih nemških učiteljev na šole.¹⁵ Po združitvi obeh okrajev v ptujsko okupacijsko okrožje 1. julija 1941 je postal pooblaščenec za šolstvo Erich Brandl. To funkcijo je opravljal vse do 15. novembra 1942, ko je bil premeščen v Gradec, kjer je postal šolski svetnik za okrožje Gradec – podeželje. Za kratek čas je naloge pooblaščenca za šolstvo prevzel Kurt Lechner, po njegovem vpoklicu v nemško vojsko, konec februarja 1943, je bil za pooblaščenca imenovan učitelj Helmut Kersch,¹⁶ od julija 1943 pa Karl Rothbart,¹⁷ ravnatelj meščanske šole v Ptujju.¹⁸ Vodja okrožnega šolskega urada je bil do konca februarja 1943 Kurt Lechner, za njim je urad prevzel Helmut Kersch. Njegov namestnik je bil Alfred Khiel,¹⁹ ki je bil v uradu zadolžen za nadzor nad šolami. Po odhodu Helmuta Kerscha v nemško vojsko je julija 1943 prevzel tudi vodenje urada.²⁰ Naloge urada je Alfred Khiel opravljal do februarja 1945, nato je urad do

¹³ Kurt Lechner, učitelj, rojen 11. septembra 1908 v Radkersburgu. Bil je član NSDAP. Do februarja 1943 je v ptujskem okrožju vodil tudi urad za mladino (Amt Jugendführung); v: Irena Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje 1941–1945* (dalje navajam: Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje*), magistrska naloga, Filozofska fakulteta v Ljubljani 2007, str. 38.

¹⁴ Erich Brandl, učitelj, rojen 3. decembra 1905, član NSDAP, od leta 1938 vodja celice NSDAP v krajevni skupini St. Ulrich, 15. novembra 1942 je bil imenovan za šolskega svetnika okrožja Graz – Land; v: Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje*, str. 38.

¹⁵ *Der Aufbau des Schulwesens*, str. 7; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 790 in 791.

¹⁶ Helmut Kersch, strokovni učitelj, rojen 14. junija 1904 v Mariboru, od leta 1943 član NSDAP; v: Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje*, str. 37.

¹⁷ Karl Rothbart, učitelj za ljudske in meščanske šole, rojen 31. julija 1900 v kraju Pacher, Kreis Weiz. Od leta 1933 član NSDAP v krajevni skupini Murau, od leta 1938 pa je bil vodja celice NSDAP v kraju St. Ulrich, kjer je poučeval na ljudski šoli. Med okupacijo je bil direktor meščanske šole za dekleta v Ptujju, poleg tega pa je na ptujski gimnaziji poučeval še tehnični pouk-izdelovanje letalskih modelov; v: Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje*, str. 37; Irena Mavrič, *Ptujska gimnazija med okupacijo* (dalje navajam: *Ptujska gimnazija med okupacijo*); v: *Zbornik ob 125-letnici ptujske gimnazije*, ur. Vlado Horvat, Gimnazija Ptuj 1994, str. 101.

¹⁸ Arhiv zgodovinskega oddelka Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož (dalje navajam: AZG PMPO), fasc: Landrat, mapa: Amtliche Nachrichten, šte. 27, 3. december 1942; AMNOM, Befehlsblatt, März 1943, Folge 3, str. 3; Befehlsblatt, Juni 1943, Folge 6, str. 136; Befehlsblatt, Juli 1943, Folge 7, str. 165.

¹⁹ Alfred Khiel, nadučitelj, rojen 26. junija 1905 v kraju Turnau in Böhmen. Pred okupacijo je živel v kraju Lieboch pri Gradcu. Med okupacijo je poučeval na ljudski šoli v Majšperku, kjer je v omenjeni krajevni skupini ŠDZ vodil tudi mladinski urad; v: AMNOM, fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 10/15, mapa: Ortsgruppe Monsberg, Fragebogen Alfred Khiel.

²⁰ AMNOM, Befehlsblatt, Juli 1943, Folge 7, str. 165.

konca vojne vodil Wilhelm Riedl.²¹ V okrožnem šolskem uradu so bili še: Hans Moser,²² ki se je ukvarjal s pripravo in izpeljavo tečajev za učiteljske pripravnike; Helena Landstätter,²³ strokovna sodelavka, zadolžena za gospodinjski pouk in ročno delo na šolah; Peter Copony,²⁴ ki je vodil protokol, hkrati pa je bil odgovoren za pripravljane mesečnih poročil o delu urada ter za pisanje in izdajo uradnega šolskega glasila »Amtliche Nachrichten der Schulbeauftragten des Landkreises Pettau«, ter Beno Brumen, ki je bil poleg vodenja arhiva šolske pisarne zadolžen še za nabavo šolskih učbenikov in učil.²⁵

Šolski urad je med vojno za učitelje ptujskega okrožja organiziral izobraževalne taborne. V letu 1944 so v času med 7. do 14. julijem potekali tabori v Sv. Trojici, v Podlehniku in v Podgorcih. V Sv. Trojici se je tabora udeležilo 20 učiteljic, vodila pa sta ga učitelj Hans Moser ter okrožna voditeljica za šport Herta Kwett.²⁶ Udeleženske so se na taboru seznanile z razvojem športa, s športno opremo in orodjem ter z ureditvijo športnih igrišč. Na taboru v Podlehniku, ki ga je vodil direktor meščanske šole Karl Rothbart, so udeleženci spregovorili o vprašanih židovstva, rasnih vprašanih ter o državi Nemčije v vojni. Na taboru v Podgorcih, vodil ga je učitelj Alfred Khiel, so udeleženci spoznavali spodnještajersko deželo. O geološki preteklosti pokrajine in o zgodovinskih najdbah je udeležencem spregovoril študijski svetnik, profesor na ptujski gimnaziji dr. Feliks Göhlert,²⁷ opravili pa so tudi izlete na Borl, v Ormož in Tomaž.²⁸

²¹ AMNOM, Befehlsblatt, Januar/Februar 1945, Folge 1–2, str. 8 in 9.

²² Hans Moser, nadučitelj, rojen 30. novembra 1891 v kraju Bad Aussee, član NSDAP. Pred okupacijo je živel v kraju Öblarn. Med okupacijo je poučeval na ljudski dekliški šoli v Ptuj; v: Mavrič-Žižek, Ptujsko okrožje, str. 37.

²³ Helena Landstätter, strokovna učiteljica, pred okupacijo je živela v kraju Kapfenberg. Med vojno je poučevala na dekliški meščanski šoli v Ptuj; v: Der Aufbau des Schulwesens, str. 109.

²⁴ Peter Copony, nadučitelj, pred okupacijo je živel v kraju Ligist, med okupacijo je poučeval na deški mestni šoli v Ptuj, konec septembra 1943 je bil vpoklican v nemško vojsko; v: Der Aufbau des Schulwesens, str. 107; AZG PMPO, fasc. Landrat, Amtliche Nachrichten št. 15, 4. oktober 1943, str. 1.

²⁵ AZG PMPO, fasc. Landrat, mapa: Amtliche Nachrichten, št. 4, 11. marec 1943.

²⁶ Herta Kwett, učiteljica, pred okupacijo je živela v Gradcu. Med okupacijo je poučevala na ljudski šoli na Hajdini. Septembra 1944 je zapustila šolo; v: Der Aufbau des Schulwesens, str. 109; AZG PMPO, fasc. Landrat, Amtliche Nachrichten, šte. 2, 27. september 1944, str. 4.

²⁷ dr. Feliks Göhlert, profesor biologije, geografije in matematike, rojen 2. avgusta 1904 v Feldsbergu. Pred okupacijo je poučeval na Staatliche Oberschule für Jungen Wien XXVI, med okupacijo pa na ptujski gimnaziji. Poleg poučevanja je bil zadolžen za vodenje mestnega muzeja na Ptuj, bil pa je tudi sodelavec v uradu za kulturo v okrožnem vodstvu; v: Irena Mavrič, Ptujška gimnazija med vojno, str. 101.

²⁸ AMNOM, fond: st. HB. Kreisführung Pettau, šk: K 10/2, mapa: Führungsamt I; AZG PMPO, fasc. Landrat, mapa: Amtliche Nachrichten, št. 9, 17. junij 1944.

1/41.

Amtliche Nachrichten

der Schulbeauftragten des Landkreises Pettau

Folge 1/41	12. Sept. 1941.
------------	-----------------

Inhalt:

1. Herausgabe der "Amtlichen Nachrichten"
2. Sprechstunden der Kreis schulbeauftragten
3. Schüler - und Klassenzahlen, Meldung
4. Stundenpläne, Stundentafel
5. Erfassung der Anfänger
6. Amtsschriften
7. Schulleistertagung
8. Schülerhefte und - Federn
9. Lesehefte
10. Klassenführerlager der Deutschen Jugend
11. Dienstwohnungen der Erzieher
12. Sprachkurse
13. Dienststempel
14. Privatpost in der Schulkanzlei
15. Räumung der Dienstwohnungen
16. Fibel, Blanke, Pettau
17. Bezug des ID .

Termine:

Punkt 3 bis 20.9.1941.
 Punkt 4 bis 20.9.1941.
 Punkt 15 bis 20.9.1941.

1. Herausgabe der "Amtlichen Nachrichten":
 An Stelle der bisherigen Rundschreiben usw. erscheinen künftig die "Amtlichen Nachrichten" /AN/, die bei Bedarf erscheinen werden. Die AN sind sofort nach Erhalt in das Briefbuch einzutragen, der Vordruck an der rechten oberen Ecke ist auszufüllen. Die Kenntnisnahme ist von allen Erziehern der Schule unterschriftlich, unter Beifügung des Datums, zu bestätigen. Die Ablage erfolgt in einem eigenen Ordner.

2. Sprechstunden der Kreis schulbeauftragten:
 Schulbeauftragter Pettau-rechts: Montag von 9 bis 12 und von 15 bis 18 Uhr.
 Schulbeauftragter Pettau-links : Dienstag von 8 bis 12 und von 15 bis 18 Uhr.
 Zu allen anderen Zeiten ist es unwahrscheinlich, den Schulbeauftragten anzutreffen, es kann dies aber in besonders dringenden Fällen versucht werden.

Engelangt am: 15/9, 1941
 Zahl: 1.
 Zur Kenntnis gesommen:
 Kommandant, 15/9, 41
 Spitz, 15.7.41.
 Zank. 15.9.41.
 Hlbing 16/9 41

Slika 1: Glasilo šolskega pooblaščenca v ptujskem okupacijskem okrožju.
 Arhiv zgodovinskega oddelka Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož.

Okupatorjev učni kader je prišel na slovensko Štajersko v treh skupinah. V prvi, ki je štela 15 moških, so bili pooblaščenca za šolstvo v štabih političnih komisarijev. V drugi skupini je bilo 150 štajerskih učiteljev, ki so bili porazdeljeni po posameznih krajevnih skupinah z nalogo, da organizirajo nemško šolstvo, učitelji tretje skupine pa so začeli prihajati na šole v začetku maja 1941.²⁹ Prvi

²⁹ Žnidarič, *Okupatorjevo šolstvo na slovenskem Štajerskem*, str. 447. Okrajni pooblaščenca za šolstvo so na slovensko Štajersko prispeli 14. in 15. aprila 1941, potem ko so opravili poseben enotedenski tečaj v Wetzelsdorfu pri Gradcu, kjer so jih pripravili za posebne naloge v šolstvu, ki so bile pred njimi. Prvi transport druge skupine učiteljev je prispel 23. aprila 1941, po opravljenem tridnevem tečaju v betnavskem gradu in v Svecini so bili 26. aprila predstavljeni Hitlerju ob njegovem obisku v Mariboru. Drugi transport druge skupine učiteljev je na slovensko Štajersko prispel 25. aprila. Na nekajdnevem pripravljalnem tečaju v betnavskem gradu pa so bili pred nastopom učiteljske službe na slovenskem Štajerskem tudi učitelji tretjega transporta.

nemški učitelji, Karl Rothbart, Franz Kleindienst in Josef Rametzhofer, vsi iz Deutschlandsberga, so prispeli v Ptuj že 26. aprila 1941. Čeprav je nemška šolska mreža zaživela šele z novim šolskim letom, septembra 1941, se je nemški pouk na šolah v Ptujju začel že 29. aprila, na podeželskih šolah pa v maju 1941.³⁰ Kakšna je bila šola v prvih mesecih okupacije, nam v svojih spominih opisuje Branko Voljč: »Kmalu po veliki noči je nova oblast na novo uredila šolanje. Vse nenemške šoloobvezne otroke v Ptujju so razdelili v dve skupini: mlajšo, do deset let, in starejšo nad 10 do 15 let /.../ ne glede na to v kakšno šolo in v kateri razred si hodil. Naš razred je imel pouk v Mladiki, v lepem vremenu pa v paviljonu v mestnem parku. Ko se je otoplilo, so nas prestavili na stadion v Ljudskem vrtu. Urnik je bil sestavljen iz treniranja nacističnega pozdrava, iz kričanja Sieg-Heil, iz učenja na pamet različnih zgodbic iz predmetnika za vrtec (n. pr. štetje v pesmici), osnovni predmet pa je bilo petje koračnic in korakanje. Pri tem so bili učitelji izredno temeljiti. Še danes /.../ se spominjam pesmi Die blauen Dragoner ... ter pesmi, ki se je začinjala z besedami Die fahnen hoch ... Med tem, ko so slovenske otroke trenirali na tak način so imeli nemški otroci normalno šolanje z normalnim predmetnikom«. Midva z bratom sva imela takega 'pouka' kmalu dovolj ...«. ³¹

Po podatkih publikacije Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark, ki so jo nacisti izdali jeseni 1941, so v ptujskem okupacijskem okrožju, ki je bilo razdeljeno na dva šolska okoliša: Ptuj – levi breg in Ptuj – desni breg, med okupacijo ustanovili 51 osnovnih in 3 meščanske šole, ki so imele 385 oddelkov, v katerih je poučevalo 153 učnih moči.³² Velika večina okupatorjevega učnega kadra je prišla iz Avstrije – največ iz Štajerske, skoraj vsi učitelji pa so bili tudi člani NSDAP.³³

³⁰ Zgodovinski arhiv Ptuj, fond: Deška meščanska šola v Ptujju, šk. 2, Kronika 4-razredne deške meščanske in od leta 1928 mešane meščanske šole v Ptujju, str. 178.

³¹ Branko Voljč, Spomini slovenskega izgnanca na leto 1941, *Tednik*, letnik 49, št. 32, 8. avgust 1996, str. 18.

³² Der Aufbau des Schulwesens, str. 86, 92, 93 in 107–110. V šolskem okolišu Ptuj-levi breg, ki je imel dve meščanski šoli (v Lenartu ter Ormožu) in 25 ljudskih šol z 204 oddelki, je zajel ljudske šole v krajih: Svetinje, Benedikt, Malna, Sv. Trojica, Dornava, Ormož, Velika Nedelja, Juršincih, Trnovska vas, Miklavž v Slovenskih goricah, Lenart v Slovenskih goricah, Gorišnica, Markovci, Središče ob Dravi, Polenšak, Voličina, Tomaž v Slovenskih goricah, Podgorci, Destrnik, Vitomarci, Vintarovci in Vurberk. Šolski okoliš Ptuj-desni breg, ki je imel meščansko šolo v Ptujju in 26 ljudskih šol s 181 oddelki, pa je zajel ljudske šole v krajih: Lovrenc na Dravskem polju, Cirkulane, Ptujjska gora, Starše na Dravskem polju, Leskovec v Halozah, sv. Duh v Halozah, Rače, Zavrč, Makole, Naraplje, Hajdina, Podova, Žetale, Sela v Halozah, Cirkovce, Stoperce, Videm pri Ptujju ter Ptuj, kamor so spadale mestna deška in dekliška šola ter deška in dekliška okoliška šola.

³³ Žnidarič, Okupatorjevo šolstvo na slovenskem Štajerskem, str. 447.

Število nemških učiteljev in učiteljic se je iz dneva v dan spreminjalo. Ob koncu leta 1941 je 18.631 učencev v šolah ptujskega okrožja poučevalo že 213 učiteljev; med njimi je bilo 16 pogodbenih učiteljev, 21 laičnih učiteljev in 36 mladih učiteljev – pripravnikov (Junglehrer). Po statističnih izračunih šolskega urada je v ptujskem okrožju v jeseni 1941 poučeval en učitelj 87,4 učenca; za normalno izpeljavo pouka pa bi po načrtih potrebovali najmanj 372 učiteljev.³⁴

Šolsko leto je bilo razdeljeno na tromesečja s krajšimi počitnicami ob božiču in veliki noči ter je približno ustrezalo današnjemu šolskemu koledarju. Predmeti v učnem načrtu za ljudske šole so bili v glavnem enaki starojugoslovanskim, razlika je bila v tem, da v predmetniku ni bilo pouka slovenščine, ki jo je zamenjala nemščina kot učni jezik, odpadel pa je tudi pouk verouka, lepopisa in higijene. Največ ur v predmetniku je bilo namenjenih pouku nemščine; v prvem in drugem razredu se je poučevala 14 ur na teden, od tretjega do osmega pa 12 ur. Telesni vzgoji so pri fantih v prvem in drugem razredu namenili 3 ure, nato pa do osmega razreda 4 ure, pri dekletih pa v prvem in drugem razredu najprej 2 uri, nato pa do osmega razreda 3 ure. Pouku glasbe so v vseh razredih tako pri fantih kakor pri dekletih namenili tedensko 2 uri. Zgodovina se je poučevala od 5. do 8. razreda tedensko 2 uri, prav toliko ur pa so namenili tudi pouku zemljepisa. Matematika se je poučevala od 1. do 8. razreda po 4 ure tedensko tako pri fantih kot pri dekletih. Pouku biologije so namenili tedensko 2 uri pri fantih od 3. do 8. razreda, pri dekletih pa od 4. razreda naprej. Domovinsko vzgojo so poučevali samo v 4. razredu po 2 uri. V šolskem letu 1943/44 so za dekleta v sedmem in osmem razredu uvedli 2 uri gospodinjstva in 2 uri ročnega dela na teden. Risanje se je poučevalo v vseh razredih: pri dekletih v prvem, tretjem in šestem po eno uro, v drugem in četrtem po 3 ure, v sedmem in osmem razredu pa po 2 uri. Pri fantih sta bili pouku risanja od drugega do osmega razreda namenjeni tedensko 2 uri.³⁵ Kljub temu »uradnemu predmetniku« za ljudske šole pa je bila vsebina pouka prilagojena nacistični vzgoji in ponemčevanju. Največ časa so pri pouku namenili poznavanju zgodovine nacističnega gibanja, življenjepisu Adolfa Hitlerja, vojaškim borilnim veščinam, petju nacističnih pesmi ter učenju nemščine. Šolska mladina v ptujskem okrožju (z redkimi izjemami na Ptujju, kjer gre za otroke ptujskih Nemcev) ni bila vešča nemškega jezika. To je ugotovil ob svojem prihodu na ljudsko šolo v Leskovcu v Halozah tudi nadučitelj Sieg-

³⁴ AMNOM, fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 11/6, Schüler und Lehrer in der Untersteiermark, Marburg im Jänner 1942.

³⁵ Arhiv Slovenskega šolskega muzeja (dalje navajam: ASSM), fasc. Učni načrti osnovnih šol do leta 1941, AZG PMPO, fasc. Landrat, mapa: Amtliche Nachrichten št. 1, 12. september 1941.

fried Weber iz Gradca. S poukom je začel 15. maja 1941, v šolsko kroniko pa je zapisal, »da od 416 otrok niti eden ni znal nemščine«. ³⁶ Poleg učenja nemščine, vojaškega korakanja ter prepevanja nacističnih pesmi so morali učenci pri pouku spremljati nemške zmage na bojiščih, v šolske zvezke pa so morali po nareku učiteljev iz časopisov pisati tudi tako imenovana »tedenska poročila«, ki so se jih morali učiti na pamet. Pri pouku nemščine so poleg čitanke Deutsche Lesebuch für Volksschulen uporabljali še ilustrirano začetnico Fibel für die deutsche Jugend, začetnico Lesefibel Kinderwelt in Arbeitsbuch für Unterricht der deutschen Sprache. Jezikovnemu pouku so služile tudi brošura Walterja Webra Deutsch rasch und richtig ter nemški vadnici Deutsches Sprach in Sie alle bauten Deutschland. Pri geografiji so uporabljali učbenik Deutscher Schulatlas, pri računstvu pa Rechenbuch für Volksschulen. Poleg rednih učbenikov so otrokom na šoli delili in brali ilustrirani list Unser Heer (Naša vojska), ki je prikazovala nacistične zmage. Nemški učitelji na Ptujju pa so pripravili tudi čitanko Lesebogen, ki so jo uporabljali tako pri pouku kot v tečajih nemščine. ³⁷ Slovenska beseda je bila v šoli strogo prepovedana. Helmut Brantner, ³⁸ upravitelj vurberške šole, je ob vsaki priložnosti pri otrocih »psoval in sramotil slovenski jezik, ga imenoval jezik hlapcev in skušal deco prepričati, da niso Slovenci, temveč Štajerci in da so njihovi starši in prastari starši nemškega pokolenja«. Jezika nevedna deca je bila pri pouku dnevno ozmerjana z vzdevki »ein schmutziges serbisches Kind, vindišer Hund, Trotl, Bandit ...«. ³⁹ Vzporedno z osnovnimi šolami so Nemci v ptujskem okrožju ustanovili še tri meščanske šole (Hauptschulen) na Ptujju, v Lenartu in Ormožu, z namenom, da bi nudile sposobnim učencem višjo izobrazbo, s katero bi se lahko vpisali na učiteljske ter v razne poklicne in strokovne šole. ⁴⁰

Usoda slovenskih osnovnošolskih učiteljev je bila od vsega začetka jasna. Po seznamih, ki so jih pripravili ptujski Nemci, je okupator že 8. aprila 1941 aretiral 36 Slovencev, med katerimi je bilo tudi pet učiteljev ter nekdanji

³⁶ Irena Mavrič-Žižek, Občina Videm pri Ptujju v času nacistične okupacije in narodno-osvobodilnega boja 1941–1945; v: *Občina Videm zbornik*, ur. Tatjana Mohorko, Videm pri Ptujju 2011, str. 135.

³⁷ Marjan Žnidarič, Okupatorjevo šolstvo na slovenskem Štajerskem, str. 449; AMNOM, Untersteirischer Heimatdienst, Folge 134, 5. Dezember 1941, Der Pettauener Lesebogen für die ganze Untersteiermark, str. 3.

³⁸ Helmut Brantner, učitelj, pred okupacijo je živel v kraju Eggersdorf. Med okupacijo je počeval na ljudski šoli v Vurberku. Konec marca 1943 je bil vpoklican v nemško vojsko; v: Der Aufbau des Schulwesens, str. 107; AZG PMPO, fasc. Landrat, Amtliche Nachrichten, št. 5, 12. april 1943.

³⁹ ASŠM, Dokumentacijska zbirka, Državna ljudska šola v Vurberku.

⁴⁰ Der Aufbau des Schulwesens, str. 21 in 92.

gimnazijski ravnatelj dr. Maks Kovačič.⁴¹ O aretacijah je poročal tudi Slovenski poročevalec; v prvi številki pod naslovom »*Divjanje narodno-socialističnih okupatorjev*« je zapisal: »*Ptuj. Divjanje hitlerjevcev in nemški okupatorjev se je začelo že prvi dan. Aretirali so uglednejše Slovence: učitelje, duhovnike, profesorje /.../ itd. Aretirane Slovence so na najnesramnejši način sramotili ...*«. ⁴² Naduto obnašanje ptujskih Nemcev in novih oblastnikov v mestu ob Dravi nam opiše tudi Anton Ingolič,⁴³ profesor na ptujski gimnaziji, v črtici z naslovom Tisto noč. Zapisal je: »...*Položaj v mestecu pod mogočnim gradom se je /.../ slabšal iz dneva v dan: najprej so zaprli najvidnejše funkcionarje, potem /.../ učiteljstvo, med katerimi je bila tudi moja žena, nato pa je vsak dan zmanjkalo koga ...*«. ⁴⁴ Odpuščene učitelje, ki so še ostali na svojih domovih, so 5. maja 1941 poklicali na tako imenovani tritedenski tečaj prešolanja »*Umschulungskurs*«. Omenjenega dne so se morali ob devetih dopoldne zglasiti na okrajnem glavarstvu na Ptuj. S seboj so morali prinesiti hrano za tri dni, perilo za tri tedne, odejo, kuhinjsko posodo, jedilni pribor, brisačo, pribor za higieno, krtačko za čevlje in 600 dinarjev. Po opravljenem vpisu so bili odpeljani v Kapucinski samostan, kjer so jih stražili ptujski kulturbundovci, člani ilegalnega SA Sturma Leo Behrbalk, Herbert Blanke, Franc Celotti, Georg Pichler, Albin Ribisl, Otmar Scheichenbauer, dr. Hans Schneditz, dr. Franz Schosteritsch, Adolf Schelinschegg in Hans Slawitsch.⁴⁵ Člani izpostave Varnostne policije in varnostne službe na Ptuj so preverjali in ocenjevali slehernega učitelja. Na popisne pole, ki so jih morali učitelji predložiti, so za večino zapisali, »*da so čisti Slovenci, da so člani sokola, da so Nemcem sovražni, zato njihova prevzgoja ne pride v poštev, prav tako tudi ne kakšna koli zaposlitev v drugem poklicu*« ter »*da bodo izseljeni*«. Na prevzgojni tečaj sta bili vpoklicani tudi Ema Potrč in Ana Ivančič, učiteljici na sedemrazredni ljudski šoli v Destrniku. Za učiteljico Emo Potrč, aktivno članico študijskega odseka Uči-

⁴¹ Ljubica Šuligoj, Pot učiteljskega društva za ptujski okraj od njegovih začetkov do nemške okupacije leta 1941; v: *Šolska kronika*, letnik 10, šte. 2, Ljubljana 2001, str. 264.

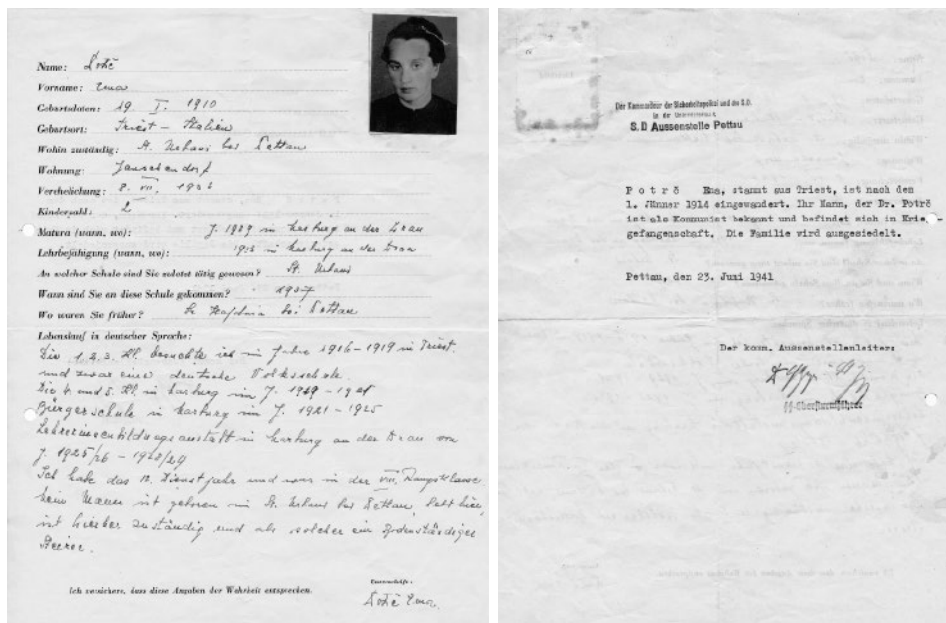
⁴² Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje*, str. 109.

⁴³ Anton Ingolič, slovenski pisatelj, profesor in urednik, rojen 5. januarja 1907 v obrtniško-kmečki družini na Spodnji Polskavi pri Slovenski Bistrici. Kot profesor slovenščine se je leta 1932 zaposlil na ptujski gimnaziji. Ob okupaciji je bil z družino izgnan v Srbijo. Po vojni je najprej poučeval na ptujski gimnaziji, nato v letih 1946–1955 v Mariboru in od 1955 v Ljubljani. Kot gimnazijski profesor se je upokojil leta 1965. Leta 1976 je postal najprej dopisni, od leta 1981 pa redni član SAZU. S prozo se je začel ukvarjati že v dijaških letih. Za svoje literarno delo je dvakrat prejel Prešernovo nagrado (1949 in 1978) ter nagrado Avnoja leta 1983. Umrli je v Ljubljani 11. marca 1992, pokopan pa je na Zgornji Polskavi; v: *Enciklopedija Slovenije*, knjiga 4, Hac/Kare, Ljubljana 1990, str. 151.

⁴⁴ Anton Ingolič, Tisto noč; v: *Ptujski zbornik II*, Ptuj 1962, str. 383.

⁴⁵ AZG PMPO, fasc. Izseljenci, Vlado Klemenčič, Izseljevanje Slovencev (dalje navajam: Klemenčič, Izseljevanje); Mira Grašič, *Okupatorjevo nasilje*, (dalje navajam: Grašič, *Okupatorjevo nasilje*) v: *Skozi viharje v lepšo prihodnost*, ur. Ljubica Šuligoj, Ptuj 1981, str. 169.

teljski pokret pri ptujskem učiteljskem društvu je izpostava Varnostne policije in varnostne službe zapisala »da je Tržačanka, ki se je preselila na Štajersko po 1. januarju 1914, da je njen mož dr. Potrč znan komunist, ki se nahaja v ječi, in da bo družina izseljena«, za Ano Ivančič pa, »da je čista Slovenka – čičin ter da prešolanje pri njej ne pride v poštev«. ⁴⁶ Po tednu dni bivanja v kapucinskem samostanu so bili učitelji in učiteljice – bilo jih je okoli 130, premeščeni na grad Borl, kjer se je njihova prevzgoja po nekaj dneh spremenila v navadno jetništvo, kasneje pa so bili izseljeni. ⁴⁷

Slika 2: Vprašalna pola učiteljice Eme Potrč. Arhiv zgodovinskega oddelka Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož.

Po statistiki, ki jo je s pomočjo ohranjenega nemškega seznama izseljenih oseb iz Spodnje Štajerske (Verzeichnis der aus der Untersteiermark ausgesiedelten Personen) sestavil Vlado Klemenčič, predvojni učitelj na ljudski šoli v Veliki Nedelji, so nemške okupacijske oblasti leta 1941 iz nekdanjega

⁴⁶ AZG PMPO, fasc. Landrat, Vprašalne pole slovenskih učiteljev od A – Ž v ptujskem okraju.

⁴⁷ Mavrič-Žižek, Cirkulane v času nacistične okupacije in osvobodilnega boja, str. 168. Nemški okupator je konec aprila 1941 na gradu Borl ustanovil prehodno zbirno taborišče za Slovence, ki so bili določeni za izselitev iz Spodnje Štajerske. Imenovali so ga Geheime staatspolizei Anhaltelager Schloss Ankenstein ali tudi Lager Nord (Tajna državna policija, prehodno taborišče grad Borl ali Taborišče Sever). Sredi maja 1941 so grad Borl spremenili v zapor za politične jetnike, ki je bil ukinjen 12. marca 1943.

ptujskega okraja izselile 68 učiteljev in 3 profesorje, kar je predstavljalo 6,10 % vseh izseljenih.⁴⁸ Žal ne razpolagamo s podatki o številu učiteljev, ki so se pred okupatorjem umaknili iz ptujskega okrožja. Prav tako nam tudi znano, koliko učiteljev je med okupacijo ostalo v učiteljski službi in koliko učiteljev je sodelovalo z okupatorjem. Med učitelji, ki so uspešno opravili »izpit iz nemščine«, t. i. »Wiedereinsetzung« ter ostali v učiteljski službi sta bili tudi Ela Žitnik, učiteljica na šestrazredni osnovni šoli v Cirkovcah, in Avgusta Kirbiš, učiteljica na sedemrazredni ljudski šoli v Desterniku. Ela Žitnik se je ob prihodu okupatorja izdajala za »folksdojčerko« ter je med vojno poučevala na šolah v Avstriji.⁴⁹ Avgusta Kirbiš je najprej poučevala na domači šoli, od leta 1943 do konca marca 1945 pa je bila zaposlena na ljudski šoli Gamlizt (Gomilica) pri Wildonu.⁵⁰

Podobno kot osnovne je okupator v ptujskem okrožju takoj ukinil tudi vse srednje in strokovne šole ter državno realno gimnazijo kraljeviča Andreja na Ptuju. Ukinitvev slovenskih šol je najbolj prizadela gimnazijce – osmošolce, ki so bili tik pred maturo. Kmalu po zasedbi Ptuja se je precej dijakov in dijakinj zateklo v Ljubljano, kjer so nadaljevali šolanje na slovenski gimnaziji ali univerzi. Delo na ptujski gimnaziji se je ponovno nadaljevalo 5. maja 1941, ko so profesorji Anton Ingolič, Raimund Burg, Fran Alič, Franc Habe, Franc Jakhl, Arnold Paulinič in Josip Zega, ki so še ostali na Ptuju, začeli z urejanjem učil in šolskih zbirk, ki so bile v prvih dneh vojne precej poškodovane. Kako so potekali ti dnevi na šoli, nam v svojih spominih opisuje pisatelj Anton Ingolič, ko pravi: »/.../ Štajercem, ki smo še ostali, je bilo naročeno, naj prihajamo vsako dopoldne v gimnazijo in v zbornici počakamo na sporočilo našega ravnatelja, ki je moral vsako jutro k nemškemu pooblaščenju za prosveto po direktive za tisti dan. Zvedel seveda ni nič novega, kajti Nemci so bili neprekosljivi mojstri v zavajanju podrejenih ljudi. Neki dan pa je ravnatelj meni, ki sem bil varuh podporne knjižnice, predal ukaz, da poberem knjige, ki jih imajo dijaki izposojene. To je bilo najtežje, na srečo pa zadnje delo, ki sem ga dobil med svojim devetletnim službovanjem na ptujski gimnaziji. Olajšali so mi ga dijaki, ki so se slabo odzvali pozivu, kolikor so ga opazili na gimnazijskih vratih, saj pouka od zadnjih še svobodnih dni ni bilo. Popolnoma mi je odleglo, ko sem po nekaj dnevih našel gimnazijska vrta zaklenjena, pri enem od kolegov pa izvedel, da smo profesorji odpuščeni /.../«. ⁵¹

⁴⁸ AZG PMPO, Klemenčič, Izselsjevanje; Grašič, Okupatorjevo nasilje, str. 203. Iz ptujskega okraja je bilo po ohranjenem seznamu izseljenih 1164 oseb.

⁴⁹ Irena Mavrič-Žižek, Občina Kidričevo med okupacijo 1941–1945; v *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 75, Nova vrsta 40, šte. 1, Maribor 2004, str. 137 in 138.

⁵⁰ Irena Mavrič-Žižek, Občina Destrnik med nacistično okupacijo 1941–1945; v *Destrnik čas ljudje dogodki*, ur. Tjaša Mrgole Jukič, Destrnik 2006, str. 143.

⁵¹ Irena Mavrič, Ptujška gimnazija, str. 90.

V zadnjem predvojnem letu se je na ptujski gimnaziji šolalo 499 dijakov, od tega 324 fantov in 175 deklet. Nekaj gimnazijcev nemške narodnosti (na šoli jih je bilo 19 ali 3,8 %) je šolsko leto 1940/41 zaključilo na Kernstock Oberschule v Mariboru – bivša klasična gimnazija, ki je nadaljevala s poukom sredi junija 1941. Med poletjem je okupator za slovenske dijake, ki so ostali na Ptuj, organiziral tečaje nemškega jezika kot uvod v novo nemško šolo.⁵² Usoda 21 gimnazijskih profesorjev (19 moških in 2 ženski) je bila podobna usodi, ki so jo doživeli učitelji na osnovnih šolah. Večini profesorjev, ki niso bili rojeni na Štajerskem, se je uspelo pravočasno umakniti v Ljubljansko pokrajino, dva profesorja, Jože Kos in Franc Stiplovšek, sta se kot rezervna oficirja jugoslovanske vojske znašla v nemškem vojnem ujetništvu, Anton Ingolič, Janko Liška in Josip Zega so vsa štiri leta vojne preživeli v izgnanstvu, prof. Ferda Šentjurca so zaradi sodelovanja z OF aretirali ter ga preselili v Nemčijo. Profesorja Ivan Burger in Janko Jarc sta bila v italijanski internaciji; ob kapitulaciji Italije jeseni 1943 pa se je Jarc priključil partizanom; poleg njega so v partizane stopili še dr. Stanko Cajnkar, Jože Kos, Jože Krall in France Mihelič. Štirje profesorji, ravnatelj gimnazije Fran Alič, Arnold Paulinič, Franc Jakhl in Raimund Burg, so med okupacijo ostali v učiteljski službi ter poučevali na avstrijskih šolah. Usoda preostalih 7 profesorjev med okupacijo ni znana.⁵³ Med okupacijo so Nemci gimnazijo poimenovali po srednjeveškem pesniku Wolfram von Eschenbach Schule, Oberschule für Jungen.⁵⁴

Po predmetniku, ki ga je imela šola, je bila realka z dvema tujima jezikoma, francoščino in angleščino, poleg le-teh pa so na šoli poučevali še latinščino. Predmeti v učnem načrtu so bili v glavnem enaki starojugoslovanskim, razlika je bila v tem, da v predmetniku ni bilo več pouka slovenščine, srbohrvaščine, verouka, higijene, filozofije, na novo pa je bil uveden pouk izdelovanja letalskih modelov (Flugmodellbau) za fante 2. in 3. razreda. V šolskem letu 1942/43 se mu je pridružil še pouk ročnega dela za dekleta 2. in 3. letnika. Največ ur v predmetniku je bilo namenjenih pouku nemščine, veliko pozornost pa so namenili tudi pouku zgodovine. Poučevala se je od prvega do osmega razreda, glavne učne teme v vseh razredih pa so bile življenjepis Adolfa Hitlerja, stranka NSDAP, nemške zmage. To je razvidno tudi iz ohranjenega učnega načrta pouka zgodovine za dijake 3. in 4. razreda v šolskem letu 1941/42, ki je zajel snov iz obdobja 1914–1941. Učna snov je bila po mesecih obravnavana tako: v novembru so najprej spregovorili o političnem položaju pred prvo

⁵² Prav tam, str. 91.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Prav tam. Pesnik – vitez, ki je živel med leti 1170 in 1220, je avtor najpomembnejšega nemškega srednjeveškega epa o Parsifalu. Pesnitev, ki je nastala med leti 1200–1210 v času pesnikovega bivanja na dvoru nemškega kneza Hermana von Thüringena, omenja tudi kraje iz širše ptujske okolice – Hajdino, Rogatec in Boč.

svetovno vojno, o izbruhu vojne, sledili pa so: nemški načrti vojnega pohoda, bitka na Marni, obrambna zmaga pri Tannenbergu z uveljavitvijo Hinderburga, vojna strelskih jarkov, Soška fronta, pomorska bitka pri Skagerraku in nemške podmornice. Decembra so obravnavali razvoj nemškega letalstva, rdečo revolucijo, zlom Nemčije in njeno pot v Versailles ter ustanovitev Društva narodov. Po božičnih počitnicah so v januarju spregovorili o nemški novembrski republiki, o Nemčiji kot sužnji sveta – črncu v Porurju, o Adolfu Hitlerju in njegovem življenju ter o ustanovitvi stranke NSDAP. Februarja in marca so se po učnem načrtu dotaknili problema židovstva v nemški zgodovini, programa nacistične stranke in Hitlerjevega prevzema oblasti, spregovorili so o tako imenovanem »Führerprinzipu« ter o Hitlerjevih možeh: Göringu, Goebelsu, Brauchitschu ...; v aprilu so se dotaknili izstopa Nemčije iz Društva narodov leta 1933, uvedbe splošne vojaške obveze, priključitve Avstrije, zasedbe Sudetov, nastanka osi med Italijo in Nemčijo, spregovorili so tudi o formacijah nacistične stranke SA, SS, NSKK itd. V zadnjih dveh mesecih pouka, v maju in juniju, so obravnavali nemški osvobodilni boj: pohod na Poljsko, izkrcanje v Norveški, bitka na zahodu, premirje v Compiègne, boji Italije v Afriki in v Sredozemlju, vojna na Balkanu, boji na vzhodu ter nova Evropa pod nemškim vodstvom.⁵⁵ Šolo, ki je bila organizirana kot »Heimschule«, kar je pomenilo, da sta šola in dijaški dom tvorila celoto, je med okupacijo vodil študijski svetnik dr. Ferdinand Schaidler iz Gradca.⁵⁶

Med okupacijo je bilo na šolo vpisanih 416 dijakov; od teh 240 fantov in 176 deklet. Največ dijakov (222 ali 53, 4 %) je bilo domačinov, 194 dijakov ali 46,6 % je bilo od drugod. Iz okrožij Zgornje Štajerske je bilo 88 dijakov – največ iz Gradca in Judenburga, iz Bukovine je bilo 12 dijakov, to bili otroci preseljenih bukovinskih uradnikov, iz starega rajha je bilo 13 dijakov, iz Švice 2, iz Ljutomera 23, prav toliko tudi iz Maribora in okolice, iz Celja 9 dijakov, iz Gornje Radgone 4, iz Brežic 4 dijaki, po en dijak pa iz Kranja, Trbovelj in Zagreba. Med njimi je bilo 20 % otrok priseljenih avstrijskih in nemških uradnikov.⁵⁷ Na šoli je bilo zaposlenih 31 profesorjev in učiteljev; 17 učiteljev

⁵⁵ Prav tam, str. 93.

⁵⁶ Prav tam; dr. Ferdinand Schaidler je bil po izobrazbi profesor kemije, biologije in fizike. Pred okupacijo je živel v Gradcu, kjer je poučeval na II. Staatliche Oberschule für Mädchen. Po okupaciji je bil premeščen najprej na gimnazijo v Maribor, 19. avgusta 1941 pa je bil imenovan za ravnatelja ptujске gimnazije. Šolo je vodil vse do spomladi 1945, ko je bil vpoklican v nemško vojsko. Po vojni se je vrnil v Gradec, kjer je sprva poučeval na različnih šolah, od leta 1956 do svoje smrti 5. decembra 1966 pa je bil zaposlen na I. Bundesrealgymnasium für Mädchen. Poleg vodenja šole je bil v ptujskem okrožju zadalžen še za protiletalsko zaščito.

⁵⁷ Prav tam str. 100 in 101.

Avstrijcev, 6 Nemcev, 4 Slovenci, za 4 učitelje pa nimamo podatkov. Večina učiteljev je pred okupacijo poučevala na različnih graških šolah.⁵⁸

Poleg realne gimnazije so Nemci med okupacijo na Ptujju odprli še glasbeno šolo, ki jo je marca 1944 obiskovalo 185 učencev; med njimi se je 100 učencev učilo klavir, 35 violino, 33 harmoniko, 15 blok flavto, 8 citre, po trije učenci pa čelo in kitaro, 2 učenca rog in en učenec flavto. Šola, ki jo je vodil učitelj Herman Erjautz, je imela tudi šolski orkester, ki je štel 17 glasbenikov.⁵⁹ Novembra 1941 sta bili na Ptujju in v Ormožu ustanovljeni poklicni šoli; v 15 oddelkih sta zajeli 450 vajencev in vajenk, poučevalo pa jih je 16 učiteljev.⁶⁰ Nemški okupator je veliko pozornost namenil tudi negovanju pletarske obrti. To lahko razberemo iz oglasa za vpis v pletarsko šolo, ki je bil objavljen v časopisu Štajerski gospodar 31. januarja 1942. V oglasu je zapisal, »da se v mesecu februarju 1942 ponovno odpre pletarska šola v Ptujju kot državna obrtna šola za pletarstvo. Otvoritev te strokovne šole je posebno važna, ker ima Nemčija do sedaj samo eno takšno strokovno šolo te vrste«. ⁶¹ Pletarska šola, ki so jo Nemci preimenovali v »Staatliche Berufsschule für Korpflechtere Pettau« oziroma »Državna obrtna šola za pletarstvo«, je v šestih semestrih učence z načrtnim teoretičnim poukom in sistematičnim delom v delavnicah izobrazila za pletarske pomočnike, samostojne obrtnike, predelavce v tovarnah in tovarniške mojstre. Šolnina za semester, ki je trajal pet mesecev, je znašala 31,30 RM, od tega je bilo za učila namenjenih 15,30 RM. Učenci socialno šibkejših slojev so lahko zaprosili za znižano šolnino.⁶² Sprejem učencev je bil odvisen od razpoložljivih mest v delavnici. Pouk je trajal od 7. do 12. ure, od 13. do 16. ure pa je sledilo praktično delo v delavnici. Učenci so po treh letih šolanja opravili pomočniški izpit ter si pridobili naziv pletarskega pomočnika. V šoli so se naučili izdelovati ornamentirane košare, cekarje, mize, vrtno garniture, otroške vozičke, košarice, kovčke, lestence in opletene steklenice.⁶³ V šolskem letu 1942/43 so na Ptujju odprli tudi državno gospodarsko šolo (Staatliche Wirtschaftsschule). V njej naj bi se dijaki v dveh letih izučili za poklic trgoveškega nameščenca. V prvem letu se je v šolo, ki jo je

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ AMNOM, fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 12/2.

⁶⁰ AMNOM, Untersteirischer Heimatdienst, Folge 119, 1. Dezember 1941, str. 4 in 5.

⁶¹ Otvoritev državne obrtne šole za pletarstvo v Pettau, v: *Štajerski gospodar*, letnik II, št. 5, 31. januar 1942, str. 11.

⁶² Prav tam.

⁶³ Prav tam; Ralf Čeplak, *Kje so tradicionalne obrti, Vodnik k razstavi*, Ptuj 1984, str. 24; Nataša Majerič Kekec, *Obrt nekoč – II*, v: *Iz arhivske zakladnice, Ptujčan*, IX, št. 1, 2003, str. 23.

vodil ravnatelj Konrad Gang iz Köflacha, vpisalo 19 deklet in 16 fantov.⁶⁴ Med okupacijo so bile v Ptuju, Lenartu in Ormožu ustanovljene še gospodinjske šole. Za kmečko mladino pa so ustanovili poklicni kmetijski šoli: za fante v Podlehniku in za dekleta pri Sv. Trojici. Slušatelji so si v tečajih, ki so trajali 3 mesece, pridobili osnovno znanje o kmetijstvu, dekleta pa poleg kuhanja, obdelovanja vrta, reje perutnine še znanje tudi v petju in športu. Kmetijsko poklicno šolo v Podlehniku je vodil nadučitelj Ferdinand Söllner, šolo v Sv. Trojici pa učitelj Hechenberger. Do julija 1944 je bilo na obeh šolah izpeljanih 5 tečajev.⁶⁵

Po zbranih podatkih je v ptujskem okupacijskem okrožju delovalo junija 1943 poleg gimnazije še 83 ljudskih, meščanskih in poklicnih šol s 486 oddelki, v katerih je bilo 19.876 učencev, poučevalo pa jih je 200 učiteljev; med njimi je bilo 49 moških in 151 žensk.⁶⁶ Poleg poučevanja na šolah so bili učne moči vključene tudi v delo ŠDZ; 8 učiteljem je bilo zaupano vodstvo krajevnih skupin ŠDZ, 36 učiteljev je bilo vključenih v različne urade ŠDZ. Večina med njimi je bila v okviru uradov za ljudsko izobraževanje v posameznih krajevnih skupinah ŠDZ zadolžena za izpeljavo jezikovnih tečajev. Kar 71 učiteljic je krajši oziroma daljši čas delalo v organizaciji Nemške mladine, 34 učiteljic je bilo vključeno v delo ženskih uradov, 3 učiteljice pa so bile angažirane v otroških skupinah. Poleg vsestranskega dela v ŠDZ pa so učitelji v ptujskem okrožju v dobrih dveh letih okupacije opravili tudi 1200 hišnih obiskov pri učencih doma.⁶⁷ Kot izšolani govorniki so učitelji nastopali tudi na zborovanjih ŠDZ. Med njimi so se najpogosteje omenjali Helmut Kersch, Kurt Lechner, Karl Rothbart, Hans Moser, Friedrich Schehl, Alfred Kiehl, Karl Schohknecht, Robert Swoboda, Peter Rixen, Hans Rath, Erich Scholze, Josef Suppanz in Wilhelm Lerch.⁶⁸

Šolarji so bili poleg obveznega udejstvovanja v organizaciji nemške mladine (Deutsche Jugend) vključeni tudi v številne propagandne akcije ŠDZ. V novembru 1941 je šolska mladina na slovenskem Štajerskem sodelovala v akciji zbiranja steklenic za nemške vojake na fronti. Devetnajst krajevnih skupin ŠDZ ptujskega okrožja je zbralo 10.225 različnih steklenic. Največ steklenic, kar 3924, je zbrala krajevna skupina ŠDZ Ptuj – levi breg. Pri zbiranju so se

⁶⁴ Der Aufbau des Schulwesens, str. 84 in 85; AMNOM, fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 10/8, Ein Kurzbericht aus der Arbeit der neugegründeten Staatlichen Wirtschaftsschule.

⁶⁵ AMNOM; fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 10/2, mapa: Führungsamt I.

⁶⁶ AZG PMPO, fasc. Chronik der Stadt Pettau, 4. Juni 1943.

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ Mavrič-Žižek, Ptujsko okrožje, str. 76.

najbolj izkazali dijaki ptujske gimnazije, ki so skupno zbrali 824 steklenic.⁶⁹ Vsa leta med vojno so učenci šol sodelovali pri zbiranju zdravilnih rastlin, starega papirja in kosti, tekstilnih ostankov ter gozdnih sadežev. V šolskem letu 1943/44 so šole ptujskega okrožja zbrale in oddale 13.683 kg kosti, 30.750 kg starega papirja, 7763 kg tekstilnih ostankov, 1776 kg posušenih zdravilnih rastlin ter 8538 kg divjega kostanja in želoda.⁷⁰ V akciji zbiranja zdravilnih rastlin, ki je potekala v poletnih mesecih leta 1944, jim je uspelo dodatno zbrati še 542 kg posušenih zdravilnih zelišč.⁷¹ Učenci so sodelovali tudi pri gojenju sviloprejke, ki so jo šolske oblasti leta 1942 vpeljale na šolah ptujskega okrožja. V ta namen so v okrožju posadili okoli 80.000 murvinih dreves. Vzrejni zavod je bil urejen v prostorih nekdanje Državne meščanske šole Mladika, okrožna pooblaščenka za gojenje sviloprejke pa je bila Teodora Czerny⁷², učiteljica na ljudski šoli v Ptujju. V šolskem letu 1943/44 so v ptujskem okrožju vzgojili 485,56 kg kokonov; pri tem so se najbolj izkazale: ljudska šola v Središču ob Dravi s 73 kg, ljudska šola v Benediktu z 68,7 kg, ljudska šola v Sv. Trojici s 50,5 kg, ljudska šola v Vitomarcih s 40,1 kg, ljudska šola v Svetinjah s 35 kg, ljudska šola v Ormožu s 24,1 kg, meščanska šola na Ptujju s 21,7 kg, ljudska šola v Gorišnici z 21,30 kg, ljudska šola na Ptujju 12,87 kg in ljudska šola v Destrniku z 12,25 kg. Po oddani količini kokonov so v tem letu šole ptujskega okrožja prehitele šole v okrožju Fürstenfeld.⁷³ V začetku šolskega leta 1943/44 je bila mladina vključena v akcijo izmenjave šolskih pisem med avstrijskimi in spodnještajerskimi šolami, ki jo je na pobudo organizacije Der Volksbund für das Deutschtum im Ausland odredil šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem. V okviru te izmenjave so si ljudske šole iz ptujskega okrožja dopisovale s šolami iz okrožij Judenburg, Feldbach in Leibnitz. Dijaki nižjih razredov ptujske gimnazije (Wolfram von Eschenbach Schule, Oberschule für Jungen), so v pismih vrstnikom iz Staatliche Oberschule für Jugend iz Judenburga, spregovorili o pravljičah in pripovedkah, o pustnih običajih, o velikonočnih šegah in navadah iz Ptujja in okolice ter o kmečkem življenju na vasi, dijaki višjih razredov pa o zgodovini in kulturi Ptujja.⁷⁴

⁶⁹ Irena Mavrič-Žižek, »Narod si pomaga sam – Ein Volk hilft sich selbst« Zbiranje zimske pomoči v ptujskem okrožju med okupacijo, (dalje navajam: Mavrič-Žižek: Narod si pomaga sam) v: *Zbornik Pokrajinskega muzeja Ptuj 1*, Pokrajinski muzej Ptuj 2003, str. 193.

⁷⁰ AMNOM, fond: St. HB. Kreisführung Pettau, fasc: K 10/1, Dopis, 8. 8. 1944; AZG PMPO, fasc. Landrat, mapa: Amtliche Nachrichten, št. 2, 27. september 1944.

⁷¹ Mavrič-Žižek, Narod si pomaga sam, str. 194.

⁷² Theodora Czerny, učiteljica za meščanske šole, pred okupacijo je živela v kraju Voitsberg. Med okupacijo je poučevala na meščanski šoli za dekleta na Ptujju, v: *Der Aufbau*, str. 107.

⁷³ AZG PMPO, Schulumtliche Nachricht, št. 2, 27. september 1944 in Schulumtliche Nachricht, št. 6, 6. februar 1945; fasc: Chronik der Stadt Pettau, 24 Juli 1943.

⁷⁴ Mavrič, Ptujjska gimnazija, str. 99, AZG PMPO, Amtliche Nachrichten, št. 3, 21. februar 1944.

Slika 3: Šolska mladina pri izdelovanju igrač za obdaritev otrok ob božiču v ptujskem okrožju. Fototeka zgodovinskega oddelka Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož.

Prva leta vojne je pouk na šolah potekal nemoteno, od jeseni 1944 dalje pa je bil pouk nereden. Šolske učilnice so občasno zasedli pripadniki nemške vojske in policija. Šolski obisk je bil vsa leta okupacije zadovoljiv; učitelji so učencem grozili, da bodo izseljeni, če ne bodo redno hodili k pouku. Učni uspehi so bili slabi, predvsem zaradi neznanja nemškega jezika, zaradi menjavanja nemškega učiteljstva ter zaradi nekvalificiranih učnih kadrov.

VIRI IN LITERATURA

Viri

Arhiv Muzej narodne osvoboditve Maribor, fond: St. HB. Kreisführung Pettau, šk. K 10/1, šk. K 10/2, šk. K 10/7, šk. K 10/8, šk. K 11/6 in šk. K 12/2; Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes 1941–1945.

Zgodovinski arhiv Ptuj, fond: Deška meščanska šola v Ptuj, šk. 2.

Arhiv Zgodovinskega oddelka Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož, fasc. Chronik der Stadt Pettau /inv. št. 1786/, fasc. Landrat; fasc. Izseljenci.

Arhiv Slovenskega šolskega muzeja, Dokumentacijska zbirka, Državna šola v Vurberku; fasc. Učni načrti osnovnih šol do leta 1941.

Literatura

Der Aufbau der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark. Herausgegeben vom Amte Schulwesen in der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, Marburg an der Drau, im Oktober 1941.

Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor, 1968.

Ralf Čeplak, *Kje so tradicionalne obrti, Vodnik k razstavi*. Ptuj, 1984.

Enciklopedija Slovenije, knjiga 4 Hac/Kare. Ljubljana, 1990.

Mira Grašič, Okupatorjevo nasilje. *Skozi viharje v lepšo prihodnost*, ur. Ljubica Šuligoj. Ptuj, 1981, str. 135–215.

Anton Ingolič, Tisto noč. *Ptujski zbornik*, Ptuj, 1962, str. 385–392.

Nataša Majerič Kekec, Obrt nekoč – II. *Iz arhivske zakladnice. Ptujčan*, letnik IX, št. 1, Ptuj 2003, str. 23.

Irena Mavrič-Žižek, Ptujška gimnazija med okupacijo. *Zbornik ob 125-letnici Ptujške gimnazije*, ur. Vlado Horvat. Ptuj, 1994, str. 90–105.

Irena Mavrič-Žižek, »Narod si pomaga sam – Ein Volk hilft sich selbst« Zbiranje zimske pomoči v ptujskem okrožju med okupacijo. *Zbornik Pokrajinskega muzeja Ptuj 1*, ur. Pokrajinski muzej Ptuj, 2003, str. 188–198.

Irena Mavrič-Žižek, Nacistična okupacija Spodnje Štajerske. *Skozi čas, Zbornik Muzeja narodne osvoboditve Maribor za leto 2006*, ur. Marjan Matjašič. Muzej narodne osvoboditve Maribor, 2006, str. 123–154.

Irena Mavrič-Žižek, Občina Destrnik med nacistično okupacijo 1941–1945. *Destrnik čas, ljudje, dogodki*, ur. Tjaša Mrgole Jukič. Destrnik, 2006, str. 134–157.

Irena Mavrič-Žižek, Občina Kidričevo med okupacijo 1941–1945. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Letnik 75, Nova vrsta 40, šte. 1, Maribor 2005, str. 129–150.

Irena Mavrič-Žižek, *Ptujsko okrožje 1941–1945*. Magistrska naloga. Filozofska fakulteta v Ljubljani, 2007.

Irena Mavrič-Žižek, Občina Videm pri Ptujju v času okupacije in narodnoosvobodilnega boj 1941–1945. *Občina Videm zbornik*, ur. Tatjana Mohorko. Videm pri Ptujju, 2011, str. 124–147.

Branko Voljč, Spomini slovenskega izgnanca na leto 1941. *Tednik*, letnik 49, šte. 32, 8. avgust 1996, str. 18.

Marjan Žnidarič, Okupatorjevo šolstvo na slovenskem Štajerskem (1941–1945). *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Letnik 76, Nova vrsta 41, šte. 3–4, Maribor 2005, str. 443–450.

THE EDUCATIONAL SYSTEM OF THE OCCUPYING FORCES IN THE PTUJ DISTRICT IN THE PERIOD BETWEEN 1941 AND 1945

Summary

The main role in the process of Germanisation of the Slovene nation was played by the educational system. Kindergartens and schools became “*basic posts for re-education of Slovene children and youth in the Nazi spirit*”, and they were the starting and the final points of the “*Re-Germanisation process – the language conquest of the Lower Styria*”. Immediately after their arrival in the Ptuj district, the Germans abolished all primary, secondary and

technical schools, which were later on opened as exclusively German institutions. The majority of the German teaching staff came from Austria – mostly from Styria and almost all teachers were also members of the NSDAP (National Socialist German Workers' Party). Slovene teachers and professors were fired; in summer 1941, the German occupier deported sixty-eight teachers in three professors from the Ptuj district. The Ptuj district was divided in two school districts: Ptuj-left and Ptuj-right riverbank, and in the school year 1941/42 the Germans established 51 primary and 3 bourgeoisie schools with 385 classes and 153 teachers. For the county youth the so-called household schools in Lenart, Ptuj and Ormož, as well as the vocational agricultural schools in Podlehnik (for boys) and in Sv. Trojica (for girls) were arranged. Next to the gymnasium, named after the medieval poet Wolfram von Eschenbach, the Wolfram von Eschenbach Schule, Oberschule für Jungen there were also other schools in Ptuj during the war: the state wickerwork school (Staatliche Berufsschule für Korbflechterei Pettau), the state economic school (Staatliche Wirtschaftsschule), a vocational school and a music school. The syllabus contents were adapted to the needs of the Nazi education and Germanisation. The students spent most of the time learning about the history of the Nazi movement and of Adolf Hitler's biography, practicing martial arts, singing Nazi songs, and learning German. Next to the obligatory active participation in the German Youth Association (Deutsche Jugend) the students were also active in gathering medical herbs, collecting waste paper, textile rests, and forest fruits. From 1942 on, they were involved in breeding silkworms. During the war the Nazis established thirty-six permanent kindergartens in the Ptuj district, and in the period of greatest farm chores they established the so-called "harvest kindergartens" with up to 1.300 farmers' and wine-growers' children a day. The school classes took place regularly in the first war years, but from the middle of 1944, they were interrupted very often, for the military or the police occasionally used the classrooms. The number of children attending school was satisfactory; the learning success was poor mostly due to insufficient proficiency in the German language and due to unqualified teaching staff.

DAS SCHULWESEN DER OKKUPATIONSMÄCHTE IN DEM PTUJ/ PETTAU BEZIRK ZWISCHEN 1941 UND 1945

Zusammenfassung

Die zentrale Rolle im Prozess der Verdeutschung des slowenischen Volkes spielte das deutsche Schulwesen. Die Kindergärten und Schulen wurden zu „*Grundeinrichtungen zur Umerziehung der slowenischen Kinder und Jugendlichen im nazistischen Geist*“ und mit ihnen beginnt der „*Rückdeutschungsprozess – der sprachlichen Eroberung der Untersteiermark*.“ Gleich nach ihrer Ankunft in dem Ptuj/Pettau Bezirk stellten die Deutschen alle Grund-, Mittel- und Berufsschulen ein, die später als ausschließlich deutsche Einrichtungen wieder geöffnet wurden. Die größte Mehrheit der Lehrer kam aus Österreich, meistens aus der Steiermark, fast alle Lehrer waren auch Mitglieder der NSDAP. Die slowenischen Lehrer und Professoren wurden entlassen; 68 Lehrer und 3 Professoren wurden im Sommer 1941 aus dem Ptuj/Pettau Bezirk ausgesiedelt. Der Ptuj/Pettau Bezirk wurde in zwei Schulbezirke geteilt: Ptuj/Pettau – linker und Ptuj/Pettau – rechter Ufer und im Schuljahr 1941/42 wurden von den Nazis 51 Grundschulen und 3 Hauptschulen mit 385 Klassen und 153 Lehrkräften eröffnet. Für die bäuerliche Jugend wurden Haushaltschulen in Lenart/Sankt Leonhard in Windisch Büheln, Ptuj/Pettau und Ormož/Friedau, sowie landwirtschaftliche Berufsschulen in Podlehnik/Lichtenegg in Steiermark (für Jungen) und in Sv. Trojica/Heilige Dreifaltigkeit in Windisch-Büheln (für Mädchen) errichtet. In Ptuj/Pettau waren während des Krieges neben des nach dem mittelalterlichem Dichter Wolfram von

Eschenbach benannten Gymnasiums, Wolfram von Eschenbach Schule, Oberschule für Jungen noch die Staatliche Berufsschule für Korbflechtere Pettau, die Staatliche Wirtschaftsschule, eine Berufsschule und eine Musikschule. Die Unterrichtsinhalte wurden der nazistischen Erziehung und Verdeutschung angepasst. Die meiste Zeit wurde der Geschichte der nazistischen Bewegung, der Biographie Adolf Hitlers, den militärischen Kampfsportarten, dem Singen von nazistischen Liedern und dem Deutschunterricht gewidmet. Neben der Pflichtteilnahme in der Organisation der Deutschen Jugend machten die Schüler auch beim Sammeln von Kräutern, Altpapier, Textilresten und Waldfrüchten mit. Ab 1942 wurden sich auch zur Zucht der Seidenspinner hinzugezogen. Im Ptuj/Pettau Bezirk errichteten die Nazis während des Krieges 36 Kindergärten und in der Zeit der Ernte noch die sogenannten „Erntekindergärten“, in denen täglich ungefähr 1300 Bauern- und Winzerkinder waren. In den ersten Kriegsjahren verlief der Unterricht noch ununterbrochen, ab Mitte 1944 wurde er öfters gestört, da die Klassenzimmer von Militär oder Polizei benutzt wurden. Die Zahl der Schulbesuche war befriedigend, die Schulergebnisse aber vor allem wegen mangelnden Deutschkenntnissen, wegen ständig wechselnden deutschen Lehrkräften und wegen unqualifizierten Lehrer, schlecht.

Vekoslav Grmič za življenje brez strahu

Franci Pivec*

1.02 Pregledni znanstveni članek
UDK 141.32:929Grmič V.

Franci Pivec: Vekoslav Grmič za življenje brez strahu. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 4, str. 85–95

Vekoslav Grmič se je odločil za duhovništvo kot človek z življenjsko izkušnjo, ki hoče prispevati k duhovni prenovi po kataklizmi II. svetovne vojne, pri čemer je bil deležen pomembne podpore škofa Držečnika. Pri doktorskem študiju je opravil raziskavo o teološki vsebini strahu v eksistencializmu in razkril vrsto vidikov, ki so bili novost tako za teologijo kot za filozofijo. Nesporno je branil stališče vere, v kateri je strah pred Bogom v popolnosti presežen z ljubeznijo do Boga, česar eksistencializem ne more ponuditi. Jezusovo sporočilo »Ne bojte se!« je izhodišče za razumevanje in uveljavljanje svobode, čemur je Grmič v povezavi z usmeritvami II. Vatikanskega koncila posvetil svoje življenjsko delo.

Ključne besede: Vekoslav Grmič, strah, eksistencializem, svoboda, novi liberalizem

1.02 Review Article
UDC 141.32:929Grmič V.

Franci Pivec: Vekoslav Grmič for Life without Fear. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 4, pp. 85–95

Vekoslav Grmič chose to become a priest and this was his life choice in order to be able to help with the spiritual renewal after World War II cataclysm, and bishop Držečnik supported his endeavours. While writing his doctoral thesis he prepared a study on theological content of fear in existentialism, and he revealed numerous points that were new for theology as well as for philosophy. Without a doubt he defended the religious point of view, which says that the fear of God is in perfection exceeded by the love for God, and which cannot be given by existentialism. Jesus' message "Do not be afraid!" is the starting point for understanding and asserting freedom and Vekoslav Grmič,

* Mag. Franci Pivec, Kersnikova 13, 2000 Maribor, Slovenija, franci.pivec@izum.si

while using the Second Vatican Council directions, dedicated his life and work to this message.

Key words: Vekoslav Grmič, fear, existentialism, freedom, neoliberalism

ODLOČITEV ZA DUHOVNIŠTVO

Grmičevo šolanje je prekinila vojna: po šestih razredih mariborske klasične gimnazije pred vojno je maturiral pri dvaindvajsetih leta 1945 na Ptuju. Vmes je bil na prisilnem delu in nato še mobiliziran v nemško vojsko. Za študij teologije in duhovniški poklic se je odločil s polno zrelostjo, ko je že opravljal redno službo na radgonski občini (Grandovec, 2003). Zanesljivo ni šlo za ustrežljivost do želja domačih, ampak za pozitiven vzor pomembnih intelektualcev iz njegovega slovenjegoriškega okolja, potemtakem za visoke cilje in ambicije. »Spoznal sem, da bom lahko za (to) duhovno prenavo domovine največ storil, če bom postal duhovnik, čeprav mi je bilo jasno, da zaradi prezirljivega odnosa do vere in duhovništva, ki se je tedaj že kazal, to ne bo lahko« (PeneP, 2010). To stremljenje je razvidno iz vsega njegovega kasnejšega delovanja.

Imel je srečo, da je takoj naletel na svetovljana dr. Držečnika, ki ga je naravnost presenetljivo opogumljal na vseh njegovih življenjskih prelomnicah: jezuitsko semenišče v Ljubljani, novomašniško posvečenje, akademska kariera, stik z II. Vatikanskim koncilom, umestitev za pomožnega škofa, vodnje Mohorjeve družbe (Reher, 2014). Razumel je Grmičevo potrebo, da bi po grozoviti vojni na novo premislil preveč samoumevna prepričanja zunaj in znotraj vere, ki jo je kasneje ubesedil po Dorothee Sölle: »Kaj tedaj lahko rečemo o Bogu – ‘po vsem tem’? Rečemo lahko, da je s trpečimi, ne pa s krvniki in gledalci. Da so ga v plinski celici umorili. Da mu ni mogel nihče pomagati, ker mu nismo mi pomagali. Da moramo govoriti o njegovem trpljenju in ne o njegovi moči. Da je pri žrtvah nasilja in ne pri tistih, ki se izživljajo v nasilju ... Začeti moramo o Bogu govoriti natančneje, tako da se pokaže v božji govorici smisel našega življenja in ne gospostvo nad našim življenjem v govorici o Bogu« (Grmič, 1986, 14, 15).

Za natančnejše pogovarjanje o Bogu slovenske razmere v prvih desetletjih po vojni niso bile ugodne. Odbojnosti in neposluha vladajočega režima sploh nima smisla omenjati. Epohalne koncilske poslanice so sicer močno razširile polje svobodnega opredeljevanja, ampak pri nas so se verniki, še bolj pa cerkveni vrh, hitro ustrašili ponujene svobode (Grmič, isto 110). Strah je bil pri njih vraščen v temeljno dojetje vere. O tem res velja brati dr. Franceta Rodeta: »Kakšen je slovenski Bog? V predstavi mnogih ima morda še vedno poteze mirnega, pravičnega in modrega cesarja Franca Jožefa I. Naš Bog ljubi

red in disciplino. Bog, ki pazi na natančno izpolnitev vseh predpisov. Enooko bitje, ki-vse-vidi-in-vse-ve-greh-se-delati-ne-sme ... Naš Bog nerad odpušča. Da bi tako nekritično in zastonj odpuščal, kot Kristus grešnici, o tem ni govora ... Tudi poteze Boga, ki živi v slovenski narodni podzavesti, bo treba očistiti, če hočemo, da bo narod dospel do zrelostne vere« (Rode, 1971).

DISERTACIJA O STRAHU

Mora Bog res vzbujati strah? Je res, da »ako ni pekla, ni tudi nebes«? Grmič se je lotil študija strahu, takrat (in danes!) zelo nenavadne teme za slovenske teologe, humaniste in družboslovce. Profesorji Janžekovič, Trstenjak, Cajnkar, Miklavčič in Fabijan so mu nudili zanesljivo duhovno in znanstveno oporo in ta tema je postala torišče, na katerem se je izkazal z doktorsko disertacijo (Grmič, 1961) in habilitacijskim spisom (Grmič, 1962).

V slovenskem jeziku uporabljamo enoten izraz strah za dva pojavi, ki sta v nemškem jeziku poimenovana vsak zase:

- Furcht, kar je čustvena reakcija, ki se nanaša na dejansko ogroženost, prihajajočo od zunaj, ter
- Angst, kar je čustveno stanje vpričo neke splošne in nedoločene ogroženosti, ki prihaja od znotraj (Glassner, 1999).

Tisto, kar vzbuja strah, je lahko narava, človek, vse skupaj ali Bog. Vernega človeka zasleduje strah zaradi:

- negotovosti in naključnosti življenja, pred čemer se zateka k božji milosti;
- razdvojenosti duha in telesa, ki jo premaguje z vero v vstajenje;
- spoznavne negotovosti, iz katere izhaja potreba po prerokih in učiteljih, da pojasnijo razodetje;
- etične negotovosti, ker ne znamo ločiti med dobrim in zlim, kar pa se bo razrešilo v posmrtnem življenju, ko bo vladalo zgolj dobro;
- zveličavne negotovosti, »zakaj mnogo je poklicanih, ali malo izvoljenih«.

Razlikujemo »suženjski strah (*timor servilis*) in sinovski strah (*timor filialis*). Prvi je strah pred kaznijo (obsodbo), ki jo Bog naloži zaradi greha. Suženjski zato, ker sužnji ubogajo le iz strahu pred kaznijo, sploh pa v primeru, ko bi grešnik še grešil, če bi ne bilo grožnje kazni. Drugi je strah pred izgubo božje naklonjenosti, podobno izgubi starševske naklonjenosti. »Po Tridentinskem koncilu velja zveličavni strah, ki je združen z upanjem kot takim (in) je v pretežni meri *timor servilis*« (Grmič, 1961, 34).

Metafizični strah zasleduje tudi ateiste, ki se posledično prekomerno ukvarjajo z zavarovanjem lastnega življenja, a več ko je varnosti, več je strahu

(Svendsen, 2008,13). Izbirajo med *carpe diem* in progresom v prepričanju, da slednji obeta večno življenje. Ker spoznavne negotovosti ne more reševati z razodetjem, se ateist sklicuje na dvom, ki pa je sam po sebi izvor nezaupanja vase in pogloblja strah. Za ateista ni greha in ne spovedi, je pa namesto tega razširjena psihoterapija (Grmič, isto, 41). V »Strahu pred svobodo« je Erich Fromm razkril mehanizem strahu pri človeku, ki se je izvil izpod plašča vere, potem pa se ga poloti tesnoba izgubljenosti (Fromm, 1942).

Strah je v eksistencializmu odločilen dejavnik človeškega življenja, zato ni presenetljivo, da se je Grmič posvetil njegovemu proučevanju. Presenetljivo pa je, da je moral pri tem v Sloveniji orati ledino, saj v petdesetih razen Janžekoviča in morda Ušeničnika o tem ni nihče vedel kaj dosti. Grmič se je med prvimi lotil

- Kierkegaardove knjige *Der Begriff der Angst*, kjer razkriva, da je predmet tesnobe nič, premagljiva pa je le z vero, na podlagi katere Abraham Izaka ni umoril, ampak ga je daroval;
- Wustove *Ungewissheit und Wagnis*, po kateri *Securitate Aeterna* in premoč nad strahom prinaša šele vera v doseženi absolutni modrosti;
- Marcelovega dela *Être et avoir*, kjer vera premaguje dvome, negotovost in strah, vendar se človek giblje po robu nihilizma, in če »ugasne luč razuma« in hodi v temi iracionalnih sil, se prav tako ne bo nikdar znebil negotovosti, dvomov in strahov, če tudi se bo še tako oklepal Boga;
- Jaspersove *Existenzphilosophie*, po kateri praznoverje povzroča namišljene strahove, strah pred peklom pa je za verujoče šifra za globoke eksistenčne motive in izraža prebujenega človeka, medtem ko premagovanje strahu z zanikanjem pekla vodi zgolj v površnost;
- Heideggerjeve knjige *Sein und Zeit*, kjer je strah izraz zaskrbljenosti za naše bivanje, za našo prihodnost in nas zadržuje v vsakdanjosti, preplavljeni z oskrbovanjem in skrbstvom;
- Sartrove *L'Être et le néant*, po kateri človek beži pred lastno svobodo, ker ga je strah odgovornosti zase, in čeprav ne verjame v Boga, živi v strahu pred njim.

Z analizo strahu je Grmič preizkušal razmerje med teologijo in v tistem času najbolj razširjeno miselno strujo v zahodnem svetu. Nobenega dvoma ni, da je na strani vere in išče nedoslednosti eksistencializma, kar odraža njegov sklep: »Eksistencializem, kolikor je nekaj negativnega, bo prenehal privlačevati takrat, ko se bo človek znebil pretirane negotovosti in boleznega strahu« (Grmič, isto, 139). Sicer pa v tistem trenutku še misli: »Strah lahko človeka zdrami, da se tem bolj oklene Boga, nagiba ga lahko k življenju po veri in tako preide ob milostni pomoči vedno bolj v ljubezen do Boga« (Grmič, isto, 123). Ampak že tukaj je jasno, da je njegova izbira ljubezen do Boga, kar potrjuje

citat iz Pavlovega pisma Rimljanom, s katerim je sklenil doktorski spis: »Kdo nas bo ločil od ljubezni Kristusove? Nadloga ali stiska ali preganjanje; ali lakota in nagota ali nevarnost ali moč? Kakor je zapisano: zaradi tebe nas moré ves dan, imeli so nas za klavne ovce. Toda v vsem tem zmagujemo po njem, ki nas je izgubil. Zakaj prepričan sem, da nas ne smrt ne življenje ne angeli ne poglavarstva ne sedanost ne prihodnost ne moči ne visokost ne globokost ne kaka druga stvar ne bo mogla ločiti od ljubezni božje, ki je v Kristusu Jezusu, Gospodu našem« (Rimlj 8, 35–39). Sv. Pavel izhaja iz Jezusovega temeljnega sporočila »Ne bojte se!«, za katerega Alain Badiou (1997) v interpretaciji Pavlovih spisov ugotavlja, da ni moglo biti bolj subverzivne ideje v Rimskem imperiju, ki je temeljil na strahu. Njegovo smer je nadaljeval Sv. Avguštin, ki je svojo kritiko imperija zgradil na spoznanju, da država, zasnovana na negativnih temeljih strahu, ne more služiti zdravemu skupnemu življenju, pač pa sproža nenehne vojne, teror in smrt. Zoperstavil mu je svoje »božje mesto, ki vzpostavlja drugačno politiko, ki se ne zanaša na strah pred smrtjo in na nasilno vladanje, pač pa spodbuja ljudi s politiko vstajenja, politiko ljubezni, ki presega meje časa in prostora s svojim prizadevanjem za *summum bonum*.« (Bell, 2007, 79). Toda skušnjava vladanja s pomočjo strahu je bila vselej velika, »zato so institucionalne religije močno poudarjale sankcije moralnih norm v onostranstvu in v strahu pred večnimi kaznimi gledale najpomembnejši motiv za moralno življenje. Vse to pa je prav tako utrjevalo moč in oblast verskih institucij« (Grmič, 1986, 111).

TEMA STRAHU V NADALJNJEM DELU

Grmič v nadaljnjem opusu nima več besedil, ki bi se izrecno ukvarjala s strahom, vendar bi bila opustitev te raziskave, v katero je vložil toliko erudicije, v neskladju z njegovim sistematičnim delovanjem. Mislim, da si je prišel na jasno, za kako usoden pojav gre in se je posvetil iskanju načinov njegovega premagovanja. Čeprav so poslej v ospredju druge kategorije – dialog, ekumenizem, osvoboditev, morala in etika, humanizem, ateizem, mir, globalizacija ... je po mojem mnenju v ozadju vedno tudi vprašanje strahu. Predvsem je razvil zelo poglobljen koncept vere, ki ga natančno povzema Avguštin Lah: »Vero je vedno znova opredeljeval kot dinamično dogajanje, kot hojo za Bogom, kot iskanje Boga. Verovati pomeni biti na poti kakor Abraham, kakor izvoljeno ljudstvo itd. Zato ateist, nevernik, ni toliko tisti, ki zanika obstoj Boga, ampak tisti, ki ga ne išče ... Vera je način bivanja in ne nekaj, kar bi zaposlovalo le en del človekovih zmožnosti, razum ali čustva, ali se nanašalo le na moralo. Vera se končno preverja v ljubezni, saj je 'ljubezen konec koncev najzanesljivejše merilo pravovernosti' ... vodi ter spodbuja k odgovornosti

za reševanje zemeljskih nalog in k zavzemanju za ustvarjanje za človeka vrednih razmer ... v tisti razsežnosti, v kateri so jo marksistični in drugi nazori oz. predstavniki teh nazorov izpodbijali in razvrednotili. Tega pa ni delal na polemično apologetski način, temveč z dialoško kritično metodo. Ni kazal na nevzdržnost in zmotnost drugih nazorov in pogledov, temveč je opozarjal na skupne točke in na morebitne razsežnosti tega, kar pri drugih predstavlja izziv za krščansko vero ali bi v krščanskem verovanju lahko bili dopolnilo za druge« (Lah, 2006, 9).

»Strah je lahko 'diktator časa', ki lahko z njegovim izkrivljanjem povzroči posledice, destruktivne za svobodo in dostojanstvo ljudi, pa tudi za njihova življenja sama. Obenem je strah tisti dejavnik, ki povzroča nedemokratične procese in občutja. Strah je tat, ki krade posameznikove možnosti za uresničenje njegovih potencialov, ker sesa njihove energije ter uničuje in sprevrta institucije političnega predstavništva. Strah žre dušo demokracije« (Podunavac, Keane, Sparks, 2008, 35). Hermann Göring je na zaslišanju v Nürnbergu razložil, kako je to preprosto: vse, kar je treba narediti, je, da ljudem podtakneš strah pred napadom sovražnika in obtožiš mirovnike, ker niso patrioti in izpostavljajo domovino nevarnosti. Ob poslušanju Eichmannovega zagovora je Hannah Arendt ugotovila, da je razširjanje strahu glavno orodje, ki se ga poslužujejo karieristi pri uveljavljanju svojih ambicij. (Arendt, 1994).

Danes res ne manjka poigravanja z vzroki posameznikovih in kolektivnih strahov, čemur mediji služijo s posebno naklonjenostjo: klimatske spremembe, borzni zlomi, lakota, pandemije, ekonomska kriza, prirojeni (pra)strahovi, eksistenčna ogroženost, ksenofobija itd. ... Izgubljajo se institucije, ki so posamezniku predstavljale zatočišča pred strahom: cerkev, razširjena družina, sindikati, socialna država itd. Strah je postal življenjska realnost in Paul Virilio svetuje, da se naučimo upravljati z njim. Če tega ne bomo uvideli, se bodo ljudje pred njim spet zatekli v fanatične ideologije: nacionalizem, rasizem, verski fanatizem, fašizem, komunizem ... (Virilio, 2012, 19).

Na neki čudni način se izpolnjujejo najbolj krute svetopisemske prerokbe: zrušenje Babilonskega stolpa (WTC), vesoljni potop s cunami in topljenjem večnega ledu, eksodus ljudi v čolnih in po kopnem, pekel z globalnim segrevanjem itd. Ne le da o vsem tem delimo globalno javno mnenje, ampak ob posredovanju multimedije delimo tudi globalne občutke. Z atomsko, informacijsko in genetsko bombo je postal strah neizogiben človeški habitat. »Mi smo danes v stanju okupacije tako v časovnem kot vojaškem pomenu besede: smo pod pritiskom permanentne okupacije. Ta okupacija nas umešča pod nadzorovanje, opazujejo nas, skenirajo nas in nas evalvirajo, razkrinkavajo nas in vse je vedno bolj razvidno, vedno bolj sprejemljivo kot nekakšna vera, kot usoda. Podrejanje napredku pomeni, da nenehno zaostajamo: na hitrem internetu, pri profilu na facebooku, v nabiralniku e-pošte. Stalno delamo

‘apdejte’, podvrženi smo vsakdanjemu mazohizmu in smo pod visoko napestostjo« (Virilio, isto, 47).

Strah je licemeren morilec: ne ubija, a tudi živeti ne pusti! Bushu se je zdelo, da bo najlaže opravičil iraško vojno z zagotovitvijo, da bodo sedaj ameriški otroci varno spali, vendar ga je Benjamin Barber hitro poučil: »Noben ameriški otrok se ne more počutiti varnega v svoji postelji, dokler se tudi otroci v Karachiju ali Bagdadu ne počutijo varne. Evropejci se ne bodo v nedogled širokoustili s svojimi svobodami, če ostajajo ljudje v drugih delih sveta zapostavljeni in ponižani« (Barber, 2004, 19–20). Ampak ljudje so hudo kratkega spomina, zato si znova in znova priredijo nepojmljive grozote. Judith Shklar (1989) je zagovornica »stranke spominjanja«, ki ima dve značilnosti:

- združuje ljudi, ki vedo, kaj je strah: revne, marginalizirane, izključene, brezdomce, sužnje, begunce ...
- zavrača ideologije nezaustavljivega napredka, perfekcionističnih utopij, malikovanja uma, normativistične obsedenosti ...

Zavzema se za »osvoboditev od strahu«, pri čemer so uveljavljene najvišje vrednote liberalizma, ki so neuresničljive, če ljudje trepetajo in klečijo pred gospodarji. Hoče »odprti liberalizem« oz. »liberalizem permanentnih manjšin«. Hoče preprečiti strah pred samovoljnimi, nepričakovanimi, nepotrebniimi, nedopustnimi nasilnimi ravnanji, ki jih izvajajo vojaške, paravojaške in policijske sile kateregakoli režima. Bori se s strahom pred tem strahom, ki ljudi deformira in paralizira celo takrat, ko niso neposredno ogroženi, kar jih pripravi na gnile kompromise, odstopanje od svobodnega delovanja in izražanja, na avtocenzuro mišljenja ter končno na izgubo same kategorije svobode in na apatijo. In potem zavladajo nasilnost, licemernost, snobizem, izdajalstvo, mizantropija in druge oblike potenciranja strahu.

Za Grmiča je bila pravica do svobode temeljna in je zato od »svoje« Cerkve pričakoval, da »prisluhne znamenjem časa in resno jemlje pojave, kot so: pluralizem mišljenja, pluralizem oblik verskega življenja, pluralizem oblik združevanja v skupnosti, občestva, ki je v njih poudarek na soodgovornosti vseh članov, ker imajo v njih vsi člani vpogled v delovanje skupnosti, kjer je duhovniška služba ena od mnogih, ki so prav tako pomembne, kjer se uveljavlja načelo zbornosti znotraj skupine in relativne avtonomije v razmerju do drugih skupin, do Cerkve« (Grmič, 1979, 92). Podajal se je v tvegana iskanja s teologijo križa, teologijo upanja, teologijo sveta, politično teologijo, teologijo osvoboditve, teologijo dela, teologijo dialoga, teologijo verovanja kot osebnega izkustva Boga. Za razliko od drugih »progresistov« med slovenskimi teologi, ki so se sicer tudi pogovarjali z marksisti, vendar niso zaupali v njihovo dobronamernost (Truhlar, Rode, Perko, Koncilija, Stres, Križnik), je bil Grmič prepričan, da je oblastna ideologija dovolj odprta za dialog, kar je

sklepal na podlagi Kardeljevega zagotovila iz »Smeri razvoja ...«, da »religija ni nikakršna ovira za enakopravno vključevanje človeka – vernika v socialistično življenje družbe« (Ramšak, 2014, 1029). S »socialistično teologijo« je želel premostiti prepad med ljudmi zaradi različnega svetovnega nazora, kar bi odpravilo strah, izvirajoč iz nezaupanja med njimi, potenciranega tako na oblastni kot na cerkveni strani. Zato je ostro protestiral proti članku Ivica Račana v Delu, da je cilj socialističnega samoupravljanja osvoboditev ljudi iz krempljev vere (Grmič, 1977, 72–73).

DANDANAŠNJI STRAHOVI

Nekoč sva se v radijskem pogovoru povsem strinjala, da je slovenska politika večinoma razpeta med dva pristopa, od katerih eden ljudi spodbuja in osvobaja, drugi pa jih zastrašuje in zatira. Strah je priročen ne le za hudobne, ampak tudi za lene voditelje, ker ga ni težko sprožiti, potem pa sam od sebe narašča kot snežna kepa, ki na koncu vse pokoplje pod seboj. Pa ne gre zgolj za politiko: švedski politolog Holger Heide (2007) dokazuje:

- da strah priklene človeka na kapital;
- da je strukturni strah posledica kolektivne travme, ki je zraščena s kapitalizmom in se v njem nenehno obnavlja ter krepi;
- da je strukturni strah danes bolj vsiljiv kot kdaj koli doslej.

»Človek v neoliberalizmu živi v razmerah ekonomske diktature, ki pa ji ne zna opredeliti pravega centra moči. Živi z občutkom neprestane ogroženosti, vendar ne ve, od kod in od koga prihaja ... In katere so te grožnje? V prvi vrsti strah pred izgubo družbene veljave kot posledice 'deklasiranja' ali kar izbrisa. Naslednji je strah pred zapuščenostjo in osamljenostjo. Šele nato sledi strah pred nasilnostjo v odprtih prostorih«. Bernhard Heinzlmaier (2016, 20) je v katoliškem časopisu Die Tagespost to svojo misel razvil v smer, ki je blizu Grmičevim pogledom: »Zastrašen človek je vedno oportunist in nikoli upornik. Je brez poguma, le pasivni izvrševalec navodil. Iz svojega mučnega položaja se hoče rešiti s ponižnostjo in prilagodljivostjo, ne pa z nasprotovanjem. Zastrašen človek s svojo strategijo obvladovanja strahu s prilagajanjem je nevarnost za demokracijo, ker je pozabil na odpor, če se ga je sploh kdaj zavedal, zato občuduje in podpira vulgarno nasilništvo in populizem.« Potrebujemo politike, kakršen je bil Roosevelt, ki je v Veliki krizi opogumil ljudi, naj se osvobodijo strahu, in jim zagotavljal, da jim bo država stala ob strani. »Današnja država pa že dolgo ni več na strani ljudstva, ampak služi biznisu« ter je »zgolj komunikacijski stroj, velikanska PR-agencija z eno samo nalogo, da neznosne razmere prikazuje v rožnatih barvah«.

Kot je zapisal Zygmunt Bauman: »Strah je zagotovo najbolj poguben demon, ki se je ugnezdil v odprtih družbah našega časa. Ogroženost naše sedanjosti in negotovost naše prihodnosti pa je tisto, kar rojeva in redi najbolj grozne in neznosne strahove. Ta ogroženost in negotovost izvira iz občutka nemoči: ničesar več ne obvladujemo, ne sami zase in ne kot skupnost« (Bauman, 2005, 18).

VIRI

- Arendt, Hannah (1994). *Eichmann in Jerusalem*. New York: Penguin.
- Badiou, Alain (1997). *Saint Paul. La fondation de l'universalisme*. Paris: PUF
- Barber, Benjamin (2004). *Gazeta Wyborcza*, 24, 6/12, 2004.
- Bauman, Zygmunt (2005). *The Demons of an Open Society. Ralph Miliband Lecture, 20/10 2005*, London: LSE. Natisnjeno tudi v: W. Schinkel (ur.) *Globalization and the State. Sociological Perspectives in the State of the State*. Houndsmills: Palgrave MacMillan, 106–120.
- Bell, M. Daniel (2007). *The politics of Fear and the Gospel of Life. Journal for Cultural and Religious Theory*, 8/2. 55–80.
- Fromm, Erich (1942). *Fear of Freedom*. New York: Farrar&Rinehart.
- Glassner, Barry (1999). *The Culture of Fear*. New York: Basic Books
- Grandovec, Helena (2003). *Zgodbe iz življenja. Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča. – Znamenja*, 34.
- Grmič, Vekoslav (1961). *Teološka vsebina strahu v eksistencializmu*. Ljubljana: Teološka fakulteta (tipkopis).
- Grmič, Vekoslav (1962). *Osnove teologije strahu v evangelijih*. V: S. Cajnkar (ur.) *Zbornik razprav Teološke fakultete v Ljubljani*. Ljubljana: Teološka fakulteta.
- Grmič, Vekoslav (1977). *Socializem in religija. Znamenje*, 7, 1.
- Grmič, Vekoslav (1979). *Resnica iz ljubezni*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.
- Grmič, Vekoslav (1986). *V duhu dialoga*. Ljubljana: DZS, str. 14. 15.
- Heide, Holger (2007). *Angst und Kapital*. V: Sergio Bologna in dr. (ur.) *Selbstorganisation. Transformationsprozesse von Arbeit und soziale Widerstand im neoliberalen Kapitalismus*. Berlin: Die Buchmacherei.
- Heinzlmaier, Bernhard (2016). *Da hat er Angst und wird »geschmeidig«*. Intervju Anne Sophie Hofmeister. *Die Tagespost*, 26. marec 2016, str. 20.
- Huxel, Kirsten (2005). *Das Phänomen Angst. Eine Studie zur theologischen Anthropologie*. *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie*, 47, 1, 35–57.
- Lah, Avguštin (2006). *Vekoslav Grmič: teolog, profesor in škof, ki je ustvarjal, da bi vse, posebno teologija bila v službi človeka. Bogoslovni vestnik*, 66, 1.
- PeneP (2010). *Škof, ki nikoli ni imel škofije. Vestnik 33, Vestnikov mesečnik pen*, str. 8.

Podunavac, Milan, John Keane, Chris Sparks (2008). *Politika i strah*. Zagreb: Politička kultura.

Ramšak, Jure (2014). Katoliška levica in marksizem v Sloveniji po II. Vatikanskem koncilu: ideološka kontaminacija in njene politične posledice. *Acta Histriae*, 22, 4.

Reher, Srečko (2014). *Ob 90-letnici teologa in humanista škofa Vekoslava Grmiča. Ateistični zbornik* (e-vir) Maribor: ZAS (<http://www.ateisti.si>)

Rode, France (1971). Krščanska zrelost. *Znamenje*, 1, str. 99.

Shklar, Judith (1989). The Liberalism of Fear. V: Nancy Rosenblum (ur.) *Liberalism and the Moral Life*. Cambridge: Harvard University Press.

Svendsen, Lars (2008). *A Philosophy of Fear*. London: Reaction Books.

Thielicke, Helmuth (1959). Theologische Dimensionen der Angst. V: W. Bitter (ur.) *Angst und Schuld in theologischer und psychotherapeutischer Sicht*. Stuttgart: Klett Verlag.

Virilio, Paul (2012). *The Administration of Fear*. Boston: The MIT Press.

VEKOSLAV GRMIČ FOR LIFE WITHOUT FEAR

Summary

The bishop Maksimilijan Držečnik played an important role in the life of Vekoslav Grmič. He was his mentor at the Ljubljana seminary, he conferred holy orders on him, he introduced him to academic career, together they participated the Vatican Council, Držečnik appointed him as a vice bishop, and entrusted him to be in charge of the Mohorjeva družba publishing house. He was definitely also connected with the choice of the avid and demanding theme for his doctoral thesis, in which Grmič researched theological theme of fear in existentialism. He found very inclined mentors among his theology professors, such as Trstenjak, Cajnkar, Miklavčič, Fabjan. Before Grmič, only a few in Slovenia actually studied the existentialist philosophers, the only exceptions being the work by Sartre and Heidegger. He defended the religious point of view as written in the Letters of Paul, originating in Jesus' message "Do not be afraid!", which was according to the Roman Empire conditions very liberating. He leant on Augustine's "City of God" which is not based on fear of death and violent ruling, but it encourages people with symbols of resurrection, love and striving for *summum bonum*. Theology distinguishes between "slave fear" of (God's) punishment and filial fear of losing (God's) affection. The metaphysical fear chases also the atheists, who are consequently overdoing with protecting their own life; but more protection means more fear. Love and freedom are the central categories of Grmič's thoughts and actions, but it is evident that he achieved them through studying fear. He does not impose his findings in an apologetic way, but with using a dialogical critical method. Fear can easily become a dictator of time that is exchanging freedom, and it can be a thief, who is stealing people's chance for self-realisation. Listening to Eichmann's defence, Hannah Arendt discovered that spreading fear is the main tool used by careerists to fulfil their ambitions. Fear occupies the society with justifying permanent supervision, scanning and evaluating each individual. Fear is a hypocritical murderer: he does not kill, but he does not allow living either. Liberalism, which is according to its definition liberation from fear, turned into "neoliberalism", which implants the fear of losing social status and forces people into cowardly opportunism. By doing so, it undermines democracy based on an independently defined individual.

VEKOSLAV GRMIČ FÜR EIN LEBEN OHNE ANGST

Zusammenfassung

Eine große Rolle im Leben von Vekoslav Grmič spielte der Bischof Maksimiljan Držečnik, der sein Mentor in dem Ljubljanaer/Laibacher Priesterseminar war, er weihte ihn als Neupriester ein, führte ihn in die Akademikerkarriere ein, nahm ihn als Begleiter zum Vatikanischen Konzil mit, teilte ihn als Vize-Bischof zu, und vertraute ihm die Leitung des Hermagoras Verlags. Er ist auch mit der Wahl des brennenden und anspruchsvollen Themas seiner Doktorarbeit verbunden. In seiner Doktorarbeit recherchierte Grmič die theologischen Inhalte der Angst in Existentialismus und für dieses Thema fand er unter seinen Theologie-Professoren sehr wohlgesinnte Mentoren: Trstenjak, Cajnkar, Miklavčič, Fabjan. Vor Grmič haben in Slowenien nur wenige die existentialistischen Philosophen, mit Ausnahme von Sartre und Heidegger, detailliert studiert. Grmič verteidigte den religiösen Standpunkt, der in den Paulusbriefen niedergeschrieben ist und auf Worten Jesu „Fürchtet Euch nicht!“ basiert; die Worte Jesu wirkten im Römischen Imperium sehr befreiend. Er lehnt sich an Augustinus „Gottesstaat“, der nicht mit Todesangst und gewaltigem Regieren droht, sondern die Menschen mit Symbolen der Auferstehung, der Liebe und mit Bemühungen für *summum bonum* motiviert. Die Theologie unterscheidet zwischen der „knechtlichen Furcht“ (*timor servilis*) vor (Gottes-)Strafe und kindlicher Angst (*timor fillialis*) vor dem Verlust der (göttlichen) Zuneigung. Die metaphysische Angst verfolgt auch die Atheisten, die sich übermäßig mit dem Beschützen des eigenen Lebens beschäftigen, denn je mehr Schutz desto mehr Angst. Die Liebe und Freiheit sind zwei Kategorien, die im Mittelpunkt vom Grmičs Denken und Handeln stehen, wobei uns klar wird, dass das Studium der Angst ihn dazu brachte. Seine Erkenntnisse vermittelt er nicht auf eine apologetische Weise, sondern mit einer dialogisch-kritischer Methode. Die Angst wird schnell zum Diktator der Zeit, der die Freiheit einschränkt, und sie kann auch ein Dieb sein, der den Menschen ihre Selbstverwirklichung raubt. Beim Analysieren der Verteidigung von Eichmann stellte Hannah Arendt fest, dass die Angstverbreitung eine der wichtigsten Waffen ist, die die Karrieristen für Erreichung ihrer Zwecke benutzen. Die Angst lähmt die Gesellschaft, indem sie die ständige Kontrolle, das Scannen und Evaluieren von jedermann befürwortet. Die Angst ist ein heuchlerischer Mörder: sie tötet nicht, sie lässt aber auch nicht leben. Der Liberalismus, der sich nach Definition um die Befreiung vor Angst bemüht, verdrehte sich in ein „Neoliberalismus“, der dem Menschen die Angst vor dem Verlust der sozialen Stellung einredet und zwingt ihn zu einem feigen Opportunismus, womit er die Demokratie, deren Basis die unabhängige Bestimmung jedes Individuums ist, herabwürdigt.

POGLEDI – PERSPECTIVES

Škof Grmič in NOB

Odnos katoliškega škofa in teologa do slovenskega
osvobodilnega boja v letih 1941–1945

Teologa, humanista, filozofa in etika škofa Grmiča lahko obravnavamo kot enega zadnjih polihistorjev med slovenskimi izobraženci. V svojih javnih nastopih in publiciranih spisih se je loteval praktično vseh področij družbenega dogajanja. Bil je med pionirji postavljanja temeljev sožitja med duhovno in nazorsko različno mislečimi. Pri tem je trmasto vztrajal na svojih načelih in se ni oziral na trenutne politične interese. Iz takšnih izhodišč se je veliko posvečal tudi zgodovinski problematiki. Zanimala sta ga predvsem slovenska narodna in zgodovinska zavest ter slovensko uporništvo skozi zgodovino, ki nas je konec koncev tudi ohranilo kot etnično skupnost. Grmič pravi, da sta uporništvo in kultura reševala slovenski narod pred uničenjem in budila v njem voljo do življenja in do vsestranskega kulturnega ter narodnostnega razvoja od Trubarja in njegovih reformatorjev do proglasitve samostojne slovenske države.

O njegovem odnosu do slovenskega odpora proti okupatorjem sem prvič nekoliko obširneje pisal pred slabim desetletjem. V tokratnem zapisu želim takratna razmišljanja nekoliko razširiti in se še posebej osredotočiti na njegove spise o tej tematiki v knjigah, ki so izšle po slovenski osamosvojitvi (Kristjan pred izzivi časa, 1992, Moja misel, 1995, Iskanje resnice, 1997, Ne pozabimo, 1998, Izzivi in odgovori, 2000, Misli iz šole življenja, 2003 in Poslednji spisi, 2005). Precej prispevkov o obravnavani tematiki pa je v tem obdobju objavil tudi v Časopisu za zgodovino in narodopisje, v Svobodni misli ter v nekaterih tematskih zbornikih.

Z zrušitvijo enopartijskega družbenega sistema in z uvedbo večstrankarske demokracije leta 1991 je desna politična opcija takoj sprožila pravi plaz napadov na slovenski osvobodilni boj v letih 1941–1945 in skonstruirala kopico zgodovinskih neresnic o takratnih dogajanjih na Slovenskem. Pod krinko prizadevanja za »spravo« je skušala rehabilitirati domobransko kolaboracijo

z okupatorji, ki je bila v popolnem nasprotju z zavezniškim stališčem o popolnem uničenju nacizma in fašizma. S prevrednotenjem naše polpretekle zgodovine, z lustracijo tistih, ki so se borili proti okupatorjem, ki so obsodili slovenski narod na fizično uničenje, ter s povečevanjem in razglašanjem narodnih izdajalcev za slovenske mučenike, so hoteli iz poražencev narediti zmagovalce, te pa stigmatizirati z zločinci in nasilneži, ki so si ob koncu vojne nelegitimno prilastili oblast. Grmič je pogosto opozarjal, da so nekateri po letu 1991 začeli prav paranoično govoriti samo o revoluciji in trpljenju v letih 1941–1945 in o desetletjih krivic vse do leta 1990, ne pa tudi o boju na življenje in smrt našega naroda zoper fašistične in še posebej nacistične zločince, ki so poteptali vse človekovo dostojanstvo in njegove pravice, tako osebne, narodne in verske. Škof Grmič kot neumorni iskalec resnice se je temu odločno uprl.

Kot primer Grmičeve odločnosti, ko gre za zgodovinsko resnico, naj omenim njegovo ostro zavrnitev poskusa lustracije oziroma obsodbe »komunističnega« (socialističnega) režima kot totalitarnega in zločinskega. Grmič pravi, da so sprejetje takšnega dokumenta najbolj vneto zagovarjali tisti, ki so bili nekoč sami komunisti in so sedaj čutili potrebo po »očiščenju«. S pomočjo legitimno sprejetega dokumenta bi nedemokratsko onemogočili svoje nasprotnike in se na boljševiški način, ki jim je v resnici domač, dokopali do oblasti. Svoje razmišljanje o lustraciji je zaključil z ugotovitvijo, da je verbalna obsodba prejšnjega režima potrebna tistim, ki se bojijo socializma, ker so nesposobni, da bi ustvarili razmere, ki bi bile za večino ljudi boljše, kakor so bile v času realnega socializma.

Po Grmičevem mnenju je za pravilno ocenjevanje pomena oboroženega odpora in zmage nad nacifašizmom, ki jo danes skušajo mnogi (med njimi tudi nekateri zgodovinarji) podcenjevati in omalovaževati ter povsem zasenčiti s tistim, kar se je dogajalo po zmagi nad nacizmom in fašizmom, treba nekoliko poznati tudi ideološke osnove in bistvene sestavine nacionalsocializma. Grmičeva ugotovitev je, da je z nacionalsocializmom, ki ga je podpirala velika večina nemškega naroda, bil dosežen antihumanistični vrhunec in da je nacionalsocializem postal največja nevarnost, ki je dotlej pretela človeštvu. S svojimi zločini je presegel vse sisteme, ki jih je dotlej povzročila človeška hudobija. Nacionalsocializem je reakcionarnosti, antiparlamentarnosti, antidemokraciji, antisocializmu, totalitarizmu, avtoritarizmu in nacionalizmu dodal še rasizem v najhujši obliki, s katerim je opravičeval nasilje nad negermanskimi rasami in narodi. Vse, kar so počeli, je izhajalo iz njihove ideologije, opravičevali pa so ga kot svojo zgodovinsko poslanstvo in dolžnost. Tako so popolnoma prevrednotili vse vrednote v skladu z zahtevami nemške (germanske) »krvi«, čiste rase. Nietzschejev nadčlovek se je začel brezobzirno uveljavljati kot »nadnarod«. Grmič se je pri razglašljanju o nacistični

ideologiji oziral predvsem na Hitlerjev »katekizem«, kot označuje njegov Mein Kampf in na Rosenbergov Der Mythos des 20. Jahrhunderts.

Nacistična ideologija izhaja iz predpostavke, da je človeški razum le pripomoček v človekovem življenjskem boju, v katerem izpolnjuje svoje naravno poslanstvo. Vsako dejanje je smiselno, celo zločin. Vsaka pasivnost je življenju sovražna. Torej, ne misel ne razum, temveč volja, dejanje, nagon morajo biti odločilni v človekovem življenju. Namesto racionalizma iracionalizem, namesto načela razuma načelo instinkta. Samo volja do moči daje človeku smisel življenja, samo volja do moči lahko ustvari zadnji cilj človeštva – nadčloveka (Übermensch). Nietzschejev nihilizem so nacisti prirojili svojemu rasizmu. Vseeno pa, pravi Grmič, je bil Nietzsche predhodnik nacistične ideologije.

Nacistična ideologija je torej rasistična, totalitaristična, antisemitska in ekspanzionistična. Zanj velja, da vse ureja po t. i. rasnih zakonih, zavzema se za »pokopališki mir na zemlji« (po Grmiču). Po nacističnih rasnih zakonih je njihovo zločinsko početje bilo videti pravno neoporečno, rezultat te neoporečnosti pa je bilo skoraj 60 milijonov mrtvih v 2. svetovni vojni. Poleg tega so ti rasni zakoni do temeljev pretresli dotedanji svetovni red v ekonomskem, političnem in socialnem pogledu. Grmič pravi, da je bila ta bilanca strašna tudi za Slovence in slovensko kulturo.

Slovenski odpor proti okupatorjem obravnava Grmič predvsem z zornega kota etične dileme, ali je bil odpor nujen ali ne. Brez pomislekov ga označuje kot nujno in visoko moralno dejanje ter kot eno najpomembnejših in najusodnejših obdobj v dosedanji slovenski zgodovini. To je bilo dejanje silobrana, do katerega je imel slovenski narod vso pravico in celo moralno dolžnost. Po njegovem mnenju je šlo za samoobrambo v najpristnejšem pomenu besede, saj so okupatorji slovenski narod obsodili na fizično uničenje.

Kot neutruđen iskalec resnice in hkrati neprizanesljiv kritik prilaščanja le-te se je zelo temeljito lotil dileme o moralnih razsežnostih osvobodilnega boja. Izhajal je iz ugotovitve, da po okupaciji leta 1941 na druga sredstva, ki bi bila učinkovita za samoobrambo pred fašističnim in nacističnim nasiljem, kakor je bil oboroženi odpor zoper okupatorja, sploh ni bilo mogoče misliti. Ko govorimo o moralnih razsežnostih osvobodilnega boja, pravi Grmič, moramo iskati odgovore na vsaj tri vprašanja, in sicer o moralni upravičenosti oboroženega odpora, o načinu in metodah osvobodilnega boja in o posledicah tega boja.

Moralno upravičenost oboroženega odpora vidi Grmič v okupatorjevih raznarodovalnih načrtih, ki so pomenili smrtno obsodbo slovenskega naroda. Vrsta okupatorjevih potujčevalnih ukrepov je bila v popolnem nasprotju s tedanjim mednarodnim pravom, zato je bilo z moralnega vidika popolnoma upravičeno, da so ustanovitelji OF pozvali Slovence k oboroženemu odporu, k silobranu oziroma samoobrambi. Grmič pravi, da narava vsakega živega

bitja sama po sebi odgovarja z odporom zoper uničevalca življenja. Ko govori o moralni dolžnosti slovenskega naroda, da se upre okupatorjem, se Grmič večkrat sklicuje na Edvarda Kocbeka in Lojzeta Umeta, oba ideologa osvobodilnega boja iz vrst krščanskih socialistov. Tudi papež Pavel VI. v okrožnici za razvoj narodov govori o uporabi sile za spremembo krivičnih razmer, ko »krivičnost vpije v nebo«. Posameznik, pravi Grmič, se lahko odpove silobranu pred krivičnim napadalcem lastnega življenja, ne more in ne sme pa tega storiti, ko gre za obrambo naroda, posebno še, če ga napadalec hoče fizično uničiti.

Do odločitve za odpor je zato pri Slovencih prišlo povsem upravičeno, po vesti in tudi v skladu s katoliškimi moralnimi načeli. Šlo je namreč za boj zoper nelegitimno oblast, zoper tiranijo v najhujšem pomenu besede, šlo je za zaščito temeljnih pravic posameznika in slovenskega naroda kot celote. Zato tudi pri večini vernih ljudi, in partizani so bili večinoma verni (!), ni bilo dileme o vključitvi v osvobodilni boj. Na Štajerskem je tako storilo tudi precej duhovnikov. Vernih ljudi tudi ni motilo zavestno sodelovanje s komunisti, saj je bil v tedanjem trenutku nacizem s svojimi potujčevalnimi ukrepi mnogo nevarnejši od komunizma. To je nenazadnje potrdil tudi papež Pij XII., ko je med vojno zadolžil svojega tajnika in ameriške škofe, naj podprejo ameriškega predsednika Roosewelta pri njegovi odločitvi za sodelovanje s Sovjetsko zvezo, ker je bil Hitler veliko nevarnejši sovražnik kot komunistična Sovjetska zveza, torej »sovražnik mojega sovražnika je moj prijatelj«.

Tisti, ki so se odločali za oboroženi boj proti okupatorju, so morali biti pripravljeni na žrtve in računati z njimi. Opravičevali pa so jih lahko tako, da so s tem preprečili še hujše nasilje. Po Grmičevem mnenju je šlo za dovolitev nekega zla, da se prepreči še hujše zlo. Do nepotrebnih žrtev je prihajalo takrat, ko je namen posvečeval sredstva, zlasti, ko so se nasprotniki OF vidno povezali z okupatorji. Takrat je postalo medsebojno obračunavanje še posebej kruto. Ideologiji se je dajalo prednost pred narodnostjo. To pa je bilo narobe.

Posledice osvobodilnega boja so bile pozitivne in negativne. Najpomembnejša pozitivna posledica po mnenju škofa Grmiča je bila v obrambi slovenskega naroda pred nasilnim in divjaškim ravnanjem okupatorjev s Slovenci. Odpor je preprečil uresničitev okupatorjevih načrtov o uničenju slovenskega naroda. Če ne bi bilo odpora, Slovenci ob koncu vojne ne bi imeli ničesar pokazati, s čimer smo pomagali premagati največje zlo 20. stoletja. Takšna drža pa bi v resnici pomenila močno slabitev narodne zavesti. Pozitivna posledica oboroženega odpora je bila tudi v tem, da smo za zasluge v boju proti nacifazizmu oziroma za svoje sodelovanje na strani zaveznikov dobili Primorsko in Istro. Negativna posledica oboroženega odpora se je po Grmičevem mnenju najmočnejše kazala v ideološki diferenciaciji med pripadniki osvobodilnega gibanja samega, še bolj pa v povezavi nasprotnikov OF z okupatorji in v boju

zoper OF in partizanstvo. S tem so nasprotniki OF postali tudi sovražniki vseh tistih sil, ki so se bojevale zoper nacizem in fašizem. Postali so izdajalci lastnega naroda. Takšna odločitev je bila po Grmičevi sodbi povsem nemoralna in za takšno dejanje pred zgodovino ni opravičila.

Ko analiziramo njegov odnos do slovenskega osvobodilnega boja med drugo svetovno vojno, ne smemo mimo dejstva, da je bil ves čas svojega javnega delovanja človek s katoliške levice, svojevrsten in prodoren krščanski socialist in mislec, ki ni hotel postati ujetnik institucije, ki ji je pripadal. Zato je bil še toliko bolj odločen pri opozarjanju na nevarnost ponovne klerikalizacije slovenske rimokatoliške cerkve, kakršni smo že bili priča tik pred drugo svetovno vojno v ljubljanski škofiji, in v kakršno nas danes pehajo novodobni Mahničiči in Tomci po vsem slovenskem katoliškem občestvu. Za Grmiča je bila privrženost temeljnemu izročilu evangelija glavno vodilo tudi pri ocenjevanju vloge in pomena osvobodilnega boja za ohranitev in razvoj slovenskega naroda.

Grmič je precej pisal o lavantinskem škofu dr. Ivanu Jožefu Tomažiču v času med nacistično okupacijo in o njegovem odnosu do NOB, o Edvardu Kocbeku in njegovi vlogi v slovenskem osvobodilnem boju, visoko pa je cenil in spoštoval tudi pogum in neomajnost partizanskega duhovnika Jožeta Lampreta. O Tomažiču pravi, da je bil po svojem delu in miselnosti vesten posnemovalec Antona Martina Slomška, zlasti v pogledu neomajne zvestobe slovenskemu narodu. Kakor nekoč Slomšku je bila tudi njemu najvišja norma vest, ki mu je narekovala pogumno držo v odnosu do nacističnih oblasti in v odločni obrambi slovenstva. Že pred vojno je imel škof Tomažič drugačne poglede na probleme v slovenskih katoliških vrstah, ki so bili predvsem posledica dveh papeških okrožnic iz let 1931 (Quadragesimo anno – govori o krščanskem socializmu) in 1937 (Divini redemptoris – odločno odklanja komunizem), ki sta močno zaostriili nasprotja med krščansko socialističnimi gibanji in organizacijami ter integralistično radikalno katoliško akcijo pod vodstvom prof. Ernesta Tomca.

Za razliko od ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana se je mariborski škof dr. Tomažič zavzemal za strpnost do drugače mislečih. Različna miselnost obeh škofov se je najbolj radikalno pokazala na dveh primerih. Aprila 1940 je škof Rožman v Ljubljanskem škofijskem listu objavil ostro resolucijo proti Jugoslovanski strokovni zvezi, ker ni podprla papeževe okrožnice Quadragesimo anno, medtem ko je škof Tomažič takšno resolucijo odločno odklonil. Drugi primer različne miselnosti obeh slovenskih škofov v zadnjih letih pred vojno pa je versko obnovitveni tečaj katoliških izobražencev v Kranju leta 1940, na katerem se je škof Tomažič zavzemal za premostitev razlik, za gradnjo mostov in enotnost v različnosti, medtem ko je škof Rožman odločno zagovarjal rušenje mostov, delitev duhov in edinost ne samo v dogmah,

ampak tudi v disciplini, metodi in taktiki verskega delovanja. Škof Rožman je šel celo tako daleč, da je zaklical: »Treba nam je novega Mahniča, četudi bo šel kje predaleč!«

Razlika med Tomažičem in Rožmanom je med vojno postala skoraj usodna za nadaljnji obstoj slovenskega naroda. Tomažič je kljub ostrim raznarodovalnim ukrepom in nasilju nemškega okupatorja pokazal odločen odpor do njegovega ravnanja. Še na misel mu ni prišlo, da bi kakorkoli pokazal, da se je sprijaznil z nacistično oblastjo. Njegova vest je bila tista, ki mu je narekovala odločno držo do nacistične oblasti in zavračanje njenih krivičnih dejanj. Škof Tomažič je aprila in maja 1941 štirikrat odločno posredoval za svoje duhovnike pri šefu civilne uprave dr. Uiberreitherju, vendar zaman. Nacisti so slovenske duhovnike aretirali in izgnali, nekaj pa so jih poslali v koncentracijska taborišča ali ubili. Tomažič se je tudi uprl prepovedi rabe slovenskega jezika in uvedbi nemščine v cerkvah tako, da so duhovniki celo pri petju in pisnem komuniciranju s škofijskim ordinariatom raje uporabljali latinščino. Rožman pa je s svojim hlapčevskim odnosom do italijanskega okupatorja večino duhovščine v ljubljanski škofiji dobesedno potisnil v narodno izdajstvo.

Grmič pravi, da bi morala biti slovenska katoliška cerkev (pa tudi narod v celoti) ponosna na škofa Tomažiča, ki je pokazal svojo odločnost in domoljubje takrat, ko so ponekod v Sloveniji, zlasti v ljubljanski škofiji, predstavniki cerkve skoraj v celoti odpovedali. Zato ne preseneča, da je velika večina duhovnikov v mariborski škofiji, kolikor jih nacisti niso izgnali, sledila zgledu svojega škofa in prav zato je verno ljudstvo v škofiji v boju za osvoboditev videlo samo enega sovražnika, nacističnega okupatorja. Škof Tomažič je bil prepričan, da je samo na zvestobi lastnemu narodu mogoče zidati zvestobo veri in cerkvi. Bil je prepričan, da je vsako razdvajanje naroda, vsako ločevanje duhov zaradi različnih življenjskih nazorov lahko pogubno. Grmič ugotavlja, da si je škof Tomažič s svojim odločnim protestom proti okupatorjevemu ravnanju s slovensko duhovščino, z zavrnitvijo članstva v Štajerski domovinski zvezi in z neizprosnim zavračanjem oboroženega domobranskega in četniškega boja proti partizanom ter OF postavil najlepši življenjski spomenik. Škoda, da nova oblast takoj po vojni ni znala (ali hotela!?) pravilno ceniti in pravočasno ločiti zrnja od plev.

Škof Grmič je v svojih zgodovinskih spisih na več mestih posebej ali posredno obravnaval tudi že omenjenega duhovnega vodjo integralistične radikalne katoliške akcije profesorja Ernesta Tomca, ki je skušal med srednješolsko, pa tudi med študentsko katoliško mladino širiti in krepiti sovraštvo in boj proti brezbožnim komunistom. Njegovo organizacijo Grmič označuje za popolnoma avtoritarno in fašistično urejeno. Posamezniku ni dopuščala nobene svobode, šlo ji je samo za brezpogojno pokorščino vodstvu. Žal mu je škof Rožman nasedel in mu popolnoma zaupal. To škofovo zaupanje prof. Tomcu

je šlo celo tako daleč, da je decembra leta 1940 v posebnem pismu odločno zavrnil dr. Lamberta Ehrlicha, ki je zagovarjal Stražarje in bil kritičen do Tomčevih mladcev Kristusa kralja.

V svojih spisih o slovenskem osvobodilnem boju se Grmič pogosto ozira po Kocbeku in njegovem odnosu do tega boja. Iz vsega Kocbekovega pisanja o NOB izhaja enak zaključek, da se je za OF odločil iz notranje nuje, ker mu je tako narekovala njegova vest in njegov krščanski etos. Grmič pravi, da je nekaj podobnega veljalo tudi za večino ostalih zavednih Slovencev, ko so se odločali za boj proti okupatorjem. Kot krščanski socialist je Kocbek videl moralno sorodnost med krščanstvom in komunizmom, zato mu tudi ni bilo težko sodelovati s komunisti. Ob tem moramo upoštevati tudi dejstvo, da je bil Kocbek intuitivni mislec, lahko bi rekli »vizionar«, kar je tudi vplivalo na njegovo odločitev. Večkrat je priznal, da takrat v resnici še ni dobro vedel, da se je prav odločil. Grmič ga označuje kot »zvestega bojevnika za svobodo in pričevalca za evangelijsko krščanstvo«.

Kocbek je videl trojni namen krščanskih socialistov v osvobodilnem boju, in sicer: pomagati izvesti narodno in družbeno osvoboditev, soustvarjati novo slovenstvo (spremeniti slovenski narodni značaj!) ter vplivati na izoblikovanje novega tipa slovenskega kristjana. Grmič ugotavlja, da je Kocbekov (in tudi slovenskih krščanskih socialistov nasploh) pogoj za sodelovanje s komunisti bil, da eni in drugi ne postavljajo v ospredje filozofskih koncepcij različnih nazorov. Kocbekovo takratno videnje sodelovanja s komunisti naj podkrepim s kratkim citatom iz njegovega pisma Antonu Trstenjaku: »Danes imam v slovenskega komunista mirno zaupanje, priznam mu človeško kvaliteto in družbeno vodstvo. Z vso zvestobo izpolnjuje svojo zgodovinsko nalogo ... Ne bojim se njegovega ateizma, kajti njegova vdanost neznanemu Bogu je silnejša od konvencionalne vere mnogih kristjanov«. Sodelovanje kristjanov s komunisti je zato Kocbek smatral za dolžnost. Po Kocbekovem prepričanju je bil komunizem v tistem trenutku odrešujoča vsebina svetovnega delovnega ljudstva in najjasnejših osvobodilnih naporov v človeštvu.

Kocbek je bil prepričan, da je bil osvobodilni boj proti okupatorjem narodova nuja, kajti vsaka druga pot bi Slovence pripeljala do moralnega razkroja, fizične ohromelosti in do popolnega uničenja. Nadalje Kocbek pravi, da so kristjani v boju za osvoboditev dolžni sodelovati z vsemi drugimi člani narodove skupnosti, kajti narod je največja vrednota. Zavzema se za socialistični družbeni red, ki je zelo blizu krščanskemu pojmovanju človeka in življenja. Prečiščeno krščanstvo je za Kocbeka evangelijsko krščanstvo, ki vidi potrebo po novem slovenstvu in novih družbenih odnosih. Glede na omenjena izhodišča je Kocbek na belogardizem in domobranstvo gledal kot na izdajstvo (narodno, moralno in versko!). Zato tudi očita duhovnikom, ki se niso odločili za OF, da so »kot ljudje in kristjani odpovedali«. Glede likvidacij

med vojno (zlasti Ehrlicha in Natlačena) se Kocbek, kot vidimo iz njegovih spisov, nikakor in nikoli ni mogel sprijazniti s svojo vestjo, čeprav jih je skušal tolmačiti in opravičevati v smislu nekakšnega »revolucionarnega prava«, ko gre za odgovornost za kolektivno usodo (usodo naroda). Grmič poudarja, da je Kocbekove poglede treba razumeti v kontekstu usodnih razmer in boja slovenskega naroda na življenje in smrt.

Pri partizanskem duhovniku Jožetu Lampretu je Grmič posebej občudoval njegov čut za socialno pravičnost, za solidarnost in resnični humanizem. Že pred vojno se je Lampret neizbrisno zapisal v slovensko zgodovino kot neizprosen borec za osnovne pravice delavcev in vseh tistih, ki so bili potisnjeni na rob družbenega dogajanja in obsojeni na brezpravnost ter revščino. Kot krščanski socialist in pristaš ljudsko frontnega gibanja se je Lampret zavzemal za sodelovanje med krščanskimi socialisti in komunisti, za dialog med evangelijem in Marxovimi nazori. Kot mladega kaplana in duhovnika v revnih župnijah ga najdemo med vnetimi borci za izboljšanje družbenih razmer in izboljšanje socialnega statusa predvsem delavcev in malih posestnikov.

Zaradi svojega naprednega delovanja, predvsem javnega vzpodbujanja odpora zoper različne krivice in omejevanje svobode, so ga državne oblasti pregnale na Hrvaško (v modruško-senjsko škofijo), od koder je leta 1942 odšel med hrvaške partizane in se naslednje leto vrnil v Slovenijo, kjer je skrbel za nemoteno opravljanje verskih obredov na osvobojenem ozemlju. Kot verski referent 14. divizije je v začetku leta 1944 z njo odšel na Štajersko. Z obiski pri slovenskih duhovnikih, kolikor jih je še bilo po župnijah, je s prepričevanjem duhovnikov o upravičenosti partizanskega boja in boja za pravičnejši družbeni red opravljal pomembno misijo. Grmič ugotavlja, da je bila njegova predanost osvobodilnemu boju naravnost brezmejna. Med preprostimi ljudmi je bil zelo priljubljen, zato je bila tudi »njegova« partizanska vojska med ljudmi po navadi navdušeno sprejeta. Grmič pravi, da so bili Lampretovi takratni nastopi že v duhu teologije osvoboditve, ki se je po 2. vatikanskem koncilu pojavila v deželah Južne Amerike. Grmič celo pravi, da je Lampret takrat teoretično in praktično razvijal teologijo revolucije na podlagi Svetega pisma in zato našel poseben odmev med partizani in sploh somišljeniki osvobodilnega gibanja.

Med osebnostmi slovenske cerkvene nomenklature, ki so imeli pozitiven odnos do osvobodilnega gibanja in jih je Grmič prav zato še posebej spoštoval in tudi osebno poznal, moramo omeniti vsaj še dr. Stanka Cajnkarja in dr. Janeza Janžekoviča. Za Cajnkarja pravi, da ni bil le teolog (kot gimnazijski profesor verouka je bil med dijaki zelo priljubljen – bil je pravi prijatelj tudi nevernim!), pisatelj in glasnik socialne pravičnosti, ampak tudi izredno dober človek, iz katerega je naravnost sijala človeškost. Kot krščanski socialist je med okupacijo takoj našel mesto v osvobodilnem gibanju, saj je bil trdno prepričan, da je to njegova dolžnost. Če nekateri upravičeno imenujejo Kocbeka

ideologa osvobodilnega boja, lahko po Grmičevem mnenju Cajnkarja šteje-
mo za teologa tega boja. To lahko razberemo iz njegovih razprav in člankov
o osvobodilnem boju, iz katerih se vidi, da je priznaval vse namene in cilje
osvobodilnega boja, kakor jih je izrazil Kocbek (osvoboditev, novo slovenstvo,
pravičnejši družbeni red in deklerikalizirano krščanstvo).

O dr. Janžekoviču pa je Grmič zapisal, da se je v svojih razpravah veliko
posvečal vprašanjem narodnosti in razmerju med vero in narodnostjo. Na-
rodno izdajstvo je že pred vojno imenoval smrtni greh, četudi bi se kdo hotel
izgovarjati na obrambo vere. Zato je tudi med vojno ostro obsodil ravnanje
tistih predstavnikov cerkve v ljubljanski škofiji, ki so nastopili zoper OF in
se povezali z okupatorji. Zato je tudi razumljivo, da je po osvoboditvi postal
pionir dialoga med vernimi in neverujočimi v slovenski družbi, med kristjani
in marksisti. Grmič pravi, da je Janžekovič med prvimi pri nas spoznal, da
je resnični socializem najbližje krščanstvu, saj je to v resnici sekularizirano
krščanstvo.

Škof Grmič je v svojih spisih oziroma javnih nastopih posebej razpravljajl
o nekaterih vprašanjih in vidikih slovenskega osvobodilnega boja. Zelo od-
mevne so bile npr. njegove razprave o usodi štajerske duhovščine med na-
cistično okupacijo, o kulturno-moralnih razsežnostih osvobodilnega boja,
o moralnih stiskah slovenskih prisilnih mobilizirancih v nemško vojsko, o
osvobodilnem boju kot moralnem izzivu slovenskih zdravstvenih delavcev, o
etični dilemi okupiranega slovenskega naroda leta 1941 – upreti se ali ne – in
še vrsta drugih. V vseh se je pokazal kot pronicljiv mislec, natančen analitik,
ki je več tudi zahtevne historične sinteze, predvsem pa kot dosleden iskalec
resnice in neomajen zagovornik dialoga med različno mislečimi, ne glede na
njihov svetovni nazor.

Tistim, ki so govorili (ali še govorijo) o slovenskem osvobodilnem boju kot
o zločinu, je Grmič rad odgovarjal v evangelijskem stilu: »Kdor je brez greha,
naj prvi vrže kamen v partizane«, in dalje, »če bi bili ti pravičniki iskreni, bi
morali obmolkniti, kakor pismouki in farizeji, ki s h Kristusu pripeljali gre-
šnico, da bi jo obsodili«. Grmič pravi, da so se partizani bojevali za svobodo,
za domovino in zvestobi svojemu narodu v Slomškovem duhu podredili vse
drugo, tudi vero. Po njegovem je bila odločitev za oboroženi odpor zoper oku-
patorje, ki so hoteli uničiti slovenski narod in so te načrte tudi že uresničevali,
v skladu s katoliškimi načeli o samoobrambi pred nelegitimno oblastjo, ki je
bila hkrati povsem nečloveška.

Tisti, ki so se odločili nasprotno in so se podali v bratomorni boj z roko
v roki z okupatorji, so ravnali nemoralno, če so se tako odločili premišljeno
in prostovoljno. Grmič tudi pravi, da so domobranci in njihovi sodelavci v
resnici zašli na najbolj krivo pot, saj so se skupno z okupatorji bojevali proti
vsemu tistemu, kar so razglašali kot svoje cilje, čeprav se tega mnogi niso

zavedali. Bojevali so se zoper svoj narod, zoper vero, zoper Boga in zoper cerkev. Po njegovem bi Slomšek gotovo pohvalil boj partizanov, kakor je dal nekoč izredno priznanje slovenskim protestantom.

V slovenskem narodu se danes, žal, še vedno močno odražajo revanšistične težnje zoper partizane pri tistih, ki so bili na strani poražencev. Niti zavedajo se ne, pravi Grmič, da partizana nosijo v svojem srcu kot slabo vest in se bodo zato bojevali zoper njega še vedno, tudi ko bo zadnji partizan umrl, kakor so se bojevali nacisti zoper Žide. In kakor so nacisti opravičevali svoje početje s tem, da so pripisovali Židom samo vse slabo, tako enako počnejo danes pri nas tudi »domobransko usmerjeni« in obrnjenci iz komunizma. Ti še posebej čutijo potrebo, da se znebijo neprijetne sence, ki jih spremlja. Posebej žalostno pa je, da nekateri predstavniki cerkve danes pri nas vnašajo celo kot »ljubitelji slovenskega naroda« razdor med ta narod, ko razglašajo najbolj pogubno ločitev duhov na verne kot edino prave Slovence, in neverne, ko odrekajo osvobodilnemu gibanju vsako zaslugo za narod in prikazujejo domobranstvo samo kot nujno samoobrambo slovenskega naroda pred brezbožnim komunizmom. Grmič pravilno ugotavlja, da bi bilo moralno zdravje slovenskega naroda postavljeno pod vprašaj, če bi Slovenci danes ne znali ceniti osvobodilnega boja. Šlo bi za moralni razkroj, kakor je zapisal Kocbek.

V številnih javnih nastopih in pridigah za domoljube je Grmič rad omenjal tudi partizanske enote. Največkrat je govoril o Pohorskem bataljonu, ki ga zaradi njegovega herojskega poslednjega boja postavlja za simbol slovenskega odpora proti okupatorjem. V svoji pridigi pri maši za padle borce Pohorskega bataljona in druge padle v drugi svetovni vojni, ki jo je daroval 16. januarja 1998 na Šmartnem na Pohorju, je bataljonov boj primerjal s svetopisemskim Goljatom in Davidom, ki se je kot pastir odločno postavil v bran izraelskega ljudstva pred Filistejci. Prav tako je boj Pohorskega bataljona primerjal z bojem Makabejcev proti mogočnemu kralju Antiohu IV., ki jim je hotel vsiliti svoj jezik, kulturo in vero. Geslo Makabejcev je bilo: »Umrimo vsi s čisto vestjo, nebo in zemlja sta priči, da nas po krivici uničujete«. Tudi boj Pohorskega bataljona in vseh, ki so se odločili za upor pod vodstvom OF, je bil po Grmičevem mnenju boj za svobodo, za slovenski narod in njegovo kulturo, njegov jezik in nenazadnje tudi za krščansko vero, saj je nemški okupator vse te vrednote hotel brutalno uničiti.

Grmič je nasploh občudoval pogum in junaštvo slovenskih borcev za osvoboditev, ki so šli v boj, zavedajoč se vseh možnih posledic, ki lahko sledijo, kakor tudi tveganje ljudi, ki so podpirali osvobodilno gibanje. Zanj so pomembna tudi spominska obeležja, ki naj pričajo o veličini osvobodilnega boja in nas opozarjajo na dolžnosti, ki jih imamo do svoje domovine. V vseh svojih javnih nastopih in spisih je odločno poudarjal, da je tudi samostojna država Slovenija v veliki meri zasluga borcev osvobodilnega boja in njegovih žrtev.

Tiste, ki so v tem boju žrtvovali svoje življenje, Grmič označuje za mučence v pravem pomenu besede. Padli so v samoobrambi, ko so branili svoje najosnovnejše pravice, svoj narod, svojo kulturo, osnovna moralna načela in zato tudi vero. Vse to so namreč okupatorji hoteli zatreti.

In nenazadnje, pravi Grmič, partizanstvo in OF pomenita za slovenski narod tako prelomnico kot noben dogodek v njegovi dosedanji zgodovini. Domovina je postala zanj najvišja vrednota. Če pogledamo na njegovo mnenje iz tega zornega kota, je osvobodilni boj prekalil slovenski narodni značaj in v marsičem spremenil miselnost slovenskega človeka. Pomenil je tudi začetek odločne poti v smeri lastne državnosti, saj je zaščitil obstanek vseh vrednot, iz katerih je slovenski narod črpal svojo življenjsko moč in narodove pravice. Obenem pa je partizanstvo dalo slovenskemu narodu v roke legitimacijo, s katero se lahko s ponosom pokaže v skupnosti narodov, ki so se uprli nemškemu nacizmu in italijanskemu fašizmu kot najhujšima sovražnikoma evropske kulture, civilizacije in tudi krščanstva. Zato je, kot pravi Grmič, naravnost blazno in nacionalno pogubno poskušati danes to legitimacijo razvrednotiti.

*Marjan Žnidarič**

* Dr. Marjan Žnidarič, direktor Muzeja narodne osvoboditve Maribor v pokoju, marjan.znidaric@gmail.com

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

MARKO JESENŠEK: POGlavJA IZ ZGODOVINE VZHODNOŠTAJERSKEGA JEZIKA. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, 2015. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 110). 389 str.

Znanstvena monografija dr. Marka Jesenška, rednega profesorja za slovenski jezik na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Mariboru, zaokrožuje njegov prispevek k znanstvenim jezikoslovnim raziskavam vzhodnoslovenskega prostora. Medtem ko njegova monografija z naslovom *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*, ki jo je izdal leta 2013 pri isti založbi, že v naslovu pogumno nakazuje in v samem delu tudi potrjuje tezo o knjižnosti prekmurščine 18. in 19. stoletja, se je Jesenšek v obravnavani monografiji odločil to oznako opustiti, v uvodu pa navaja tudi alternativno različico imena, tj. prleška. K temu so ga vodile samostojne podrobne raziskave vzhodnoštajerskih knjižnojezikovnih prizadevanj in raziskave dr. Bernarda Rajha o književniku in slovníčarju Petru Dajniku, ki je poskušal jezik med Muro in Dravo povzdigniti v nadnarečne okvire z vrsto del, napisanih od leta 1816 (zadnja knjiga 1856), čeprav sta se njegov vpliv in s tem dostopnost njegovih del bistveno zmanjšala ali celo prekinila z uradno prepovedjo dajničice leta 1838. Izdal je

vsa potrebna besedila za učenje in uporabo jezika, ki ga je določil v slovnici; to so lekcionarji, svetopisemske zgodbe, abecedniki in začetnice, katekizem, cerkvene in posvetne pesmi, poučna proza, molitveniki in strokovno čebelarско delo (prim. Rajh 1998: 201–204). Žal ni nikoli natisnil prevoda Svetega pisma, saj je ohranjen le njegov rokopisni prevod Svetega pisma stare zaveze, pa tudi njegov slovar velja za izgubljenega (Jesenšek 2015: 48). Prevod bi podobno kot Küzmičev, ki je nastal v sosednjem prekmurskem prostoru, lahko privedel do končne uveljavitve vzhodnoštajerskega knjižnega jezika. Dajnkovi somišljeniki, npr. Šerf, Lah, Rižner, Veršič so bili prav tako zelo knjižno dejavni. V Gradcu, kjer so se omenjeni duhovniki šolali, je predaval Koloman Kvas (od 1823), ki je uporabljal Dajnkovo slovnico in tudi sicer pri predavanjih uvedel dajničico. Takega šolanja in vpliva so torej bili deležni duhovniki Anton Šerf, Anton Lah in Jožef Muršec. Starejši študenti, ki niso bili »izučeni« za pisanje v dajničici, so se za to verjetno odločili ob neposrednem stiku z Dajnikom. Udarca njegovemu delu in črkopisu pa niso povzročili samo osrednjeslovenski duhovniki, ki so delovali na Štajerskem (npr. Alič, Harman), ali njegovi rojaki, ki so se nagibali h kranjskemu prostoru (npr. Krempl, Murko), temveč tudi mladi štajerski študenti v Gradcu, romantično usmerjeni, ki so leta 1832 ustanovili

slovensko društvo. Kočevar in Vraz sta bila med prvimi, ki sta v pisemski korespondenci uporabljala gajico (od leta 1833), medtem ko so nekateri pisci uporabljali različne črkopise: najprej dajnico, bohoričico pa gotovo od izdaje Murkove slovnice leta 1832¹ in vsaj do leta 1837 (npr. Muršec) (prim. Ilešič 1905).

Avtor je v svoji monografiji prvič poskušal razvrstiti obdobja zgodovine vzhodnoštajerskega jezika. Tega deli na rokopisno izročilo, ki obsega dve obdobji: (1) vzhodnoštajerski rokopisi 16. in 17. stoletja; (2) vzhodnoštajerski rokopisi 18. stoletja. Vzhodnoštajerski knjižni jezik deli na pet obdobji: (1) jezikovno prebudno obdobje (1758–1777); (2) vzhodnoštajersko raznovrstno obdobje (1777–1803); (3) iskalno-soočajnsko obdobje (1803–1824); (4) knjižno normativno obdobje (1824–1839); (5) zavrnitveno-enotno slovensko obdobje (1838–1847). Rokopisno izročilo zajemajo le štiri strani članka z naslovom *Nastanek in razvoj vzhodnoštajerskega jezika*. Obsega skoraj dvestoletno obdobje od *Velikonedeljske prisege* (1570) do *Parhamerjevega katekizma* (1758). V rokopisih prevladujejo tri jezikovne usmeritve: vzhodnoštajerska, osrednjeslovenska in kajkavska. Ohranilo se je največ prisežnih obrazcev, sledijo tožba, odlok, prošnja, dve oporoki, pravila bratovščin, biblična besedila. Avtor omenja tudi tri rokopise, nastale po prvem vzhodnoštajerskem tisku, kjer kajkavski vplivi praviloma niso več prisotni (*Prisega iz Hrastovca, Razsodba*

iz Hrastovca, Rokopisna pesmarica iz Cirkulan v Halozah; kajkavski vplivi še v *Središki prisegi*), ne piše pa o *Lenarški* (1788–1800) in treh *Ormoških priseгах* (1700–1803). Prvo sta omenila že Svetozar Ilešič (1937) v *Krajevnem leksikonu Dravske banovine* in Bogo Teply (1969) v prispevku *Narodnostno življenje pri Lenartu v Slovenskih goricah pred prvo svetovno vojno*. Na *Ormoške prisege* je prvi opozoril Anton Klasinc (1973) v zborniku *Ormož skozi stoletja*, znanstveno objavo omenjenih rokopisov pa je pripravil zgodovinar Boris Golec (*Elektronske znanstveno kritične izdaje slovenskega slovstva*, 2011). Ohranjena je še vrsta rokopisov druge polovice 18. stoletja, ki jih lahko uvrstimo v različna obdobja, npr. *Volkmerjeve pridige* (1778–1792, hrani Univerzitetna knjižnica Maribor (dalje UKM)), *Bukvice molitvene* (1778, hrani UKM), *Cerkvene pesmi in molitve* (konec 18. stoletja, hrani UKM), *Rokopisna pesmarica Laurence Foglarja* (Voglarja) (1757–1762, hrani Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana (dalje NUK)), *Pesem na mest Dijess illa* (konec 18. stoletja, hrani UKM). Omenjene pesmarice in molitvenike bi bilo treba še analizirati in jih natančneje umestiti, saj so pisci prihajali iz različnih slovenskih pokrajin; tako npr. *Rokopisna pesmarica iz Cirkulan* upošteva osrednjeslovensko jezikovno tradicijo. Pojavi se vprašanje, ali bi bilo treba dela avtorjev, ki niso bili po rodu iz vzhodne Štajerske, vendar so v tem prostoru ustvarjali in delovali, izločiti iz obravnave. Zdi se,

¹ Ivan Klajžar je v svojem pismu, ki ga je verjetno napisal leta 1832, spraševal Jožefa Muršca: »Komi Ti šrezho voj[h]ij[h] Murki ali Gosponi Dajniki?« (Ilešič 1905: 8) Sekovski konzistorij je namreč 6. junija pozval duhovnike, naj podajo svoje mnenje o Dajniku in Murku; ti duhovniki so se izrekli proti prvemu (Ilešič 1905: 244).

da se termini, kot so vzhodnoštajerski rokopisi, vzhodnoštajerski knjižni jezik, vzhodnoštajerski tiski, nanašajo na vsa slovenska besedila, ki so nastala v tem prostoru, ne glede na avtorja. Avtor monografije v pregledu ne omenja kajkavskih del, ki so se v 18. stoletju tiskala na območju Ptuja, npr. pesnitev Gregorija Maljevaca, rojenega v Vinici – *Nebeszki pasztir pogublyenu ovcu ische* (1795; hranjena v UKM Ms 144). Treba je poudariti, da so tudi rokopisne pesmarice s širjenjem iz kraja v kraj lahko imele vplive na podobna besedila. Smolik (2011) pa ugotavlja, da morda celo Volkmerjeve natisnjene pesmarice niso segale dlje od ptujske dekanije, vpliv osrednjeslovenskega prostora pa pri prevajanju ni prisoten.

V jezikovno prebudno obdobje (1758–1777), za katero je značilna osvoboditev iz kajkavskih spon, avtor uvršča tri izdaje *Parhamerjevega katekizma*, molitvenik *Hitra inu glatka pot pruti nebessam* (1767) ter rokopisni *Apostlov slovar* (1760). V tem obdobju je večina duhovnikov vzhodnih prleških župnij še vedno prihajala iz drugih slovenskih (Kranjska, Koroška, Bela krajina) ali hrvaških pokrajin (Mlinarič 1987). V vizitacijskih zapisnikih šele po letu 1788 hrvaščina kot jezik bogoslužja v tem prostoru ni več izpričana (Golec 2012: 130), Štajerci pa so varaždinsko gimnazijo poleg mariborske obiskovali tudi še v prvi polovici 19. stoletja, npr. v šolskem letu 1809/10 jih je bilo 42, v šolskem letu 1829/30 pa kar 68 (Vrbnjak 2006: 31), čeprav se je že prej v času varaždinskega požara leta 1776 obisk dijakov znatno zmanjšal (Horvat 2006). Jesenšek se je slovarskemu delu Bernarda Mariborskega oz. Ivana Antona Apostla posvetil v dveh

poglavjih: Plurilingvizem Bernarda Mariborskega in Slovensko gradivo v Apostlovem slovarju. Katekizmom se je posvetil v prispevku Vzhodnoštajersko in kajkavsko besedje v slovenskem prevodu Parhamerjevega katekizma. Nemeč Bernard Mariborski (Ivan Anton Apostel) je leta 1760 sestavil nemško-slovenski slovar, ki vsebuje tudi vzhodnoslovensko besedje. O slovarju so doslej podrobno pisali Ilešič (P. Bernard Mariborčan, slovenski pisatelj 18. stoletja, 1939), Stabej (Janez Ivan Apostel – pater Bernard: Dictionarium Germanico-Slavonicu, 1972) in Jesenšek (Mehrsprachigkeit bei Bernardus Marburgensis, 2002). Slednji slovar uvršča v tradicijo štajerskega slovaropisja, ki sega od Popoviča, Čebula, Zagajška, Harmana do Murka in Cafa. V nasprotju z ostalimi pisci pa je opozoril na bogato paremiološko gradivo, ki še ni bilo ustrezno strokovno ovrednoteno. V prispevku o štajerskih priredbah Parhamerja je avtor dopolnil Ilešičeve in Riglerjeve navedbe; opozoril je na tesno povezanost in težko določljivo mejo med kajkavskim in vzhodnoštajerskim jezikom v času druge polovice 18. stoletja ter odgovoril na vprašanje o razlogih za njuno jezikovno oddaljevanje že v drugi izdaji katekizma (1764), še močneje pa v tretji (1777).

V vzhodnoštajersko raznovrstno obdobje (1777–1803) je avtor uvrstil pesniško delo Leopolda Volkmerja, ki je v tem času izdal tri cerkvene pesmarice: prevod nemške terezijanske cerkvene pesmarice *Pesme k tem opravili te svete meše, s toj pesmoj pred predgoj, iz nemškega na slovensko prestavlene za fare optuiske dehantie* (1783, Gradec), prevod nemške cerkvene pesmarice *Der Messgesang. Mešna pesem* (1789,

Gradec), prevod iz latinščine *Te Deum laudamus* (1795, Ptuj); sem sodijo tudi njegove rokopisne pridige. Za to obdobje je že značilna samostojnost vzhodnoštajerskega jezika, ki se kaže v razmerju do kajkavščine, vendar ohranjena besedila še vedno kažejo jezikovno neenotnost. Avtor je Volkmerju posvetil dve poglavji v monografiji: Volkmerjevo besedje v Pleteršnikovem slovarju ter Volkmer in oblikovanje vzhodnoštajerske knjižne norme. V slednjem prispevku opozarja na negativno vrednotenje vzhodnoštajerskih piscev, nakazano tako pri kranjskih piscih 19. stoletja kot v slovenski literarni zgodovini 19. in 20. stoletja, o čemer pričajo njihove kratke in nestrokovne opazke o jeziku.² Volkmer je pri poučevanju v elementarni šoli na Ptujju uporabljal tudi Pohlinov abecednik, kar dokazuje, da se je seznanil s tedanjim kranjskim jezikom, čeprav v njegovem jeziku ni skoraj nobenega vpliva. Ni res, da na vzhodnem Štajerskem v Volkmerjevem času ni bilo slovenskih pridig, saj vizitacijska poročila navajajo, da se je v ptujski cerkvi sv. Ožbalta že leta 1760 pridigalo v slovenščini, poleg tega pa še (poleg nemščine) pri Sv. Rupertu, Sv. Petru, Sv. Lenartu, v Mali Nedelji, Negovi, Križevcih, Ljutomeru, cerkvi Sv. Duha na Ptujju, v Negovi, Jarenini, pri Sv. Antonu in Sv. Juriju ob

Ščavnici. Pridige in kateheze so bile v slovenskem jeziku tudi v Lenartu in Svečini, ob nedeljah in praznikih tudi v Gorišnici (Sv. Marjeta), pri Sv. Petru (Maribor) pa naj bi imel župnik slovensko knjigo evangelijev (1760). Kapucini so v cerkvi Marije Pomočnice v Radgoni ob nedeljah in praznikih pridigali v slovenščini (Mlinarič 1987; Škafar 1993, 1998). V štajerskih arhivih je ohranjenih mnogo rokopisnih pridig v bohoričici, vendar datum nastanka še ni bil določen. V nasprotju z Volkmerjevim vzhodnoštajerskim jezikom pa je viden osrednjeslovenski jezikovni vpliv v četrtem štajerskem katekizmu (1783), medtem ko se je delovanje svetourbanske akademije (1803) še odločalo za kajkavščino. K temu je pripomoglo tudi šolanje nekaterih članov akademije v varaždinski latinski gimnaziji.

Naslednje obdobje je iskalno-soočanjsko (1803–1824) in obsega zelo kratko delovanje svetourbanske akademije ter bolj produktivno ustanovitev Slovenskega društva in stolice slovenskega jezika v Gradcu (1810, 1812). V tem času so bile pomembne državne slovenske štipendije avstrijske vlade, s katerimi se je na mariborski gimnaziji ustvarilo močno slovensko narodno žarišče, slovenski jezik pa je dobival vse večjo veljavo. Letno je bilo razpisanih 20 štipendij, ki so se

² Ob prvi izdaji Volkmerjevih pesmi leta 1836 se je oglašil Prešeren, češ da so to neslane čenče in žalijo mater Štajersko (Legiša, Gspan 1956: 427). Slovenska literarna zgodovina pa je o štajerskih piscih velikokrat sodila negativno, npr. o Volkmerju in Modrinjaku: »Jezik je precej ponemčen, pa ima vendar nekatere zanimljive posebnosti slovenskega narečja okolo Ptujja na Štajerskem.« (Glaser 1895: 83) »Modrinjak je bil očitno nadarjen pesnik, ki je bil zmožen precej izvirnega doživljanja. Vendar je bil preveč pod oblastjo slabih vplivov bodisi domače bodisi zastarele hrvaške tradicije, da bi si mogel izčistiti okus in ustvarjati sodobno in svojim močem primerno. Zato je v njem veliko neužitnega, ohlapnega, v jeziku precej prleških tvorb, ki vplivajo smešno in neprijetno (se zatukne, rep joj spukne, pokrukne itd.).« (Legiša 1938: 26)

podeljevale 11 let (1793–1804). Pogoj za pridobitev te je bil uspešno opravljen pisni izpit iz slovenščine, ki ga je vodil Kavčič (Šedivy 1963; Leskovec 1991). Pobudnik svetourbanske akademije Narat je lahko to narodno zavest utrjeval in nadaljeval tudi po ukinitvi štipendij, ko je postal katehet mariborske gimnazije (1804–1806). Njegovi učenci so kasneje postali pomembni štajerski kulturni delavci: Krempl, Dajnko, Pen, Cvetko. V nasprotju z Naratom pa Štefan Modrinjak ni obiskoval mariborske, temveč varaždinsko gimnazijo, na njegovo jezikovno usmeritev pa je prav tako pomembno vplival rojstni kraj Središče, ki je bil tesno povezan s kajkavsko jezikovno tradicijo. V tem obdobju so začela nastajati vse bolj številna slovarska dela (Jaklinova in Cvetkova izgubljena zbirka besed, Penovo zbiranje gradiva, Harmanov rokopisni slovar), Leopold Šmigoc pa začenja obdobje izdajanja vzhodnoštajerskih slovnice (1812). V to obdobje sodijo tudi Dajnkova zgodnja dela, lekcionarja Jožefa Pichlerja³ in Blaža Kosija⁴ ter Cvetkovo in Kremplovo pesniško ter pridigarstvo delo. Ne samo v Mariboru, tudi v Gradcu so se v tem času pojavile slovenske narodnostne pobude za slovensko Štajersko. Tako je bilo 13. maja 1810 ustanovljeno Slovensko društvo v Gradcu (Societas Slovenica, Slovensko tovarštvo). Imelo je okoli 15 članov, med njimi Cvetka in Šmigoca, povabljeni sta bila tudi Modrinjak in Jaklin. Mlajši člani so bili Dajnko, Krempl, Pen, Kvas in Kren.

Društvo je dobilo tudi stalne prostore v poslopju graške redute, še istega leta pa je bila predlagana ustanovitev katedre za slovenski jezik v Gradcu (Šumrada 2002: 54, 55). Vprašanje, koliko in kako so predavanja slovenščine pripomogla k dejanskemu znanju slovenščine predvsem Nemcev in tudi štajerskih Slovencev, ki knjižnega jezika ob prihodu v Gradec še niso mogli obvladati, predavanja pa so redko obiskovali, bo treba še podrobneje raziskati. Jesenšek se je graškemu prostoru posvetil v dveh poglavjih: Gradec in njegov pomen v slovenistiki od 16. do sredine 19. stoletja ter Gradec in prizadevanja za vzhodnoštajersko jezikovno normo v prvi polovici 19. stoletja. »Gradec je bil za štajerske Slovence to, kar Dunaj za Kranjce.« (Jesenšek 2015: 210) Ponovno spomni na dejstvo, o katerem je govoril že Vinko Škafar na Dajnkovem simpoziju, da so se v Gradcu že v 16. in 17. stoletju tiskale kranjske knjige. Avtor pozitivno vrednoti Primičevo in Dajnkovo knjižnojezikovno delovanje, medtem ko idejo ilirskega gibanja označi s Toporišičevim pojmom kot jezikovno zablodo. Slovenski jezikoslovci so Dajnkova prizadevanja velikokrat ocenjevali kot jezikovni separatizem in odpadništvo. Tudi Stanislav Škrabec vzhodnoštajerskemu jeziku ni priznaval tako pomembne knjižne vloge, kot jo je prekmurskemu; podobno Jože Toporišič. Jesenšek vzhodnoštajerski prostor pojmuje kot most med osrednjeslovenskim in prekmurskim, ki je odločilno pripomogel k poenotenju

³ Kaplan pri Sv. Barbari v Halozah.

⁴ Blaž Kosi (1773–1850) se je rodil v Središču. Po mašniški posvetitvi 14. septembra 1801 je deloval kot kaplan v Ljutomeru, na Ptuj in v Leskovcu, kjer je postal oktobra 1808 tudi župnik in je tam ostal do smrti (Slekovec 1902: 122).

vseslovenske knjižne norme sredi 19. stoletja. Na graški univerzi so se takrat šolali vsi pomembni vzhodnoštajerski kulturni delavci in buditelji. K ustanovitvi stolice slovenskega jezika je pripomogla miselnost, da morajo učitelji, uradniki in duhovniki znati slovensko, da bi tako lahko ljudstvu lažje posredovali nemški jezik in kulturo. Slovensčina je bila tako sredstvo za lažje učenje nemščine. Jesenšek opozarja na pomanjkljivosti take stolice, ki je prinašala predvsem praktično znanje slovenskega jezika, in jo primerja z današnjimi lektorati slovenskega jezika na tujih univerzah. Hkrati pa zanika kakršno koli namigovanje, da je graška škofija zagovarjala in promovirala Dajnkov jezikovni koncept. Prizadevanja graškega škofijskega ordinariata po ločevanju med Štajerci in Kranjci strogo primerja z Madžarsko ter osnovanjem vendske teorije, ki naj bi ločila Prekmurce od ostale matične države.

Knjižno normativno obdobje (1824–1839) obsega čas od izida Dajnkove slovnice in uradne prepovedi dajncice oz. zadnjega tiska v tem črkopisu, ki ga je prispeval Dajnkov somišljenik Anton Šerf. V tem obdobju je še vedno prevladovala prevodna knjižna dejavnost, v redkih posvetnih pesmaricah pa vzgojno-poučna tematika. Slovenski duhovniki, ki so bili v tem prostoru edini izobraženci, si niso mogli privoščiti pisanja izvirnih del, kot so se s Prešernom in drugimi izobraženci pojavljala v kranjskem prostoru, saj ljudstvo ni

bilo dovolj izobraženo in pripravljeno na tako slovstvo. Svetla izjema v tem smislu je bil Stanko Vraz, ki se je odločil za pravniški poklic, čeprav študija ni dokončal, in je pri pisanju (predvsem estetsko) sledil piscem *Kranjske čbelice* ter se tako zavestno želel uveljaviti tudi v sosednjem prostoru, kar mu ni uspelo. V tem obdobju je bila zelo živa slovenska pridigarska dejavnost, ki se ni osredotočala samo na podeželje in je bila ubesedena v ljudstvu razumljivem jeziku, ne glede na avtorjevo jezikovno simpatiziranje, npr. Cvetkove posmrtno natisnjene pridige (1825–1857),⁵ Murščeve rokopisne pridige (1831–32)⁶ in Kremplove natisnjene pridige (1828, 1833, 1834, 1839). Duhovniki, ki so izvorno prihajali iz drugih pokrajin, so ljudstvu posredovali jezik osrednjeslovenskega prostora (npr. neidentificirane pridige v Nadškofijskem arhivu Maribor). Jesenšek v monografiji trdi, da se je Krempl samo v *Dogodivščinah* bolj zvesto držal svojega rodnega štajerskega jezika, ne pa tudi v prevodih lektionarjev, kjer je imel osrednjeslovenske in druge predloge. Dodati je treba, da Kremplove pridige večinoma izkazujejo vse vzhodnoštajerske glasoslovne in oblikoslovne jezikovne značilnosti, ki jih najdemo tudi v Šerfovih in Murščeveh pridigah. Dajnko in Krempl sta se šolala v mariborski nemški gimnaziji, šolanje pa sta nadaljevala v prav tako nemškem Gradcu. Tudi kasneje sta delovala predvsem v vzhodnoštajerskem prostoru. Nemogoče

⁵ V Pajkovi zapuščini (Ms 138/12 in Ms 138/9), ki jo je Univerzitetni knjižnici Maribor leta 1932 daroval F. Kovačič, je ohranjena pridiga Franca Cvetka, ki jo je leta 1838 imel v Hočah. Precej njegovih pridig je kasneje objavil *Slovenski Prijatelj* (1879–1881).

⁶ Hranjeno v Zgodovinskem arhivu Ptuj. Pridigi iz leta 1830 še nista avtorsko potrjeni, čeprav so ju v arhivu naknadno označili kot Murščeve.

si je misliti, da bi se njun jezik lahko tako zelo razlikoval, da bi Krempla prepoznali kot kranjskega pisatelja. Če primerjamo Dajnkov lekcionar, ki ga je napisal leta 1817, z istim delom, napisanim devet let kasneje, lahko opazimo kar nekaj sprememb, npr. *doteknil* – *vstanuti*, *gda* – *kda*, pogosta raba deležij na *-ši* v prvem prevodu itd. Tako se je njegova jezikovna preobrazba zgodila postopoma, kakor je to vidno tudi pri Kremplu. Tudi Jožef Muršec je začel osrednjeslovenske jezikovne prvine v svoja besedila vnašati šele v času, ko je začel sodelovati pri Slomškovih *Drobtinica*h, medtem ko njegove začetne pridige (1831) skoraj ne odstopajo od norme, ki jo je uveljavil Dajnko. Tako lahko v določenem obdobju govorimo o enotnosti vzhodnoštajerskih piscev. Avtor monografije je Dajniku posvetil prispevek z naslovom Dajnkov pomen pri oblikovanju enotnega slovenskega knjižnega jezika, ostale pisce (Šerfa, Krempla in Rižnerja) pa obravnava v poglavju Nekateri oblikoslovno-skladenjske značilnosti vzhodnoštajerskega knjižnega jezika 19. stoletja. Za primerjavo si je izbral Dajnkov (1826) in Krempl (1843) lekcionar, ki sta nastala s kar 17-letno časovno razliko, čeprav bi se lahko odločil za časovno bližji Krempl (1843) lekcionar, ki ga je ta prav tako napisal leta 1826. Razlike med tema dvema besediloma so vidne predvsem v besedju in rabi glagolskih oblik, npr. »Srečni so tisti hlapci, kere gospod, kada pride, *skoznujoče* najde.« (Krempl 1826: 191) – »Srečni so tisti hlapci, kere gospod, kader pride, *bedeče* najde.« (Krempl 1843: 19) »Teda *gorstane* en postave vučen, ino skušavajoči njega reče.« (Krempl 1826: 166) – »Tedad *vstane* en Postave vučenik, ino

skušavajoč reče.« (Krempl 1843: 19) »Potem kak je Maria, Mati Jezusova, s-Jožefom zaročena bila, je ona, prejd kak sta *vkup prišla*, od Duha svetega *noseča najdena*.« (Krempl 1826: 204) – »Potem pak je Maria, mati Jezusova Jožefi zaročena bila, se je prejd kak sta *prišla noseča znajšla* od Svetoga Duha.« (Krempl 1843: 171)

Jesenšek (2015: 122) je opozoril na negativne oznake, ki so se oprijele Dajnika po prepovedi njegovega črkopisa v šolah. Pojavljala so se nasprotujoča si pričevanja o jeziku njegovega izpraševanja v ljudskih šolah, saj so ga nekateri označili kot nemškutarja. Zelo pomenljivo je tudi, da se je Dajnko kot velikonedeljski dekan izrekel proti združitvi Slovencev Sekovske škofije v Lavantinsko, kakor poroča Trstenjak Muršecu v pismu 13. 4. 1848 (Ilešič 1905: 72). Jesenšek se zaradi nezadostno podanih negativnih ocen nekdanjih raziskovalcev v svojih zapisih vendarle postavlja na Dajnkovo stran, saj poudarja, da so se ocene glede njegovega doprinosa k poenotenju slovenskega knjižnega jezika začele spreminjati po Dajnkovem simpoziju leta 1997, kjer je tudi sam sodeloval.

Zavrnitveno-enotno slovensko obdobje obsega čas od uradne prepovedi dajničice do izida Muršečeve slovnice slovenskega jezika (1838–1847). Dajnkovemu knjižnojezikovnemu delu, ki je pogosto poimenovano kot separativem, so nasprotovali predvsem Anton Murko, Anton Krempl, Anton Martin Slomšek in Jožef Muršec. Vsem trem piscem se je avtor posvetil tudi v svoji monografiji: tako obravnava Kremplovo zgodovinsko delo *Dogodivščine štajerske zemle*, Vrazove pripise v Murkovem slovarju, Slomškovo rokopisno

slovnico – *Inbegriff der slowenischen Sprache für Ingeborene* ter prvi slovenski liturgični priročnik *Bogočastje sv. katoliške cerkve*, ki ga je leta 1850 izdal Jožef Muršec. Štajerski pisci so se zavedali, da osrednjeslovenski knjižni jezik ni primeren za vzhodno slovensko ozemlje; zato je že Murko v svoji slovnici poskušal poiskati neko srednjo pot, ki naj bi bila sprejemljiva za vse Slovence. To se kaže predvsem v opombah in navajanju dvojníc, npr. pri sklanjatvenih končnicah (kar je sicer vidno že v Šmigočevi slovnici leta 1812). Tako se Murko pravzaprav ni nikoli oddaljil od vzhodnoštajerskega jezika, kot opozarja Jesenšek (2015: 50). Tudi Kremplove glasoslovne in oblikoslovne značilnosti ostajajo blizu njegovemu rodnemu štajerskemu prostoru, čeprav Jesenšek (2015: 49) meni, »da si je prizadeval za enoten knjižni jezik«. To se kaže pri rabi nekaterih oblik, ki jih je našel v kranjskih knjigah, npr. namerni nedoločnik, pa tudi pri pravopisu naj bi izhajal iz Metelkovih navodil za pisanje lastnih imen. Jesenšek (2015: 147) kot reprezentativna omenja natisnjena dela od leta 1833 do 1843. Kot pri mnogih drugih vzhodnih Štajercih so tudi pri Jožefu Muršecu bile prisotne različne jezikovne usmeritve: v času študija je sledil Dajnkovi knjižnojezikovni normi in po posvetitvi (1830) pisal pridige v dajnci; po letu 1832 se je pod Murkovim vplivom odločil za bohoričico,

medtem ko je pod vplivom Stanka Vraza in drugih ilircev začel vnašati v svoj jezik hrvaške jezikovne prvine leta 1837;⁷ po letu 1840 in še posebej v času njegovega sodelovanja v Slomškovih *Drobtinicah* je začel v svoja besedila vnašati osrednjeslovenske jezikovne prvine, vendar je še vedno ohranjal tipične vzhodnoštajerske glasoslovno-oblikoslovne značilnosti, npr. odraz za stalno dolgi polglasnik je *e*, orodnik ednine ženskega spola ima končnico *-oj* itd. Sodobni raziskovalci Muršeca ocenjujejo predvsem v njegovem odnosu do Vraza (npr. Petre), ostali pa kot podpornika ideje za poenotenje slovenskega jezika (npr. Jesenšek, Orožen, Rajh), saj je tudi njegova slovnica bila v *Novicah* priznana kot vseslovenska. Nekoliko drugače je gledal na ta jezikovna razhajanja lavantinski škof Anton Martin Slomšek, ki je v nasprotju s prej omenjenimi pisci prihajal iz celjskega okrožja. Jesenšek (2015: 169) poudarja, da se je Slomšek zavzemal za enotno slovensko knjižno normo, saj Slovence pokrajinske knjižne različice samo oddaljujejo od skupne narodne zavesti in identitete v državi Avstro-Ogrski. Čeprav je priznaval dominantno vlogo osrednjeslovenskemu knjižnemu jeziku, je želel, da se upoštevajo tudi posebnosti štajerskega in koroškega prostora. Tako lahko opazimo zelo pozitivno avtorjevo vrednotenje škofa Slomška.

⁷ Zanimiv je črkopis v pisemski korespondenci med Vrazom in Muršecem, saj je slednji že prvo pismo (25. 12. 1832) zapisal v cirilici, kar je odgovor na predhodno Vrazovo pismo (3. 11. 1833), prav tako zapisano v cirilici ter mešanici ruščine, srbščine in vzhodnoštajersčine. Bohoričico je uporabljal do vključno pisma, pisanega 20. 12. 1835, medtem ko je pismo, napisano 12. 3. 1837, že v gajici, vnašati pa je začel že nekaj ilirskih jezikovnih značilnosti (1837: *či bude družba*; 1839: *što se je pripetilo*; *zadni put*; *su postale*; *bi bio platio*; *dva tjedna danah* itd.); 4. 3. 1844: *jednako radi i jošče rajši odračunimo*; *jer nadam se* itd.; 19. 1. 1845: *sam meni odlučen posao predao*; *koju sam imao čas* itd.) (Ilešič 1905).

Jesenšek na koncu monografije obravnava še štajerske pisce, ki so že delovali v obdobju poenotenja slovenske knjižne norme. Tako posveti po dva prispevka Cafu in Miklošiču ter enega Pleteršniku. Caf je označen kot zagovornik enotnega slovenskega knjižnega jezika. Njegove prevode je v svoji *Zgodovini slovenskega slovstva* omenil že Kleinmayr (1881: 160), Macun (1883: 114) pa je v *Književni zgodovini slovenskega Štajerja* zapisal, da knjiga Robinson Mlajši »za narod neje nikakor praktična«, Slodnjak (1934: 116) pa, da si je Caf največji sloves pridobil prav s prevodom Campejevega Robinzona mlajšega. Jesenšek (2015: 255) je v jezikovni analizi omenjenega dela ugotovil, da je prevod že napisan v splošno slovenskem jeziku, v besedju in skladnji pa je precej naslonjen na češki izvirnik (J. H. Campe, *Nejstarši Robinzon*, 1832; pred tem v nemščini *Robinson der Jüngere*, 1794). Sopotemskost besedja označi kot pozitivno, saj je bogatila slovenski besedni zaklad (prav tam: 163). Cafov jezik je kritiziral Levstik v *Popotovanju iz Litije do Čateža*, medtem ko je Orožen (1996) ugotavljala, da je namen vseh teh sinonimov bil poučen, saj bi s temi izrazi lahko zamenjevali jezikovne popačenke, in se tako skupaj z Jesenškom zelo približala Cafovi razlagi, ki jo najdemo v pisemski korespondenci z Muršcem (Cafovo pismo 2. 3. 1848): »1). Da bi se Slovencem ino Slovencekom želja do branja poučnih ino kratkočasnih knjig razvnela, da bi ležej bolje učene bukve šteli. 2). Da bi bogastvo, različnost ino lepoto naše drage Slovenske besede nekoliko razkladel, da bi se Slovenci Slovenski učiti mogli: jaz hočem, da bi se v pisanji razloček

med Krajskim, Štajerskim itd. prevergel: kajti da ne imamo Krajski, niti Koroški niti Štajerski itd., ampak Slovenski glede na slovník vse kar je dobrega: pravega; na slovníco pak to, kar je boljšega: ino ravno ta reč je prednja cena Vaše ljubeznive Slovenske Slovníce.« (Ilešič 1905)

Avtor monografije dr. Marko Jesenšek s svojimi prispevki o vzhodnoslovenskem prostoru zelo pomembno nadgrajuje raziskave o dvojničnem razvoju slovenskega knjižnega jezika, ki so se začele pojavljati šele v sedemdesetih letih 20. stoletja s prispevki Jožeta Rajhmana in Martine Orožen. Nadaljuje pozitivno vrednotenje Dajnkovich knjižnojezikovnih prizadevanj, ki ga v slovenski jezikoslovni znanosti vidneje zasledimo sicer šele po izdaji Dajnkovega in Murkovega zbornika, ki sta izšla leta 1998 in 1999. Morda se na nekaterih mestih zdi, da avtor monografije nekoliko slabše vrednoti vzhodnoštajerske pisce, ki niso želeli slediti Dajnkovi slovníčni normi in pravopisu (npr. Krempl) in so tako pripomogli k propadli ideji pokrajinskega knjižnega jezika, vendar to pomanjkljivost občutno popravijo njegovi prispevki o škofu Slomšku, ki se je uspešno upiral ponemčevanju Slovencev, bil za jezikovno poenotenje vseh Slovencev in zagovarjal uvedbo slovenskega jezika v šole. Tako v monografiji vendarle prevladuje mnenje, da so bila vsa jezikovna prizadevanja, ki so se upirala germanizaciji slovenskega naroda in delovala povezovalno v večjem slovenskem prostoru, pozitivna in potrebna. Jesenšek pa kot poznavalec jezika nasprotno negativno vrednoti pretirano slavizacijo in druga jezikovna odstopanja, kot je bil ilirizem na Štajerskem in Koroškem.

VIRI IN LITERATURA

Karel Glaser, 1895: *Zgodovina slovenskega slovstva II*. Ljubljana: Slovenska Matica.

Boris Golec, 2012: *Nedokončana kroatizacija delov vzhodne Slovenije med 16. in 19. stoletjem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Siniša Horvat, 2006: Povijest varaždinske gimnazije od utemeljenja do obilježavanja 350. obljetnice njezina djelovanja (1636.–1986.). *Gimnazija u Varaždinu 1636.–2006*. Varaždin: TIVA Tiskara Varaždin. 11–55.

Fran Ilešič, 1905: *Korespondenca dr. Jos. Muršeca*. Ljubljana: Narodna tiskarna.

Marko Jesenšek, 2015: *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. (Zora 110).

Anton Krempel, 1826: *Evangelji na vse nedele no svetke*. Univerzitetna knjižnica Maribor, Ms 83.

Anton Krempel, 1843: *Sveti nedelni ino svetevni evangeliji*. V Gradcu.

Lino Legiša, Alfonz Gspan idr., 1956: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska Matica.

Lino Legiša, 1938: *Slovenska poezija od Vodnikovih Pesmi za pokušino do priprav za Kranjsko Čbelico (1806–1828)*. Ljubljana: [s. n.].

Antoša Leskovec, 1991: Politični in kulturni razvoj Maribora 1752–1850. *Maribor skozi stoletja*. Maribor: Obzorja. 195–227.

Jože Mlinarič, 1987: *Župnije na slovenskem Štajerskem v vizitacijskih zapisnikih arhidiaconata med Dravo in Muro: 1656–1774*. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve.

Martina Orožen, 1996: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Bernard Rajh (ur.), 1998: *Dajnkovo berilo*. Maribor: Slavistično društvo. (Zora 4).

Matej Slekovec, 1902: *Kapela žalostne Mater božje v Središču in njen častni venec*. Maribor: [samozaložba].

Marijan Smolik, 2011: *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi: od začetkov do konca 18. stoletja*. Druga, elektronska, pregledana izdaja. Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. <http://ezb.ijs.si/fedora/get/ez-mono:ovr/VIEW/> (pridobljeno 24. 11. 2016).

Jan Šedivy, 1963: Posledice in pomen mariiborskih štipendij. *Jezik in slovstvo*. 266–267.

Vinko Škafar, 1993: Knjige in knjižica v nekdanjem kapucinskem samostanu v Mariboru. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 64, 62–92.

Vinko Škafar, 1998: Nabožno slovstvo Petra Dajnka. *Dajnkov zbornik*. Ur. Marko Jesenšek, Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo. (Zora 3). 275–295.

Janez Šumrada, 2002: Janez Nepomuk Primic in ustanovitev stolice za slovenski jezik na liceju v Gradcu 1811. *Slavistična revija* 50/1. 51–60.

Viktor Vrbnjak, Metka Vrbnjak, 2006: Štajerci na varaždinski gimnaziji. *Zgodovinski zapisi* III. 31–38.

Nina Ditmajer

PRIŠO JE GLAS – PREKMURCI V VOJNI 1914–1918

Dokumentarna razstava v Pomurskem muzeju v Murski Soboti 2015 s katalogom, avtorice Metke Fujs s sodelavci

V Pomurskem muzeju v Murski Soboti, ki praznuje 60-letnico ustvarjalnega delovanja v pokrajini ob Muri, so postavili na ogled izjemno zanimivo in sporočilno bogato razstavo, ki je rezultat obsežnega raziskovanja vse od leta 2013. Sodelavci muzeja pod vodstvom Metke Fujs, ki je avtorica razstave

in hkrati tudi njena oblikovalka, so namreč ocenili, da je prva svetovna vojna pustila tudi v Prekmurju trajne in globoke sledi, ki pa doslej niso bile podrobneje raziskane in osvetljene – ne samo za strokovno, ampak tudi za širšo javnost. Zelo malo je pisnega gradiva o teh časih, pa tudi muzejskih predmetov iz tega obdobja v muzeju ni veliko. Ker so soboški muzealci želeli celovito predstaviti vojno dogajanje ob stoletnici začetka tega velikega vojaškega spopada v Evropi, so se odločili za poglobljeno raziskavo in se pridružili ostalim slovenskim muzejem, ki so leta 2014 postregli z novimi spoznanji o prvi svetovni vojni in njenih odmevih (ter predvsem posledicah) za slovenski prostor in Slovence. V raziskavi so sodelovali Pomurski muzej iz Murske Sobotne (Metka Fujs), Pokrajinski arhiv Maribor (Gordana Söveges Lipovšek), Inštitut za narodnostna vprašanja Ljubljana – enota Lendava (dr. Attila Kovacs), Mark Krenn, mag. Franc Kuzmič in Agnes Tatrai. K naboru gradiva in predmetov za razstavo so povabili tudi mnoge zunanje sodelavce, ljubiteljske poznavalce te tematike in zbiralce različnega gradiva. Projekt so naslovili *Prišo je glas*, torej v pristnem, prekmurskem jeziku, s katerim so izvirno povzeli naslove najrazličnejših poročil in sporočil z bojišč prve svetovne vojne v lokalnem časopisu *Novine*. V časopisu je bilo običajno zapisano: »Glasi«, »Doubili smo glas«, »Prišo je glas, ka ... (torej prišlo je sporočilo, da so potekali boji, da je kdo padel, da so nekoga odlikovali ...). Zelo izvirna poteza avtorice razstave, ki ji je za popolnejše razumevanje in prepoznavnost dodala še podnaslov *Prekmurci v vojni 1914–1918* in z njim konkretno

napovedala temo projekta oz. razstave. Da je bil omenjeni projekt res ambiciozno načrtovan in tudi izveden, pričajo ne samo obseg razstave s posrečeno postavitvijo v sicer omejenih razstavnih prostorih, pač pa tudi kar tri tematske publikacije. Pripravili so celo notni zapis skladbe »Juli 1917«, posvečene 83. c.-kr. pehotnemu polku, v katerem se je borilo največ Prekmurcev. Našli so ga v arhivu in ga zapisali na zgoščenki. Da je prva svetovna vojna še kako globoko zarezala v to pokrajino in občutno prizadela tamkajšnje prebivalstvo, priča tudi podatek o 2790 žrtvah prve svetovne vojne z območja današnjega Prekmurja. Toliko imen je doslej znanih, mnogo žrtev pa je ostalo za vedno tudi brez imen in grobov. In vsem je posvečena razstava, ki nam zelo pregledno, nazorno, zgodovinsko objektivno in verodostojno prikazuje ta hudi čas in konflikt neverjetnih razsežnosti. Ponuja temeljit razmislek o njegovih vzrokih, predvsem pa posledicah. Med posledicami spopada v prvi svetovni vojni je tudi razpad nekdanjega velikega avstro-ogrskega cesarstva in posledično pripojitev sedanjega Prekmurja k novo nastali državi, Kraljevini SHS.

Razstavo (grafična izvedba Tomislav Vrečič, tehnična realizacija Boris Orešnik in Jože Varga, konservator predmetov je bil Milan Zver, avtor pedagoškega programa pa Mateja Huber) spremlja tudi obsežni katalog, ki pri naša obilico dragocenih podatkov o pokrajini ob Muri pred začetkom prve svetovne vojne, med njo in tudi po njej, ko je ta prostor zajelo »revolucionarno vrenje« kot posledica nakopičenih političnih in družbenih napetosti, velikega nezadovoljstva in hudih socialnih stisk prebivalstva. Prekmurje je bilo pred

vojno upravno razdeljeno med dve županiji, na županijo Železno s sedežem v Sombotelu in županijo Zala s sedežem v Zalaegerszegu. Po popisu prebivalstva iz leta 1880 je na tem območju živel 73.800 ljudi, od tega 54.518 Slovencev. Po popisu iz leta 1910 pa je tod živel 90.513 ljudi, med katerimi se je precej povečal delež madžarsko govorečega prebivalstva, kar je bila posledica ogrske nacionalne politike. Slovensko govoreče prebivalstvo je ostalo na dobrih 74 %. Večina je bila katoliška, 28 % je bilo protestantov (luterani in kalvinci), 1 % pa so predstavljali Judje. Urbano sta se do leta 1914 najbolj razvili Murska Sobota in Dolnja Lendava, ki sta bili z železnico povezani z notranjostjo države. V obeh mestih so bile državne ustanove, osnovne državne in cerkvene šole, trgovine, denarni zavodi, manjši gospodarski obrati in tovarna dežnikov v Lendavi. Vsa politična in gospodarska moč je bila skoncentrirana v rokah plemstva in novodobnih meščanov (bankirji, odvetniki, zdravniki in trgovci), večinsko kmečko prebivalstvo pa je bilo zelo revno in v glavnem brez lastne zemlje. Delali so kot najemniki na grofovski zemlji, veliko jih je odhajalo na sezonsko delo in kar 6000 ljudi je že do leta 1910 odšlo v ZDA. Družabno in kulturno življenje je bilo povezano z madžarskima društvoma, v trgovini je bila vidna vloga Judov, Slovence je bolj ali manj povezovala Katoliška cerkev, ki je izdajala časopise, kot so Marijin list, Koledarji srca Jezušovega in Novine.

Po sarajevskem atentatu 28. junija 1914 in kasnejši vojni napovedi Avstro-Ogrske Srbiji se je začela izvajati mobilizacija, ki je zajela tudi Prekmurje. Prekmurci so polnili enote kot naborno

območje za ogrski del monarhije, ki je bila razdeljena na 16 korpusnih območij, v katerih je potekal nabor v cesarsko-kraljeve pehotne polke. Območje današnjega Prekmurja je bilo vključeno v V. korpus s sedežem v Bratislavi, največ nabornikov pa je bilo vpoklicanih v 83. c.-kr. pehotni polk z nabornim sedežem v Sombotelu in v 48. c.-kr. pehotni polk z nabornim sedežem v Veliki Kaniži. Kraljevina Ogrska je bila razdeljena na 6 honvedskih območij, območje današnjega Prekmurja pa je bilo vključeno v IV. Honvedsko območje, prav tako s sedežem v Bratislavi. Največ nabornikov je bilo vpoklicanih v 18. madžarski kr. domobranski (Honved) pehotni polk s sedežem v Sopronu, 20. madžarski kr. domobranski (honved) pehotni polk s sedežem v Veliki Kaniži in 31. madžarski kr.-domobranski (honved) pehotni polk s sedežem v Veszpremu. Vsa naborna območja so na razstavi (in v katalogu) nazorno prikazana na kartah, dodane so oznake enot, fotografije o odhodu iz domačih krajev in značilna oprema vojakov in častnikov. Prikazan je začetek spopada po atentatu, predstavljeno balkansko in vzhodno bojišče, kjer se je največ Prekmurcev borilo v 83. c.-kr. pehotnem polku in še v nekaterih enotah in to v glavnem na območju med Lublinom in Ivangorodom. V bojih z Rusi jih je največ padlo decembra 1914 pri Szuloszowi. Sledili so premiki proti Krakovu, bitke pri Lvovu in nato boji v Karpatih. Vojna je trajala in trajala, padali so vedno novi in novi vojaki, tudi Prekmurci. Avtorica razstave je zelo posrečeno umestila v ta del prikaza pisma s fronte, najrazličnejše predmete vojakov, osebni pribor, pribor za hrano, sanitetne pripomočke in kratke

biografije nekaterih posameznikov (Jožef Toplak, Štefan Korpič, Franc Bojnec, Peter Kutoš, Viljem Županek, Štefan Hozjan, Žigmond Janko in Matilda Janko, roj. Kovač), s pomočjo katerih lahko res natančno spoznamo trpljenje vojakov na frontah, pa tudi težave domačih, še zlasti potem, ko se je odprlo tudi italijansko, torej soško bojišče, kamor je bil v letih 1916 in 1917 premeščen del polkov s prekmurskimi vojaki. Na italijanskem bojišču jih je padlo 250. Mnogi prekmurski vojaki so bili za pogum in druga dejanja tudi odlikovani in temu poglavju je tako na razstavi kot v katalogu namenjenega precej prostora. Razstava in katalog se zaključujeta s podatki o padlih in pogrešanih vojaki. Avtorica zelo korektno zapiše, da natančno število padlih Prekmurcev ne bo nikoli znano, tudi ne število tistih, ki so zaradi vojne utrpeli različne poškodbe, saj je vojna poleg invalidnosti določenih stopenj pustila tudi mnoge psihološke in duhovne posledice. Ne samo med vojaki na frontah, tudi med prebivalstvom, ki je ostalo doma in trpelo veliko pomanjkanje. Padli imajo urejena grobišča na tujem (eno od vojaških pokopališč je še posebej nazorno prikazano in obiskovalca dodobra pretrese), v domači pokrajini pa je je bilo postavljenih le malo spomenikov ali spominskih obeležij.

To so običajno spominske plošče na fasadah cerkva in kapel in samo en samostojni spomenik.

Zaključek prinaša kratko, a jasno in razumljivo sporočilo o posledicah vojne in Prekmurcih. V samem Prekmurju vojaških operacij seveda ni bilo, vojno pa so prebivalci še kako občutili, predvsem zaradi splošnega pomanjkanja življenjskih dobrin. Posledice vojne so bile velikanske politične spremembe, ki so prinesle razpad cesarstva in Kraljevine Ogrske, prebujena narodna gibanja, proces oblikovanja novih državnih meja na mirovni konferenci in sovjetsko revolucijo. Vse te spremembe so pustile sledi tudi v Prekmurju. Zapleteni časi po končani vojni leta 1918 so bili izjemno dinamični, dogodki so se vrstili kot po tekočem traku, nekaj časa smo imeli celo samostojno Mursko republiko. Končno je bilo odločeno, da Prekmurje pripade novi državi, Kraljevini SHS. To se je zgodilo avgusta 1919 in to je bila tudi največja slovenska teritorialna pridobitev po prvi svetovni vojni. Za Slovence v Prekmurju so prišli boljši časi za kulturni razcvet in razvoj, v gospodarskem pogledu pa kakšnega posebnega napredka ni bilo, saj je ves svet kmalu zašel v veliko gospodarsko krizo, ki tudi Prekmurja ni obšla.

Marjan Toš

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsis v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: elektronski, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, in odtisnjen na papir. Obsega lahko do 60.000 znakov.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.
7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej nezgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Datoteke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (*Review for History and Ethnography*)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškovo trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be submitted in electronic Windows-compatible format and printed on paper. The contributions should not exceed 60,000 characters.
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.

The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.

8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.

Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.

References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages.

References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages; for a book of proceedings publication place and publication year, pages.

9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospojna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Mateja Škofljanec

Lektoriranje – *Proofreading*
Bojana Samarin

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
500 izvodov

Tisk – *Printed by*
Cicero, Begunje, d.o.o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne številke – *Single issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe*
to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
or at the editorial office (zupanur@gmail.com)

ISSN 0590-5966

Cena: 6,30 €